

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
TÁRSULAT.

IX. ÉVFOLYAM. — I. FÜZET.

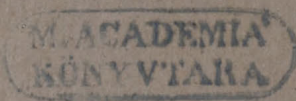
TEMESVÁROTT, 1883.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

301587

TARTALOM.

Előszó. Pontelly Istvántól	1
A temesvári parasztsáta. Dr. Márki Sándortól	3
A fehértemplomi barbár leletek. Milleker Bódogtól	15
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés, október 25-én	} Pontelly 28 Istvántól 33
Rendes havi választmányi ülés, november 29-én	
Rendes havi választmányi ülés, december 20-án	
Egy birói végzés a XVI-ik századból. Dr. Ferenczy Józseftől	43
Egyveleg	45

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat az alapszabályaiban maga elé tűzött, nemzeti és tudományos feladatok további megoldása szilárd szándékával lép hazafias működésének jelen XII-dik egyesületi évébe.

Alkalomszerűnek tartjuk, hogy ehelyütt pillanatnyi figyelemre méltassuk azon eszmét, melyet Délmagyarország némely közművelődési, vagy tudományos irányu társulatainak egyes tagjai, a mult esztendőben, megpenditettek.

Tudvalevő ugyanis, hogy a délmagyarországi tudományos társulatok egy közös intézetben való egyesítésének fontos kihatásu eszméje a mi egyesületünkben fogamzott meg.

Ennek azonban életvalóságra érlelése számos körülménytől, melyek tüzetes megfigyelést és még több időt igényelnek, van feltételezve.

Hogy minden társulat, p. maga a „Társaskör“ is, mint azt némelyek hangoztatták, egy tisztán tudományos czélú intézetben egyesíttessék, csak új és kézzelfogható jele annak, hogy a társulatunk körében megpendített eszme mennyire nincs még a megvalósíthatásra megérve.

De egyéb közművelődési, tudományos, vagy mint megint mások akarták, p. gazdasági társulatok egyesülési készségét illetőleg is, előbb szigorú birálat alá veendő az indokok, melyek az egyesülést és az abból származandó hasznot, vagy kárt, különösen a mi társulatunkra nézve, kétséget kizárólag kiderítsék; a feltételeket, melyek mellett az egyesülés végrehajtható, megállapítsák; az illető társulatok vagyoni állását kimutassák; az egyesíthető társulatokat kijeleljék; ezek külön vagy együtt működő osztályai számát és működési körét kiszabják; egyetemes, vagy külön szakközlönyök adassanak-e ki? eldöntsék; a különböző havi szakgyűlések sorrendjét és számát megállapítsák; az új tagságdijra nézve megállapodásra jussanak; a jelenlegi tagoknak ahhoz való hozzájárulását garantirozzák; és az egyesülésből keletkezendő egyetemes intézetnek, — bármi legyen azután annak neve, — fenállására és mindenkori biz-

tosítására nézve a szükséges szellemi tényezőket és anyagi tökéket nem papiroson csupán; hanem tényleg kimutassák.

Mig ezen és sok más, a felsorolt pontokkal egybefüggő kérdés meg nem oldatik, bármennyire tiszteljük az egyesülni vágyók nemes tüzét, az egyesülés maga nem lehet szerintünk egyéb, mint *filius ante patrem*.

Az egyesülés kérdése fel levén egyszer vetve, mi természetesen az elől annál kevésbé térhetünk ki, mennél inkább kötelességünknek tartjuk mindazt elősegíteni, mi szoros hazai szempontból nemzetiségünknek és magyar tudományosságunknak délvidékünkön megizmosodására, és expanzív erejének kifejtésére hathatós lendületet adhat;

de más részről az egyesülés céljának elérhetésére, azaz egy egyetemes irodalmi és tudományos intézet megalkotására, a nagyobb szabású szellemi szervezkedések eredményét is kizárólag feltételező eszközök, t. i. a kellő mennyiségű pénzt kell, hogy előbb beszereztük legyen.

Ezt tette feladatává imént alakult muzeum-egyletünk, melynek tagjai, mint „Egyvelegünk” rovatában láthatni, egyre szaporodnak; így cselekedjünk egyelőre mi is, hogy az egyesülés eszméjének megérleltéig, szellemileg és anyagilag felgyarapodott társulataink tagjainak imponáló száma egymaga tegye lehetővé a kivivandó közös és nagy sikert!

Addig azonban bölcs megfontolással ügyekezünk tisztába jönni a célra legbiztosabban vezető módok iránt, szem előtt tartva Schiller szavait:

„Wer etwas Treffliches leisten will,

Der sammle still und unerschlaft

Im kleinsten Punkt die höchste Kraft.“

Mert elhibítván pillanatra az egyedül helyes utat, késő lenne majdan a régi író ide is illő szavaira bánatosan visszaemlékeznünk:

„A via recta si paululum declinaveris,

non interest, utrum ad dexteram

vadas, an ad sinistram, cum

verum iter amiseris.“

Temesvártt, 1883-dik évi, januárhó 15-én.

Pontelly István.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

IX. ÉVFOLYAM.

1883.

I. FÜZET.

A temesvári parasztcsa.

DR. MÁRKI SÁNDORTÓL.

Dósa Csanád alól nagyszámú¹⁾ seregével egyenesen Temesvár ostromára indult²⁾, hol Báthoryval együtt a Jak-sichok, Szokolyak s feleségeikkel és gyermekeikkel más urak is bezárkoztak volt³⁾. A paraszthad e fontos erősség falai alá az ulicsi (újpécsi, vagy újléci) síkra⁴⁾ 1514-ben június 15-én érkezett meg⁵⁾ — s ott ütötte föl „számtalan“ sátorát⁶⁾.

Temesvár a Róbert Károly trónralépte óta eltelt két század alatt igen fontos pontja lett a végvidéknek. 1463-ban és 1476-ban a törököknek két támadása tört meg e falakon s 1492-ben Ulászló király újra megerősítvén, Kinisy hadműveleteinek alapjává tette⁷⁾. Az akkori Temesvárnak tu-

¹⁾ Szalay (Magyarorsz. Tört. III. 487.) gyanítása szerint talán 100.000-nél is többre ment a parasztok száma. Brutus (Magyar Historia, I. 363.) szerint Báthory azt írta Szapolyaynak, hogy Dósa „roppant sok“ gyaloggal és lovassal közelít.

²⁾ Feil (Ueber die Kreutzer in Ungarn. — Oesterr. Blätter, 1844. — I.) szerint a Szeged felől a táborba érkezett Gergely (talán Lőrincz) „pap“ indítványozta, hogy Temesvár ellen induljanak, mert ott az őrség csekély, Báthory pedig távol van.

³⁾ Verancsics Munkái. II. 10.

⁴⁾ Történelmi Adattár, 1872 — 395. l.

⁵⁾ Istvárfi szerint (Hist. Hung., 45. l.) „Idibus Junii“. Feil (id. h.) június 18-át ír. Nagyon más a Szerémy chronológiája (mely szerint (Emlékiratai. 63. l.) Dósa sz. Lőrincz napján (aug. 10.) szállott Temesvár alá és sz. Mihály főangyal ünnepén (szep. 29.) vette volna azt be. Szerénte a nagylaki támadás is sz. Lőrincz vértanú előestéjén (aug. 9.) történt, a tulajdonképi esata pedig másnap. Ebből is látszik zavarossága. Istvárfi adata tökéletesen összhangzik azzal, a mit — más források alapján — Csáky halálának idejéül kell tekintenünk s így habozás nélkül esatlakozom az ő nézetéhez.

⁶⁾ Taurinus Stauromachia. (Engel, Monum. Ung., 170. l. — V. ének, 50. vers.)

⁷⁾ Tört. Adattár, 1872; — 389. l. V. ö. Pesty Fr. „Temesvár környéke a középkorban“ (A délm. tört. társ. Emlékkönyve, 1874. — 29—42. l.) és Miletz ezike a Tört. és Rég. Ertesítőben, 1875. 61—80. ll. — Említi Jovius is (Historia sui tem-

lajdonképi erődje fele sem volt a mostaninak; de külvárosaival mégis nagyobb tért foglalt el. Különösen terjedelmes volt az északon a bécsi kapu táján ívalakúlag elvonuló s később „Nagy-Palánk“-nak nevezett külváros; a helynek délkeleti része azonban, a „Sziget“, melyet a Bőge fogott közre, erősségre nem ért föl azzal. Magát a várat kettős sáncz és kettős fal védte¹⁾. A várost — még később is — nyugat-, dél- és részben keletfelé a Bögefolyónak kanyargó és számos szigetet, mocsarat képező ágai választották el a szomszédos sík vidéktől. Északon a Beregszó patakig mocsaras erdőség vonult s a közte és a tőle nyugatra levő mihalai erdőség közt nyílt tisztáson vezetett a szegedesanádi út, melyet, Csánádról jövet, Dósnak szükségkép követnie kellett. Itt északnyugaton, az ulicsi síkon, azért is előnyös volt tábort ütnie, mert a közeli erdőség jobban elvonhatta őt az ellenség szemei elől. De már másnap, egymáshoz lánczolt hordókból, rájuk fektetett gerendákból és deszkákból, melyekre jó vastagon földet hordatott, erős hídát veretvén a folyón, ágyúival, társzekereivel és seregével együtt átkelt azon²⁾, s előbbi állásától keletre, a mai Gyárvaros vidékéről kerekas ágyúiból kezdte lövetni a várat³⁾, melyet e naptól fogva erősen ostromolt⁴⁾.

Dósa — s ez gondolkozóba ejtheti azokat, kik ők egyszerű huszárnak vagy hajdúnak tartják — a természetes akadályokon úgy akart győzedelmeskedni, hogy a városnak legigazibb védőjét, a Bögefolyót az odább délre hömpölygő Temesbe akarta levezetni; a mi egyébként nem volt oly nagy feladat, mint első pillanatra látszik, mert a Bögét számos ér kapcsolta össze a Temessel s pl. a Gyárvarostól a mai Gyírok felé csak valami 7 km. hosszú csatornát kellett ásatnia. — sőt, délnyugatibb iránynyal, majdnem felényi is ugyanazon szolgálatot tette volna meg. Ő valóban munkához látott, nagyszámú embereit oly helyen állíttatván fel, hova a várból szórt szakálas golyók el nem érhettek. Báthory István temesi gróf, ki Nagylak alól váltott lovakon sietett vissza a gondjaira bizott várba, észrevevén a veszélyt, az őrség egy

poris, 91. levél.) és Taurinus (id. h., 165—6. l.; 332—4. v.) Utóbbi nagyszerű geogr. ösmereteknek adja jelét, midőn az ostrom leírásában (333—4. v.) többi közt ezt mondja:

„Saxa oppugnabant saxis, neque pellere plebem
Saxa queunt...“

¹⁾ Taurinus u. o., 165. l., 320. v. —

²⁾ Jovius u. o. a 90. levél 2. oldalán; továbbá Brutusnál, I. 391. Jovius szerént a megáradt vizen át nem talált gázlót. —

³⁾ Istvánfi, 45.

⁴⁾ Ezt az 1514; I. t.-cz. 3. §-a maga is kiemeli.

részével a munkásokra s a biztosításuk végett fölállított fedezetre rohant és ezek nagyobb részét, mielőtt a táborból segítséget kaphattak volna, levágatta; — éjszaka pedig az állítólag őrizet nélkül maradt gátat, néhány megvesztegetett s a várba lopózott paraszt által, keresztülvágatván, a folyót régi medrébe szoritotta vissza¹⁾. Dósa mindamellett, még tekintélyesebb fedezettel látván el a munkásokat, folytatta megkezdett művét s aránylag rövid idő alatt, ha nem is közvetlenül a Temesbe, de legalább annak mocsaraiba, árkok és czölöpök segítségével le is vezette a várost táborától elválasztó Bögét²⁾. Ezúttal tehát ismét jelét adta annak, hogy csapatai műszaki dolgokhoz is értenek. — Egyidejűleg, hogy az ostromlottak figyelmét megoszssa, még erősebben törette a falakat, nagyobb ágyúkat vonatott elő s lelkes beszédben zsákmányul ígérte övéinek a várost, hogy ez által erőfeszítésre bírja őket³⁾.

Báthory Istvánnak helyzete mind aggasztóbbá vált. A jól megerősített, de kellően föl nem szerelt vár szükségét kezdett szenvedni⁴⁾ s az élelem annyira fogyatékán volt, hogy az őrség már lóhússal kezdett táplálkozni⁵⁾, minek következtében sokan a vár feladásáról gondolkoztak; csak Báthory nem csüggedt, kitartásra ösztönözvén a maga népét). Ugy látszik, nem érkeztek meg a király által melléje rendelt dandárok, vagy csekély számban csatlakoztak s így a hatalmas kurucz seregnek ellen nem állhatott volna. Ily körülmények közt nemcsak Budára írt egy a nemesség ellen való szemrehányásokkal teljes, egyúttal azonban, támogatást sürgető levelet⁶⁾, hanem arra is elszánta magát, hogy a király által hadszedéssel amúgy is megbízott erdélyi vajdához forduljon segítségért. Nem kis megröltetésébe kerülhetett ez, mert egymásnak személyes ellenségei voltak s ellenségeskedéseket — melynek okát különben nem ösmerjük — még apáiktól örökölték⁸⁾. Sza-

¹⁾ Szerémy, 63. Jovius (91. l.) szerint ez meghiusította Dósa reményeit a vár bevétele nézve.

²⁾ Jovius, 91. levél. — Istvánfi, 45. — Fessler (Gesch. d. Ungarn, II. 911–912. l.) bőven kiszinezve beszél el ez eseményeket; szerénte (910. l.) Dósa a várost a művészet minden szabálya szerint vette ostrom alá. V. ö. Verancsics, II. 10. A régiek mind a Temesfolyóról beszélnek.

³⁾ Istvánfi, 45.

⁴⁾ Taurinus (166. l., 356–7. v.) szerint:

„Kétszer telt meg a hold, kétszer fogya el s odabent a Várat a roszravivó éhség gyötré iszonyúan.“

⁵⁾ Szerémy, 63.

⁶⁾ Taurinus, 166–7. l., 358–370. v.

⁷⁾ U.-o., 167. l., 374–400. v. Lényege való lehet.

⁸⁾ Az okokat Brutus a 363–4. lapon ügyekszik csoportosítani

polyayhoz küldött levelében ezen viszályoknak feledését óhajtva¹⁾, — „a maga nemeseivel s nemteleneivel együtt a mindenható Istennek és szülőanyjának szerelmére kérte, szabadítsa meg őt és hozzátartozóit az oroszán torkából. Mert különben kétségbeesnének, hogy ily szörnyű halált kell halniok²⁾.“ Sőt elterjedt hír szerint ezúttal ígéretet is tett volna János vajdának, hogy ha Ulászló és fia meghalna, a királyválasztásnál kész ő reá adni szavazatát³⁾.

Szapolyay megfelelt a várakozásnak, noha az őt legközbetlenebbül érdeklő erdélyi események is teljes figyelmét igényelték. A kuruczoknak középponti vezetésétől azonban, úgy látszik, kevésbé függő kolozsvári és kolozsdobokamegyei lázadást most mégis másodrangúnak tekintvén, gondoskodását egészen a délmagyarországi mozgalmaknak elnyomására fordította. Erre főképp két ok bírhatta. Ő, ki már a mult években mindent megragadott, hogy a töröknek ingerlésével is ha nem egy Hunyady, legalább egy Kinisy honmentő szerepét játszsza s így annyira hajhászott népszerűségét lehetőleg fokozza, — most midőn tényleg a politikai nemzetet tevő nemességnek megmentéséről volt szó, természetesen örömmel kapott az alkalmon, hogy személyének fontosságát s egyúttal „jóakarata“-t bebizonyítsa. Nem gondolta meg, már eddig is mennyire sértette a nemesség érdekeit, mikor közbelépését a végső szükség esetére tartogatta s hadvezér létére mily kötelességmúlasztást tanusított, midőn mind Erdélyben, mind Magyarországon ily nagyra hagyta nőni a forradalmat. Súlyt fektetett rá, hogy ne mások intézkedése, hanem saját érdekei szerint jelenjék meg a csatatéren. Ez neki 1514-ben kiváló népszerűséget s 1526-ban királyságot szerzett⁴⁾.

De ezeken s azon nehézségeken kívül, melyek abból támadtak, hogy Szapolyaynak jobbadán saját, bár minden esetre biztos kölcsönül visszatérítendő költségén kell vala föl-

¹⁾ Istvánfi, 45.

²⁾ Szerémy, 63. Tubero (Schwandtmernél), II. 333. — Brutus, I. 363. —

³⁾ Szerémy, 63. Hasonlót mond Heltai (Hist., 1575-i kiadás, 205. levél) és Székely István (Világkrónika, Toldy kiadásában, 59. hasáb).

⁴⁾ Az 1795. máj. 20. kivégzett Laczkovics szerint (A magyar történeteknek rövid rajzolattva. — 213. l.) Szapolyay „nagyobb kárt tett a nemességben mint ezek a nyomorúságtól kényszerített pártosok, midőn a Mohács mezején az ő késedelme, azaz az ő királyi trónusra vágyó kevély szíve elvesztette Lajos királyt és vele együtt az ország nemes fiait. — — — Hol van — kérdi utóbb a 121. lapon — a tüzes vastrónus és az a tüzes királyi korona? Be igen illenek a te nyughatatlan agyvelődre, kegyetlen és embertelen Zápolya!“

szerelnie a sereget¹⁾, egy más körülmény is aggodalmat keltetett lelkében.

Dósa szándékairól vajmi keveset tudott a világ²⁾. Abból azonban, hogy Erdély elkerülésével egyenesen Temesvárnak került, azt következtette, hogy e városban biztos táborhelyet akar nyerni, honnan végső szükség esetén török földre meneküljön, vagy — a mi ennél még kritikussabb lett volna, — hogy beavatkozásra szólítsa fel a török szultánt s ennek segítségével valósítsa merész terveit³⁾. Még alaposabb lehetett azon félelem, hogy az országnak zavaros viszonyait a török hivatlanul is betörésre használja fel⁴⁾. S több mint valószínű, hogy Dósa számot vetett ezen lehetőségeknek egyikével; diplomáciai képzetlenségénél fogva alkalmasint azzal, hogy az ország délnyugati részén szabad kaput hagyjon a töröknek, mert ennek esetleges betörése az ő keresztesei ellen küldeni szándékolta királyi csapatoknak megoszlását eredményezte volna. Egyébiránt június közepén már híre ment, hogy a szultán a végek lovasait mind magához rendelte⁵⁾; de Szelimnek akkor valóban több gondot okozott Izmail sah, mint a magyar ügy.

Mindenesetre jellemző, hogy a törökökkel való szövetségnek első tervezetét e nagy magyar népforradalomnak tulajdonítják. S a közvélemény ezt talán épen a parasztok elvetemültségének hebizonyítására hozta fel. Természetesen ki gondolt volna arra 1514-ben, hogy 12—13 év múlva e tervnek megsemmisítője, a törökverésre készülgető Szapolyay mint I. János magyar király a „legkeresztényibb“ francia királylyal a töröknek szövetségese lesz? — Szapolyay kétségkívül elvitatta Dósától az elsőséget a török szövetségre nézve. Kérdés azonban, hogy egy 1526 előtti ilyenmű konföderáció járt volna-e annyi rossz következással az országra, mint egy 1526 utáni? Az utóbbi esetben inkább volt megmentve a nemzeti becsület,

¹⁾ Az 1514: I. t.-cz. 4. §-a ezek fejében a hadi adónak 50%-át Szapolyayhoz rendelte beszozáltatni.

²⁾ Krónikásai közöl Istvánfi Szegednek, Szerémy Békésen és Osánadon át Temesvárnak, Jovius Nagyváradnak vezetí őt. Jovius szerint Dósa a nagylaki, egri és váradi esatavesztések hírére ment Temesvár alá, hogy az erős várat táborhelyül foglalja el magának, honnan újrakezdje az egész dolgot.

³⁾ Az egykorú Betinus már 1514. június 15. nyilvánítja ez aggodalmat. (Tört. Tár, XIII. 251.) V. ő. Brutus, I. 392. — Jovius szerint (91. l.) itt akart kitelelni, hogy ha a királytól méltányos békét nem nyerne, a törökhöz mehessen át.

⁴⁾ „Nunc etiam Thureas conatur praeda peracta,

Ulterius vestros extenuare lares“ stb. (Az egykorú Martinus Thyrnavinus Opusculumában. „e“ levél, 15—16. l. s Betinus, id. h.)

⁵⁾ Betinus, id. h.

mert hivatkozni lehetett rá, hogy ha egy nem is dicsőséges előzményű, de dicsően küzdött harc elvesztésének következményeül kellett azt elfogadni. Azonban így is bebizonyította Szapolyay, hogy a politika valóban az exigenciák tudománya s egy Dósa pártinak, ha ez évek multán őt e török barátságért meginterpellálja, csakugyan a közmondással felelhetett volna: „Hja, paraszt, az más kérdés!”

Egyébiránt Dósa, ismétlem, a töröknek csak közvetett szövetségére, t. i. betörésére számolhatott.

Szapolyayt Várday Ferencz püspök¹⁾, főleg pedig az akkor Erdélyben tartózkodó Werbőczy István ítélőmester sürgette volt a segítség megadására²⁾, s ő maga is jelentékeny fegyveres csapatot állított a vajda oldala mellé³⁾. — Egyidejűleg délnyugatnak a hátszegi völgyön lefelé indulva, gyülekező helyül Hunyad és Szörény határán a Vaskaput jelölte ki, honnan a Temes-Böge völgyén szándékozott Temesvár ellen nyomulni. Várday Ferencz erdélyi püspök dandára, melyet saját költségén gyűjtött⁴⁾ s egyáltalán a nemesség nagy buzgalommal sietett zászlai alá⁵⁾ s Erdélyben, úgy látszik, csupán Thornallyay János hadteste maradt otthon Kolozs szemmeltartására, kihez utóbb Barlabási Lénárt alatt a székelységnek otthon ülő része, a szászság s utóbb Bánffy János és Drágffy János csapata csatlakozott.

Ily körülmények közt könnyű volt megálmodnia Dósának a bekövetkezett veszedelmet, a hogy a hagyomány meg is áldottatta vele⁶⁾:

„Még nem üzé tova a nap fénye a csillagok ezrét;
És mialatt a füvekre a harmat gyöngye leszállott
És mialatt madarak dala zeng: egyszerre a már csak

¹⁾ A Stauromachia (169. l., V. ének, 11—28. v.) szerint „ily ösztönző szavakkal hitta fel a Marsszülte uralkodót a háborúra: „Jog és Isten parancsolja nekünk, hogy a pórnépet elűzzük Temesvár alól; mert ha a görnyedt pór ezt a várat elfoglalja, hídd el, semmi sem fog neki ellenálni; palotáink rombadőlnek, mi pedig magas karóba húzva, hiába panaszkodunk, hogy elmulasztottuk felhasználni a esatára való időt” stb.

²⁾ Istvánfi, 45.

³⁾ Még pedig részben kölcsönvevett pénzen. 1516. márc. 2. ugyanis Werbőczy II. Ulászló király előtt karthali (nógrádi) részbirtokát süli Ethele Mihálynak, Ferencznek és Mihály nejének írta át mind hűséges szolgálataikért, mind pedig azon 600 arany frt. fejében, melyet nevezettektől bizonyos dolgaira, névszerént a parasztháború idején való vállalatára kölcsönzött tőlük. L. Hazai Okmánytár, II. 403. V. ö. Fraknoi: Werbőczy István a molnácsi vész előtt. (Századok, 1876. — 451—2. l.) —

⁴⁾ Stauromachia, V. ének, 169. l., 7—8. v.

⁵⁾ Istvánfi, 45.

⁶⁾ Stauromachia, IV. ének, 491—428. v., Engelnél a 168. lapon.

Szunnyadozó székely komoly álmképeket is lát.
Fölkelvén, szomorún sóhajtja ezekre s imígy szól:
„Nem csal a nagy költő mondása: a búslakodó szív
Sejti, gyanítja, megérti, megérzi előre jövőjét.“
A fényt únja nagyon, dőzsölni se vágyakozik már, —
Únja a tánczot, a tréfát és a boros poharat, mind.
— Ment vadat üzni. Legott a mezőn, szemközt vele, egy nyúl
Állt vala meg s hegyezé füleit, míg csakhamar ismét
Csak levegővé vált a gonosz, kedvetlen előjel.
— Majd a midőn a mezőn lovait gyakorolta (mi szörnyű
Nagy csoda ez!) hevesen két farkas tört a vadászok
Kis csapatára; ezek fegyverrel rontnak azokra
És a jövő vérontásnak jeleként, a levágot
Két feneved gyomrába fiúk testére akadtak!
— Gondjait és szomorúságát a vadászat, az erdők
És locsogó patakok mindig enyhíteni tudták.
Kopja van a jobbában; az árnyas berkeket, a vad
Állatok éji tanyáit ilyen módon kutató ki,
És a vadon rejtett zugait bátran keresé föl.
Fölhajtá a vadászebek által messzire űzött
Nőarszlánt, föl a medvét s úttalan úton ekként
Három szarvasünőt s három vadkant leterített.
Párduczot is gyilkolt, mikor ép támadni akart az.
... Elfeledé álmát s hazatért zsákmányaival nagy
Vigan....“

Egy forró juliusi napon¹⁾ Szapolyaynak hada meg-
erőltető menetek után²⁾ a Temesvárt már majdnem egy
hónap óta körülzárva tartó³⁾ Dósa táborának közelébe érke-
zett. Mielőtt a kuruczok észrevették volna⁴⁾, teljes csatarendbe
állította embereit s dobszóval és trombitaharsogással nyomult
feléjük az ulicsi mezőre⁵⁾. A nép hite szerint azonban⁶⁾ más

¹⁾ A Stauromachia szerint ellenben (170. l. V. ének, 57—58. v.) „az ég köd-
beborúlva feketébb volt a sötét szuroknál és előre jelezte a boldogtalan harezot.“

²⁾ Tabero Schwandtnernél, 333. l.: „magnis itineribus“. Szerémy (64. l.)
szerént 5 nap alatt. A Stauromachia (V. ének, 37—38. v. a 170. lapon) azt jegyzi
meg, hogy „a trombita már a negyedik őrváltást jelezte, midőn Szapolyay tábora
Temesvár alá ért.“ Brutus szerint (l. 364.) éjjelnappal jött.

³⁾ Az ostrom idejét többnyire 2 hórapra becsülik. Szerémy szerint (63. l.)
aug. 10. — szept. 29-ig tartott. Jelen értekezés egy nagyobb mű fejezete lévén, itt csak
utalok arra, hogy az időrendet sok oknál fogva ekként kellett megváltoztatnom.

⁴⁾ Brutus, l. 364.

⁵⁾ Brutus (l. 365.) szerint Szapolyay a lovasságot küldte előre kímlelni s
jó táborhelyet választani. E csapatnak feladata az volt, hogy harezra csalogassa Dó-
sát. Jovius (91. levél) szerint Dósa kémjei által értesült Szapolyay jöveteléről;
az előrsi szolgálatot tehát nem hanyagolta el.

⁶⁾ Szerémy, 64.

volt a meglepetésnek oka. János vajda ugyanis levelet „írt“ Dósa Györgynek¹⁾, hogy soha se aggódjék, mert ő is vele tart. „Imé. — biztatta volna Dósa kereszteseit — maga a vajda úr is pártunkra áll; itt van hit alatt írt levele, hogy ne féljünk.“ — „Nagyságos uram — szóltak fejcsóválva a keresztések — ne higyjünk neki, mert asszonyos ember²⁾.“ S a vajdának, a mint megérkezett, első dolga volt volna békére inteni a parasztokat, kik úgysis hazakészülődtek már, hogy családjaiknak télire való élelmet szerezzenek. Mikor azonban Dósa György a tőle hűtlenül elpártolt Nagy Radoszláv rácz hadnagyt párbajban levágta, a már-már ingadozó fölkelők újra harcziassabbak lettek. Ily körülmények közt a vajda még egyszer táborszerte meghirdettette, hogy nincs mitől félniök, ha hozzá csatlakoznak s ha annak jeléül tölgygallyat tűznek süvegeik mellé³⁾. — Ez a népies előadás, mely egyébiránt Szapolyaynak a nép iránt való jóindulatát is ki akarná tüntetni, legalább annyiban fontos, hogy ezáfolja azon írókat, kik szerint Dósa György a bőven élvezett lakoma közben⁴⁾ lepetvén meg, részeg fővel fogott a csatához⁵⁾. Sőt ellenkezőleg, annyira józan volt, hogy szokása szerint állítólag most is saját maga akarta kikémlelni Szapolyay táborát⁶⁾ s ha ezt nem tette is személyesen, kémei által mindenesetre idején tudta ellenfelének megérkeztét⁷⁾, kinek támadása tehát nem történt meglepetészerűen.

S valóban fel is tűnhetnék, hogy egy „részeg“ vezér tudatlan parasztokat, a labancz Cserey szerint⁸⁾ „oly baromhadat“, oly gyorsan és oly jól állítson csatarendbe, mint ezt

¹⁾ „Et in literis datum scribebant ad sedecimum diem.“ U.-o. —

²⁾ „Quia chanderia est, hoc est effeminatus homo est.“ U.-o.

³⁾ Szerémy, 65.

⁴⁾ — a sátor ölén a szokott fényt sardanapáli

Múlatozással vágyakozott élveznie ismét.

És a miképen fújja a nótát a faragatlan,

Durva dudás, — akkép veri össze bokáit, a népnek

Móltja szerint tánczolja a csárdást; majd lakomához

Készül, — a tánczra, zenére megint jelt ad, ezalatt a

Nagyszerűen terített asztal mellé telepedvén. *Stauromachia*, IV. ének

429—434. v. 168—9. l.)

⁵⁾ Istvánfi 45. l., s mások. Hasonlót mond különben Taurinus is (V. ének, 40—63. v., 170. l.): „A hol a füves mezőnek tágas rónája látszik, a pórnép elbágyadt a bő lakomától s még nem sejtve jövendőjét, a vad tánczról pihen Borozgatása közben egyszerre csak lovasok dübörgését hallja A bor uralma alatt őrizetlen táborba lép az ellenség.“ stb. Mindez egyszerűen azt tanúsítja, hogy a támadás délen, az étkezés ideje alatt történt.

⁶⁾ Szerémy, 65.

⁷⁾ Jovius, 91.

⁸⁾ *Historiája*. Pest, 1852. — 21. hasáb.

Dósa tette¹⁾. — Népe ugyan remegve, jelentette neki, hogy közelében áll az ellenség lovassága; de ő legkevesébbé sem rémült meg s a lóra pattanva, nyugodtan kezdte meg rendelkezéseit²⁾. Testvére s alvezére, Gergely, szintén mindent elkövetett, hogy a kellően még nem rendezett sereget jól állítsák föl. Mészáros Lőrincz pedig tüzes szavakkal lelkesítette a harcvágytól amúgy is égő keresztteseket: „Ez a nap, ez a harc lesz az, mely nekik és utódaiknak nagy dicsőségére fog válni, ha bátran és győzedelmesen küzdenek; de ha elköresülva a gyalázatos félelemnek adnak helyet és megfutamodnak, úgy száműzetés, nyomor, bilincs, bitófa s oly büntetés vár reájok, mi a halálnál is rosszabb³⁾.” Dósa⁴⁾ maga is buzdította népét⁵⁾. Ime, úgymond, itt van az általuk annyira óhajtott alkalom, hogy megátalkodott ellenségeiket megbüntessék. Itt az idő, hogy övéiknek szabadságáért küzdjenek; hogy az a merészség, melyet idáig sátraikban a nemesek elnyomása iránt tartott sok és hangzatos beszédekben tanusítottak, ne maradjon szó-fiabeszéd, hanem valósuljon meg itt, a csataterén. Különben egyformák ellenségeikkel s ugyanazon eredetűek; erejökre nézve pedig felülmulják azokat. A nemesek legfőbb fegyvere az általuk annyira hánytorgatott czim és rang. A férfiaknak azonban meg kell vetniök az asszonyosokat, az erőseknek a puhákat, gyávákat, a sors kegyenczeit, a nemesség hiú nevével kérkedőket. Itt az idő, hogy a hazáért, feleségeikért és gyermekeikért az annyiszor óhajtott harczmezejére szálljanak. Ha övéiknek könyeire, sóhajaira és kérélmekre visszagondolnak, alig lehet kételkedni, hogy jövőre élet veszi minden fegyver, melylyel a bünösök az egyedül erényeiknek erejével támadók ellen védik magukat. Jöjjenek hát Isten nevében, küzdjék ki népök szabadságát annak elrabló ellen, álljanak boszút a haza elnyomóin, harczoljanak a legigazságosabb ügyért, a törvényekért, a hazai intézményekért a legembertelenebb és legerőszakosabb ellenséggel szemben.

Azután úgy állította fel körülbelül 40,000 főnyi seregét,

¹⁾ Brutus (I. 365.) e csata leírásában Dósát ugyan vitéznek, de hadvezéri tehetségekkel nem bíró embernek mondja; talán azért, hogy a 366. lapon annál inkább kiemelhesse Szapolyayt. Pedig a mit a 360. lapon Dósa szervező képességéről mondott, nem igazolja ezt a kiesnylést.

²⁾ Tubero, 338. Istvánfi is elősmeri (45. l.), hogy Dósa „nem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a harcra, a gyalogok s lovasok sorait rendezé, végezvén vezéri kötelességét — teszi hozzá — a menyire azt mámoros állapota engedte.”

³⁾ Istvánfi, 45.

⁴⁾ Jovius (91. levél) szerint egy gyűlésben.

⁵⁾ E beszédet Brutus (I. 370.) közli, illetőleg költi.

hogy ő-maga a közepet, öcsese Gergely, a jobb, Lőrincz pedig a balszárnyat vezényelte¹⁾.

Szapolyay János viszont az ártatlanul kivégzett uraknak szomorú sorsára figyelmeztette katonáit s arra, hogy most már elérkezett a boszúállásnak pillanata; kegyetlenül büntessék Dósát és parasztjait, kik a nemességet kiirtani, Magyarországot a maguk részére lefoglalni akarták, a törvényt megvetették s Istennek és embernek ellenségei lettek. Azok úgy sem küzdhetnek nyugodt lelkiösmerettel s így azonnal megfutnak²⁾.

Seregét hosszú vonalba rendezte, hogy a középen és a szárnyakon egyszerre támadhasson. Őmaga a palotásokkal, székelyekkel s végvidéki lovasokkal a középen maradt³⁾, maga mellett alkalmazván a vitéz Petrovits Pétert⁴⁾; a jobb szárnyat Lindvai Bánffy Jakabra bízta⁵⁾, a balt pedig, hol kipróbált katonái álltak, Kismarjay Lukácsra⁶⁾.

A kitört harc, mely mindkét részről sok őseredeti magyar felfogást tanusított, a legnagyobb elkeseredéssel és sokáig kétesen folyt⁷⁾; a parasztok sokkal kitartóbbaknak mutatkoztak, mint várni lehetett. A küzdelem sorsa a középen dőlt el. A jobban fegyverzett és gyakorlottabb palotások, a székely könnyű lovasok — kikről eleintén az a hír terjedt el, hogy a kuruczokhoz csatlakoznak⁸⁾ — s a lovas végvidékiek, bár Báthory a csata alatt ki sem tört a várból és városból⁹⁾, oly erővel támadtak, hogy a keresztéseknek csapatai mind nagyobb veszteségeket szenvedtek s lassankint engedni és hátrálni kezdtek¹⁰⁾. Különösen kitűnt ez alkalommal egy székely csapat parancsnoka, Andrásy Márton¹¹⁾, ovábbá a nemnemes Bruz László¹²⁾.

1) Istvánfi, 45.

2) U.-o. és Jovius, 91.

3) Istvánfi, 45.

4) Tubero, 333.

5) Istvánfi, id. h. V. ö. Feszler, V. 913. Szalay, III., 487. Horváth (Tudománytár, 1841.—227.) stb. Kerékgyártó (Magyarok Életrajzai, I. 249—250.) jól ezáfolja Wagnert (Collectanea, I. 18—19.), ki Jakabot Bánffy Jánossal téveszti össze.

6) Istvánfi, 45.

7) Bartholinus, D₃ levél, 5—7. sor. Szerélye a királyiak vezére „Joannes Iazygus“ erdélyi fejedelem volt.

8) Szerémy, 64.

9) Istvánfi, 45.

10) Brutus szerént (I. 367.) a Szapolyay által voltaképp csak kémlelés végett kiküldött lovasságot látván, azt hitték, maga a deréksereg jön s azonnal megszaladásról gondoskodtak.

11) Bárány: Temesvár. Eml. I. 26. Kerékgyártó: Magyarok Életr. I. 41.

12) Utóbbi ezért 1514. dec. 6. Ulászlótól nemeslevelet s Lugoson telket

Hiában akarta Dósa György megállítani a futókat, hiában járt elül jó példával, egy csapással két pánczélost sujtván agyon¹⁾.

„Gyáva, gyalázatos és lelketlen szolgál, pocsék nép:

Nem szégyelled-e tenfejedelmet így odahagyni?

.... Székely a mint látá, hogy a nép gyáván eliramlék.

Szörnyű jövődjét sejtette azonnal a szíve.

— — — — — De remegni, hogy átallt:

Arca reményt színlelt s búját keblébe temette²⁾“.

A vajda rokona, a katonai pályájának még csak kezdetén álló Petrovics Péter észrevevén Dósát, sebesvágatva tört feléje s lándzsájával a vért által kellően nem fedezett oldalát megsértette³⁾, mire ez, kinek életét a vajda parancsából amúgy is kimélni kellett⁴⁾, lováról félholtan lefordulván, foglyul esett⁵⁾. Csaknem egyidejűleg került fogságba a jobb szárny vezére, Dósa Gergely is.

A fő nélkül maradt sereg, természetesen, hamar megzavarodott. Hagyomány szerint azonban⁶⁾ egyelőre csak a könnyű lovasság szaladt meg, a gyalogok pedig helyt állottak és új küzdelemre készültek. A vajda állítólag a harc hevében is kegyelmet hirdetett mindazoknak, kik leteszik a fegyvert s hazamennek; és mikor a nép egy része ezen, mindenestre valószínűtlen, amnestiának hitelt adott, — „a nemesek a szegényeket ölni, vágni kezdték és sokat megkötözve vittek a vajda elé⁷⁾.“ A vérszemet kapott nemesség senkinek sem kegyelmezett. A harc vad mérszárlássá fajult. Futásközben sokan vesztek el; sokat megcsonkítottak s annál számosabban

és udvarházat kapott. (Kövény: Erdély nev. Családai, 56. s Tört. és Rég. Értesítő, 1876., 31. l.)

¹⁾ Taurinus, V. ének, 89. v., 171. l.

²⁾ U.-o., 78—84. v., 171. l.

³⁾ Tubero, 333. Istvánfi (45. l.) csak annyit mond, hogy Petrovics őt lováról leütötte s megsebesítette. Szerény szerint (65. l.) Dósa, mint szokta, lovon egymaga indulván el kémkedni, egyéb lovasokkal Petrovics utána vágatott s nem akarván halálos sérelmét, a bért vezér ellen dárdáját nem is használta. Nyájas szavakkal „szelidítette meg máját“ „semmitől se félj, kedves Györgyöm — mondta neki — János vajda kegyelmes; szavamra mondom, nincs okod félni.“ És békésen Szepesi Jánoshoz vezette. Taurinus szerint (V. ének, 96—97. v., 172. l.) maga Szapolyay támadt rá, sőt mikor már a lóról leverte is sűrű csapásokkal borították emberei. Brutus (I. 371.) Tubero előadását támogatja. (Hastae cuspidi in femur adacta, fibulis, „qua femori thorax aptatur, laxius oras adstringentibus, equo saucium deturbavit.“) Ő azt is említi, hogy Dósára nem illettek az innenonnan rablott fegyverek s vérték, hogy tehát mozgása nehézkes volt.

⁴⁾ Jovius, 91. levél, 2. oldal.

⁵⁾ Tubero, 333. Istvánfi, id. h. Fasching (Nova Dacia, II. 4.) szerint a esata után Kolozsvárra menekült s ott esett Szapolyay kezébe.

⁶⁾ Szerény, 66.

⁷⁾ U.-o.

veszték a Böge vizébe, mert Szapolyay katonasága különben is akadályozta az átkelést¹⁾. Hiába vetette el fegyverét a parasztok egy része; térdenállva, összetett kezekkel hiában esdekelt irgalomért; hiában kérték őket könyörületre a táborban nagy számmal levő feleségeikkel és gyermekeikkel szemben: jobbadán halállal lakoltak, vagy foglyuk gyanánt, csoportosan hajtották a táborba, hol bilincsekbe verték őket²⁾. Csak azok menekülhettek meg, kik korábban elfutottak és a kik jobban ösmerték a lápok közt vezető utakat. Ezek közé tartozott Mészáros Lőrincz, a balszárny vezére is, ki nem keletfelé próbált menekülni, hol egyenesen a fölkel nemesek fegyvereibe szaladtak a keresztések, hanem a nyugaton még szabadon álló Bácsmegyefelé, hol a küzdelmet folytatni remélte³⁾. Így Szapolyay nem részesült abban az örömben, hogy a harmadik vezért is kézrekerítse.

A győzelem teljes volt.

Forrásaink csak általában említik, hogy a parasztok közül sok ezren veszték oda, nem is szólva a szerencsétlenek családairól, melyek részben éhség áldozatául estek⁴⁾.

¹⁾ Jovius (id. h.) máskép tudja. Szerénce azok, kik fegyvereiket eldobták, kegyelmet nyertek.

²⁾ Istvánfi, 46. V. ö. Tubero, 333, és Brutus, I. 372.

³⁾ Istvánfi, 46. Szerémy (68—70. l.) és Veranesies (II. 7.) szerint ő Bihar megyében és a Szilágyságban működött tovább.

⁴⁾ Fasching (Nova Dacia, 3.) 20.000-nél többre teszi az elesettek számát.

A fehértemplomi barbár leletek.

MILLEKER BÓDOGTÓL.

Hazánk azon vidéke, melyet a Duna, Tisza és Maros folyók határolnak, a multak régészeti maradványaiban dús-gazdagnak mondható. Alig mulik el év, melyben ott újabb és tekintélyesebb leletek nem fordulnának elő. Majd római nyom vonja magára a szakférjak figyelmét, majd ismét középkori régiség foglalkoztatja őket; de kivált az első fajtához tartozók és az őskori régiségtárgyak játszanak jelentékeny szerepet az itteni leletek között. Ma már biztossággal állíthatjuk, hogy Délmagyarországon nincs járás, mely sok és jelentős lelethelylyel amannak régészeti térképén fel nem tűnnek.

Igy Temes megye déli részének is több figyelemreméltó lelethelye van; mint például: a verseczi járásban, az őstelepek és római védő művek emlékeiben dús Versecz és Varadia környéke; a fehértemplomi járásban maga a járási székhely tűnik fel őskori leleteivel; míg Grebenác, Oresác és Duplay környékén barbár erődítések nyomait konstatálták; a harmadik déltemesi járásban pedig: Ó-Palánka, mint római telep, és a Kubin községe területén volt római kasztrum helye, valamint ennek környéke, mint régiségi leletekben gazdag pontok szerepelnek. Ezek köré csoportosul a többi 20—30 kevésbé jelentékeny déltemesi lelethely.

A jelen sorok, mint czimök is mutatja, nem azon egész vidék, hanem csak annak egy köre, t. i. Fehértemplom és környéke régiségleleteinek leírására vannak szánva; kiváló figyelembevételével az itt talált barbár tárgyaknak, s mellőzéssel az azon területen felfedezett egyéb régészeti nyomoknak.

A fehértemplomi barbár leletek ma már nem éppen ismeretlenek a szakférjak előtt. Böhm Lénárt, v.-tagtárs úré az érdem, hogy azok is értesültek leleteinkről. Már 1873-ban figyelmeztette ő a szakvilágot azokra, néhány ama városban történt pinczeásás alkalmával napfényre került régiség leírása által, mely társulatunk u. a. évi márcziushó 30-án tartott választmányi ülésén „Érdekes archaeologiai lelet Fehér-

templomon“ czim alatt, szintén fel lett olvasva; nyomtatásban az azonban nem jelent meg. Akkor, valamint 1878-ban is, midőn a külső Prinzen-völgyben is leltek csontvázakat egyéb mellékletekkel, ő a „Nera“ czimű helyi hetilap, és a „Neue Temesvárer Zeitung“ hasábjain apróbb közleményekben hozta köztudomásra amaz érdekes leleteket.¹⁾ 1881-ben pedig, midőn a város északnyugati szélén a Kuhn-féle téglavetőnél ismét ilyen sírokra akadtak, társulati közlönyünk hozott tőle egy, azokat ismertető cikket.²⁾ Olyan munkálatnak azonban, mely ezen leleteket összefoglalva, részletesen ismertetné, eddig még hijával voltunk. Legyen tehát szabad azt e sorok által megkísérlelnem. Mint a fehértemplomi városi muzeum őrének kötelességeim közé tartozván, az itt előforduló leletek szemmel tartása, módomban áll az újabb időben történt leletekre is figyelemmel lennem.

Ezen szükséges bevezetés után bátorkodom, magukra a leletekre áttérve, azokat következőleg elősorolni:

I.

Fehértemplom területén már régen fedeztek föl barbár régiségi tárgyakat. Az első leletek tudtunkkal a 40-es években a szászkai utcában a Kremser-féle 189. sz. házban fordultak elő, melyben akkor a „római császárhoz“ czimzett vendéglő volt; hol pinczeásás alkalmával, vagy 20 emberi csontvázat találtak, melyek hosszant kinyújtott tagokkal úgy feküdtek, hogy arczczal keletnek néztek, fejük alatt kis agyag bögrék lévén elhelyezve; de a munkások műértetlenek lévén, figyelembe se vették a leletet. Ugyanazon időtájt az említett ház átellenében, Sauerwald József magánzó, 396. szám alatti házában is hasonló környülállások mellett több emberi csontvázra és kis, fületlen agyagedényekre akadtak. Ez utóbbiakból még a közel mult években hetet birtak felmutatni. A következő három évtizedből nincs tudomásunk Fehértemplomon előfordult ilyenmü régiségi leletekről. Csak az utolsó idő volt több figyelemmel az annak vidéke őslakói maradványaira.

1873. május 2-án Piesz András, gazda, vendelutczai 1083. sz. a. házában, pinczeásáskor, mintegy 2-3 méternyi mélységben, fejjel keletfelé fekvő öt emberi csontvázat találtak,

¹⁾ Az 1873-ki lelet regisztráltatott az „Arch. Értesítő“ (VII. k., 176. l.), a „Temesi Lapok“ és az „Ungarischer Lloyd“ (1873. évi, május 13-ki sz.) által.

²⁾ „Tört. és rég. Értesítő.“ VII. (1881.) évf., 162–164. ll.

melyek azonban már annyira elkorhadva voltak, hogy csak némely darabot lehetett azokból ép állapotban megkapni. Ezek egyike női csontváz lehetett, mert rajta nyakkötő találatott, mely vörös, fehér, kék és lilaszínű üveggyöngyökből állott. Két váz lábánál egyegy kicsiny, gyengén égetett, fületlen, körülbelül 0-12 m. magas és hasasodásánál is ugyanolyan átmérőjű agyagedényeket leltek, melyeket a munkások, fájdalom, tudatlanságból annyira összetörték, hogy azokból csak egyes töredékek maradtak fen. Ugyanaz történt egy bronz sodrony-fibulával is. 57 db. gyöngy s a fibulának legnagyobb része, és néhány töredék a cserepekből, melyeket Böh m L. ú r a helyszínén összegyűjtött, általa társulati muzeumunknak küldött be, hol azok most is őriztetnek.

Az 1878. évi, juniushó 25-diki záporosó a külső Prinzen-völgyben, a dr. Ristic s Mihály, fehértemplomi köz- és váltó-ügyvéd birtoka alján lévő mélyútban, egyik helyről annyi földet mosott el, hogy ezáltal egy emberi koponyának felső része bukkant elő a talajból. Egy erre rögtönzött ásatás következtében, melynél azonban nem elég óvatosan jártak el, napfényre került azután egy csontváznak felső része, t. i. annak mellkasa és hátgerinczcsontja, míg medenczecsontja és alsó végtagjai még most is a mélyút melletti szőlőben lehetnek eltemetve. Ez is egy nő csontváza volt, mert az egy nyakékül szolgált, különböző alakú és színű üveggyöngy fűzérrel,¹⁾ és két, igen csinosan kidolgozott, kőralakú fibulával volt felékesítve. Az utóbbi tárgyakat Ristic s ú r az épen akkor alapított fehértemplomi városi muzeumnak ajándékozta.

Rövid idő múlva ugyanott — körülbelül 4 méternyre északra, — közel 2 mnyi mélységben ismét egy csontvázra akadtak, melynek déli irányban fekvő feje mellett egy tálalaku cserép volt elhelyezve. A cserépnek egy, és a fejnek több töredékét szerencsére megmentették.

Ezek ami régibb leleteink. Egyéb ismeretes leleteink legnagyobb része csak az utolsó két évben került elő, vagy hozott tudomásunkra. A sorozatot megkezdik a „Káposztás kertek“ nevű táj leletei, mely a várostól nyugatra, a vas-pálya és az itteni „Póstatelek“ között fekszik, és a hol egy helyt már tíz év óta téglagyártással foglalkoznak.

Az említett téglavető, melyet a fehértemplomi nagyon népes Kuhn család egyik ága aknáz ki, körülbelül

¹⁾ Ebből megmentetett akkor 20 ép, és 3 törött gyöngyszem.

3—4 árnyi területet foglal magában és egy hosszukás, délről északnak húzódó négyszöget képez, melynek mélysége 1·5—2·2 m. közt változik. A talajrétegek, melyekben a leletekre akadtak, s a melyek a völgyület oldalain jól kivehetők, a következők: a felső feketés televényföld, mely 0·9—1·1 m. vastag; ez alatt van a sárgásbarna agyagréteg. Ezen jártak és keltek a mi ősemberünk, mert a fölötte lévő rétegben semminemű régiségek sem fordulnak elő.

Ezen lelethelyet 1881-ben Böhm úr fedezvén fel, ott már is 30-nál több emberi csontvázat ástak ki. Így került csupán az 1880-iki munkaidőben 5 csontváz napfényre; 1881-ben pedig 4 csontvázat és egy nagy urnát találtak; és 1882-ben is 2 csontvázzal szereztünk tudomást. Az 1881-ben itt lelt csontvázak közül figyelmet érdemel az, mely augusztus 2. és 3-ik napján lett kiásva. Ez két méternyi mélységben fejjel délnyugatnak, lábbal pedig északkeletnek feküdt. Hozzá volt mellékelve két, kékeszöldpatinájú, bronz karperecz, egy bronz fibula, és egy bronz csiptetőnek fele; egy füles agyagbögre. Ezen leletből az agyagedény¹⁾ és egy karperecz a temesvári, a többi tárgyak pedig a váz fejével²⁾ együtt a fehértemplomi muzeumban lettek elhelyezve. Az ezen téglavetőnél akkor tájt lelt tárgyak közül még egy emberi koponya, egy lapos agyagkarika, két fületlen agyagbögre és egy vas szuró fegyvernek töredéke említendő, melyek mind a fehértemplomi muzeumban őriztetnek.

Az ott legujabban előfordult leletek közül említésre méltók még a következők: Egy csontváz, melyet f. é. május hava első felében találtak. Ez a téglavető nyugati falának közepe táján, 2 mnyi mélységben, fejjel délnyugatnak, lábbal azonban északkeletnek, volt elhelyezve. Ezen váz alsó lábszárjai mellett állt egy csinosan kidolgozott füles korsóscska. Május 24-én pedig a délnyugati sarokban, 2·1 m. mélységben, egy már egészen elporladt csontvázra akadtak, melynél azonban a mellékletek hiányoztak. Ennek iránya inkább délről északnak fekvő volt.

A mi az ott előforduló tüzhelyeket illeti, azokból csak az utolsó időben napfényre hozottakat ismerjük: összesen négyet, melyeknek feltalálása többnyire az 1781-iki munkaidőbe esik.

¹⁾ Ezen agyagból gyúrt füles bögre 0·08 m. magas, 0·03 m. átmérőjű szájrúgóssággal; alsó harmada hasasodásának kerüléke 0·214 m., és 0·005 m. vastag sarkaljának átmérője 0·025 m.

²⁾ Ez csaknem egészen ép koponya, mely igen alkalmas frenologikus tanulmányokra; a koponya teljesen ép fogainak száma 28; a miből kitéjük, hogy az 20 évnél fiatalabb egyén feje volt.

Ezek mind közvetlen az 1 mnyi vastagságu televényföldréteg alatt szoktak előfordulni. Az egyik, melyre a nyugati részen akadtak — terméskőmellékletekkel — találtatott; míg a másik az északi agyagfalban még most is látható. Ennek átmerője közel 2 m.; a téglavörösre égetett földréteg legalább 0·15 m. vastag; ez alatt van még egy, ugyanolyan vastagságu, s a szokottnál feketébb földréteg. Az itt csekély számmal előforduló nagyobb edénycserepek gyöngén iszapolt agyagból, korongon készítvék; melyek kívül többnyire vörösös, belül feketés színt mutatnak és technikájuk tekintetéből, a sirokban lelt kisebb edények mögött állanak. Ezen tüzhely környékén Böh m ú r simafelületü, barbár örlőkőnek töredékére is bukkant. A harmadik tüzhely, 1881. őszszel, a keleti falon találtatott; de ez kisebb volt a két előbbinél. E mellett azonban egyebek közt egy nagyobb edény töredékére is akadtam, mely sok, egymás melletti szorosán párhuzamos, bekarczolt vonallal van díszítve. 1882-ben az ismeretes tüzhelyek száma négyre szaporodott fel. Ezen negyediket augusztus első napjaiban a gödör szélének keleti részében 1 mnyi mélységben találták meg, kiválóan sok palakódarab és edénycserép társaságában.

1882. évi áprilbó közepe táján Lina József nevü gazda házában, (a V e n d e l u t c z a, 1104. sz. a.) pinczeásás közben, mintegy 2 mnyi mélységben, nagy urnára akadtak, mely megszenesedett emberesontokkal és földdel volt telítve. A nagy urna mellett kis bögre állt, és ugyanott örlő- vagy zúzóköttöredéket is találtak. Az edények körül voltak rakva felállított és hozzájuk támasztott terméskövekkel, nehogy azokat a rájuk nehezedő föld összenyomja, mi azonban az idők folytán még is bekövetkezett. Más mellékletek nyilván a munkások figyelmetlensége miatt veszték el. A nagy urna fenekének átmérője 0·12 m., vastagsága 0·023 m.; falának vastagsága pedig átlagosan 0·014 m. A kis bögre fenekének átmérője 0·08 m., vastagsága 0·011 m., falának vastagsága 0·004 m.

Ezen lelet által figyelmessé tétetvén a fehértemplomi, városi muzeumban lévő s a F e h é r t e m p l o m területén lelt egyikét, a fentihez hasonlaku- és anyagu urnatöredékre, csakhamar konstatálhattam, hogy ezen urnasír már nem az első és egyedüli lelet városunk területén. Ugyanis ekkor ott már két különböző helyről származott urnatöredékletet őriztek. Az egyiket a már ismert K u h n féle téglavetőn, 1881. nyarán találták, de mint az rendesen történi szokott, a munkások összetörték. Ebből egy fenéktöredékünk és 7 oldaltöre-

dékünk van. A töredék fenekének átmérője 0·12 m., vastagsága 0·016 m.; falának vastagsága átlag 0·014 m. volt. Az edény ürtartalmára nézve hozzávetőleg 15—18 literes lehetett. Ezen urna alakra, anyagra és kidolgozásra nézve tökéletesen megegyez a Lina-félével; kívülről szépen simítva, korongon készítve s kékes-szürke levén. Mindkét urna kihasosadásán azonkívül több bekar-czolt négyszeres gyűrűvonalzat vonul körben körül. Tudomásunkra jutott továbbá, hogy a Kuhn féle téglavetőnél már 1875 körül is egy ilyen, 15 liternél nagyobb ürtartalmu, ép urnát emeltek ki a földből, melynek lelhelye a téglavető nyugati oldala volt; de ezt is összetörték, darabjait pedig elhántták és elvesztették. Ez tele volt földdel és közel 2 mnyi mélységben feküdt vala. Másról mitsém akartak tudni az általam kérdezett munkások. Köznépünknek az archaeologiai leletek iránt tanusított szokásos figyelmetlensége már sok, és talán őslakóink életére vonatkozó, igen érdekes adattól fosztott meg minket.

A másik urnatöredék, mely a fehértemplomi városi muzeumban már 1880. óta őriztetik, a Siegl-féle gőztéglavetőnél találtatván, engem ezen tájék átkutatására serkentett, melynek eredménye minden várakozásomat felülmulván, lelet-helyeink számát egy igen tekintélyes és fölötte érdekessel gazdagíthattam. A mondott töredék egy nagy urnának feneké, mely a fent leirtakhoz mindenben hasonlít.

A Siegl Józsefféle gőztéglavető, a város keleti szélén, a szászkaui utcza végén, a g.-k. szerb temető alján van. Itt is a sárga földet 1·2 m. vastag televényréteg borítja. A leletek főleg a különben hatalmas agyaggödör északi és nyugati oldalain fordulván elő, többnyire tüzhelyek és a Lina-félével egyenlő urnasírok maradványaiból állottak; ritkábban vázsírokból, melyeket illetőleg eddig csak 2—3-ról hal-lottam. A cseréptöredékek itt tekintélyes mennyiségben és mindenféle változatosságban lépnek fel. De találtak itt másféle tárgyakat is. Igen érdekes egy őspalaköszörükő, melyen a köszörülés által előidézett vájatok még igen jól kivehetők; egy, hasonló anyagból készült balta, 3 db. kézi őrlőkő töredéke, melyek közül 2, simafelületű, vörösös kőből van készítve; míg a harmadik bazalt kézimalom felső, homoru része; végre egy határozatlan rendeltetésű kőtárgy.

Az itt lévő tüzhelyek meglehetősen terjedelmesek, hol gyakran „tüzi kutyák“-nak (Feuerhunde) nevezett agyagkúpokat is találni. Így akadtak az 1882. évi tavasszal egyre, melynek magassága körülbelül 0·11 m., köralakú alapja széles-

sége 0.06 m., s élénk vörösre égetett és csucsa felé keresztben a szokott módon átlyukasztva volt. Később egy ugyanilyenek átlyukasztott csucsa fordult elő.¹⁾ Sajnos, hogy, miután ezen helyt, hol a téglavetés gyárilag eszközöltelik, a földben lévő régiségekre az idő rövidsége miatt nem igen ügyelhetnek, ennek következtében innen például ép cserepeket nem nyerhetünk. Segítségünkre van azonban Siegl urnak veje, Bandl Adolf ur, ki a régészet iránt érdeklődéssel viseltetvén, munkásai által gyűjteni és maga is nagy szorgalommal gyűjti a régmúlt idők ezen fölötté érdekes maradványait; minek következtében a fehértemplomi városi muzeum onnan mintegy 60 régiségtárggyal gazdagodott. Utóbbi időben a Siegl urnak fenti téglavetőjétől délre eső téглаégetőjén (Ringofen) is, mely a kuszicsi út mellett terül el, dudoros urnák töredékeire bukkantak. Ezen pont azonban még megvizsgálatlan.

A fehértemplomi barbár leletek sorozatát a következő három csontvázsir- és egy urnasirlelet zárja be: 1863-ban a város északnyugati részén Jeanplong J. építész háza udvarában is kútásás közben meglehetősen mélységben emberi csontvázakra, melyek szintén a többi csontvázakkal egykoruak lehetnek, akadtak. Az 1881. év nyarán Fogter Jakab ácsnak a Laudon utcában, 438. sz. a. lévő házában, gödörásás alkalmával, több csontvázra találtak, melyekhez füles és fületlen edénykéek voltak mellékelve. A lelettárgyak azonban elpusztultak. Ugyanazon évi ősszel, Freystädter Jánosnak a Sütő utca 522. sz. a. háza kertjében levő kavicsgödörben, egy majdnem teljesen elporladt csontvázat leltek, mely fejjel délnyugatnak volt irányozva. Mellékletek azonban nem voltak ide helyezve. Ezeken kívül még tudomásomra esett, hogy néhány évvel ezelőtt a r. k. plébánia kertjében is leltek a többi fehértemplomi leletekhez hasonló tárgyakat. Ezen leletből került dr. Eissinger Ferencz, esperesplébános úr szivessége folytán egy nagy urnának talpa, és egy urnasirnak maradványa, városi muzeumunkba.

Összesen eddig tizenkét lelethelyet ismerünk, melyek százánál több régiségtárgyat szolgáltatottak.

II.

Miután így az első fejezetben fehértemplomi barbár leleteinket, amint azokról tudomást szerezhettünk, vagy magunk

(¹⁾ Ezekről bővebben lásd: „Tört. és régész. Értesítő“ VIII. évf. 64.—65. II. Pontelly Istvántól: Tószegi neolith lelettárgyak.)

azokat konstatálhattuk, lehetőleg hiven összeállítottuk, áttérünk az azok alapján nyerhető képre, mely a Fehértemplom tájékán lakott ősemberek életmódját, temetkezési eljárásait, agyagművességének s fémiparának fejlettségi fokát stb. elénk-tünteti, és melyek után leleteink korának meghatározását is megkísérhetjük.

A Fehértemplom vidékén élt őslakók úgy látszik, telepeket nem alkottak, azaz tömegesen egy helyt oly számban nem laktak, hogy községeket képezhettek volna. Van ugyan három pont, a hol a leletek nagyobb számmal jelentkeznek, mint például a szászkaui utczában, a Sieglféle főtéglavetőn és a Kuhnféle téglagödörnél; de olyan helyre még nem akadtak, hol a eseréptöredékek és a tűzhelyek nagy száma, és az utóbbiak nagysága és rendszeres elhelyezése arra utaltak volna, hogy az itt lakott ősnép egy helyt összetömörülve több ideig tartózkodott volna. Feltehető tehát, hogy ezen nép állandó telephelylyel nem bírt, hanem valószínűleg a Nera völgy északi részét szegélyező dombplateaunak egész alját „vándor-népként” szétszorva lepte el. Mint nomádoknak nyilván sátor-féle hajlékaik¹⁾ voltak, melyeknek nyomait most már csak a tűzhelyek mutatják, hol ételeiket készítették és primitív edényeiket égették.

A több ízben lélt zúzó- illetőleg őrlőkőtöredékek arra mutatnak, hogy ősnépünk búzából vagy más szemes gabonából is élvén, vadászattal szintén foglalkozott a földművelés mellett, mit a nyilván parittyaköül szolgált lapos agyagkarikák és a vas fegyverek maradványai látszanak igazolni; azonkívül űzte a halászatot is, melyre őt a közeli Nera folyó csábithatta.

A mi az itteni őslakók temetkezési eljárásait illeti, arra nézt két mód konstatálható. Az első szerint a hullát elégetvén a csontmaradványokat egy nagy urnába tették, mely mellett legtöbbször egy kisebb bögre állott s ahol egy ízben egy őrlőkőtöredéket is találtak. Az urnát pedig a mellékletekkel együtt a legtöbb esetben a melléjük állított terméskövekkel²⁾ rakták körül, hogy a föld azokat össze ne zúzza. A csontmaradványokat tartalmazó nagy urna szájára gyakran nagy lapos követ tettek födelül. Ilyen urnasirokat, mint fent láttuk, már többet ismerünk. A legtöbb sir azonban teljes csontvázat

¹⁾ Kő- vagy téglapületekmaradványoknak sehol még nyoma sem találtatott.

²⁾ Ősmeink Bazias vidékéről hozták a követ, honnan Fehértemplom városa ma is az utcakövezéséhez szükséges anyagot importálja.

tartalmaz. Ezen második temetkezési eljárás szerint a csontvázak a város felsőbb részeiben, a hol a televényföld alatt a sárga agyagréteg terül el, ez utóbbiban többnyire 1 mnyi mélységben, az alantabb fekvő részekben ott, hol közvetlen a humusz után a kavicsréteg következik, ez utóbbiban 0.6—0.7 mnyi mélységben, kinyújtott tagokkal hanyat feküdtek, többnyire fejjel délnyugatnak, vagy ellenkező irányban, t. i. fejjel északkelet, felé. A temetkezés pusztá földbe történt, mert koporsónak nyomairól sehol sem hallottam. De az sem tapasztaltatott, hogy a sirnak feneke vagy oldala kővel kirakva, vagy kitapasztva volt volna. A legtöbb váznál mellékletek is fordulnak elő, miket a halottak mellé hozzátartozóik részint vallási szokásból, részint kegyeletből a sirba helyeztek. Így sok sirban agyagedény van, rendszeren vagy a lábak, vagy a fej mellé, vagy emez alá téve. A hulla mellére tüzték a fibulát (a ruhacsatot); a női vázak felismerhetők a melléjük adott gyöngyfűzerek és karpereczekről, melyek közül az elsők nyakukra, az utóbbiak pedig karjaikra illesztvék. A férfisirokban fegyvereket is lelhetni. Így az egyik sirban, a Kuhnféle téglavetőnél, egy vas szuró fegyvernek maradványa, a nyilván parityakőül szolgált lapos és napon szárított agyagkarika¹⁾ kíséretében, találtatott. Egy másik sir ismét egy bronz csiptetőnek felét szolgáltatta.

Hogy az urna- és csontvázsirok²⁾ egy és ugyanazon népnek maradványai, annak bizonyosága azon körülmény, hogy a csontvázsirokban ugyanolyan típusu edényeket leltek, mint az előbbieken. A Risticseféle sírok egyikében ugyanis tálalaku edény fordult elő, melyhez hasonló a Sieglféle téglavetőn talált urnasirok környékén is nagy számmal fordult elő.

Rendszeres őskori temető azonban nem volt Fehértemplomon, sem az urnasirok, sem pedig a csontvázsirok korában, azon egyszerű okból, mert ezen két fajta sírok közt, melyek néha együtt szorosán egymás mellett találtatnak, és a melyeknek elhelyezésében semmiféle rend sem tapasztalható, tűzhelyek is fordulnak elő.

Az e vidéken lakott ősnép agyagiparának egyes példányai, melyeket a sírok felbontása és a tűzhelyek szétbontása alkalmával a föld gyomrából kiemeltek, meglehetősen magas műveltségi fokra engednek következtetni. Az edények, melyek részint fületlenek, részint fülekkel ellátvák, nagyobb részben iszapolt

¹⁾ Némelyek ezen karikákat orsófejeknek, mások ismét hálósúlyoknak is tartják.

²⁾ Skelettgräber.

agyagból és közben megleglehetősen gonddal korongon készítvék, csinos és izléses alakúak, és habár többnyire csak félig kiegészítvék, mégis nagyon tartósak. A cserepek különben, a fehértemplomi barbár maradványok közt, nagy számuknál fogva az első helyet foglalják el.

A tűzhelyek körül előfordulni szokott cserepek egyik fele szabad kézből, a másika korongon készült; a Siegl-féle téglavető urnasírjainak maradványai pedig majdnem kizárólag szabad kézzel készítvék; míg a város nyugoti része és a Kuhn-féle téglavető urnái és az ezen helyt található csontvázsirokban előforduló kisebb edények mind korong segítségével vannak előállítva. Anyagukra nézve is nagy különféleséget konstataálhatni köztük. Míg a Siegl-féle cserepek nagyobb részt iszapolatlan, de mégis jobb fajtájú agyagból gyúrvák, addig a csontvázsirokban lelt edénykéek e tekintetben finomaknak mondhatók.

Alakra nézve eddig hat főfajta konstataálható, u. m. nagy fületlen urnák, melyeknek ürtartalma 15—18 liter; fületlen, kis, 1—4 liternyi ürtartalmu, fazékalaku edények; kis bögrék, füles korsócskák, esészek és serpenyő, illetőleg tálalaku edények. Ez utóbbi alak a ritkább hazai őskori edényformák közé sorakozik. Ezeken kívül még többféle alak fordul elő. A Siegl-féle gőztéglavetőnél lelt többnemű régiségek közt volt egy szabadkézzel dolgozott, feketére égetett, kettősöblű edény töredéke is, melynek egyik fele, mint ez a töredéken még jól látható, átlukasztva volt. Ilyen edények az ország más részeiben is, habár ritkán előfordulnak és igen nevezeteseek. Ezeket, hol tömjéntartó, hol olvasztó edényeknek tartották; az 1880. évben Lucskán előfordult leletek¹⁾ azonban bebizonyították, hogy ezen átlukasztott edények nagyobb öblös edényeknek lábái és hogy a kilyukasztás csak díszítésök tekintetéből történt.²⁾

Felületük sima, és csak ritkán lehet rajtok ékitményekre akadni, a melyek a legtöbb esetben párhuzamosan az agyagba karczott, egyenes vonalokból állanak, és vagy az edény nyaka, vagy kihasasodása, vagy pedig talpa fölött futnak körül körben. Egykét edény ujjhegygyel benyomott pontsorokkal vagy apró, sorba rakott dudorokkal is díszített. A Siegl-féle téglavető cserepeinek legnagyobb része, — kivált a fazékalaku edények, — kisebbnagyobb csücskök és oly kicsi fülekkel ékesítvék, hogy az utóbbiakon legfeljebb spárgát vagy húrt lehet keresztül

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. Uj-folyam. I. kt. 274, 275. II.

²⁾ U. o. 6. I.

huzni. Pulszky Ferencz véleménye szerint alig képzelhetjük ezeknek más czélját, mint azt, hogy rajtok a húr áthuzatván, azon akasztották fel azokat a falra, midőn használatban nem voltak.¹⁾ Az ilyen csücskök- és fülekből, mint egy 30 darabból álló, igen érdekes gyűjteményt tudtam a fentnevezett helyen összeszedni. Van a kisebb edények között néhány olyan is, melyeknek felülete az irlával való csiszolás által lett kisimitva és kifényesítve, miáltal azoknak finomságát és tartósságát is fokozták.

A cserepek színezése is sokféle. Élénk vörösre nagyon kevés van égetve. A legtöbb edény kékszürke, vagy vörhenyeges. Az irlával kifényesítettek mind feketék. Nagyon sok darab végre belül fekete és kívül barnás.

Agyagedényeink tanusítják, hogy a fehértemplomi vidék őslakóinak fazekasipara alakítás tekintetéből és a technikai kivitel szempontjából már meglehetősen kifejlett volt, és magasabb fokon állott.

Fém- és üvegtárgyakat eddig csak a csontvázsírokban találtunk. Az itt lelt bronzdarabok is mutatják, hogy ezen tájék őslakói a társadalmi fejlettség nem épen alacsony fokán állottak. A leletdarabok egytől egyig csinosak. Két fibula lemezes háttal, elől csigatekeresés diszszel, és egyszerű alakkal bír; de a másik kettő öntött s kör alakú és az ízlés változatosága tekintetéből nagyobb fejlettségre enged következtetni. Ez utóbbiak közül az egyik egy mai faliórának fogas kerekéhez hasonlít, csak azzal a különbséggel, hogy küllői nem egyenesek, hanem hajlítottak, míg a másik korong alakú; de kék és zöld koczkozománcczal²⁾ diszített. A karperecek — számra kettő — vastag kerek huzalból készítvék; de csak az egyik van apró vonaldiszitménnyel ékesítve. A bronzokhoz még a már említett csiptetőnek felét is hozzá kell számítanunk.

Hogy ősembereink a vasat is ismerték és használták, mutatja a lelt fegyvernek maradványa. Úgy egy lándzsacsúcs- vagy egy törőféle, kétélű, szűrő eszköz, melynek nyélbe való lemeze lévén, ezen még a cserfából készült nyélnek nyomai is észrevehetők.

Az üveg csak pipere tárgyak előállítására szolgálhatott. Ezen anyagból eddig csak nyakfüzérgyöngyöket mutathatunk

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. Uj-folyam 5. l. (Pulszky F.: Szegedi leletek.)

²⁾ „A zománcozott nem a barbárok fűdöztek föl, hanem annak gyakorlatát átvették az antik világból; s így minden zománcozműveiket antik befolyás alatt állónak kell tekintenünk, mit már azok kisebb mérvé is valószínűvé tesz, mely általán a fibulát az eredeti barbár római fibula ellenében jellemezi.“ Archaeolog. Értes. XIV. kt. 329. l.

fel. Az egyik gyöngyfűzér a Pieszféle leletből, a másik a Risticseféle sírokból való. Vannak köztük henger- és hasábalaku gyöngyök; találtak azonban korongalakuakat is. Kivitelre nézve egyszerűek, csak a Risticseféle leletben van három szürkésbarna üvegpásztából készült, gömbölyű gyöngy, melyek zománczféle ékitmények által a többiek közül előnyösen kiválnak. Különben az utóbbi nyakkötőben két nagy, krétaszzerű anyagból készült szem is van. Ösembereink az üveghez csak kereskedés útján jutottak.

Hátra van még egy igen fontos kérdés, a leletek korának tárgyalása. A Sieglféle téglavetőnél talált kőbalta a kőkorszakra látszik mutatni; de csak látszik, mert kivüle más kőkorszaki eszköz még nem találtatván, a bronzkorhoz kell fordulnunk, melyből legtöbb leleteink származnak. Az egy kőbaltának és ama határozatlan rendeltetésű kőtárgynak előfordulta nem bizonyítja még azt, hogy őslakóink a kőkorszakban éltek, mert vannak már bizonyítékaink arra, hogy a bronzkorszakban a bronzeszközök mellett kőtárgyakat is használtak. A Sieglféle cserépleleteknek majdnem kivétel nélkül, az urnasírok mindnyájának és emellett még egyéb tárgyakra eredetét határozottan a bronzkorszakba kell helyeznünk. A csücskös és kétöblű edények mind korongnélkül, pusztá kézzel készülvén, a Szeged vidékén talált bronzkori ily fajta edényekkel¹⁾ egyeznek meg. Ezen korszakba való az ott lelt köszörű is, mely a bronzeszközök élesítésére szolgált. Bronztárgyakat azonban sem az ezen korszakbeli leletekben igen gazdag Sieglféle téglavetőn, sem pedig a városnak más részein előforduló egyéb urnasírokban, tüzetes körültekintés daczára sem sikerült felfedeznünk. Nem szenved azonban kétséget, hogy idővel itt bronzkori fémtárgyakra is fogunk akadni.

A második temetkezési eljárás már egy hozzánk közelebb álló korba esik. Mig az urnasírokban egyetlenegy fém- vagy üvegtárgyra sem bukkantak, addig a csontvázsírokból már sok ilyennel birunk. Ezek segélyével könnyen állapíthatjuk meg azoknak korát. A csontvázsírokban talált tárgyak azonos jellegűek,²⁾ csak alak- és nagyságra különböznek egymástól: technikájuk római befolyásról tanuskodik. Ezen síroknak és

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. Uj-folyam. I. kt., I. l.

²⁾ Hogy a különböző helyeken lelt csontvázsírok egy és ugyanazon időből valók, mutatja azon körülmény, hogy a Pieszféle nyakkötő üvegyöngyei a Risticseféle fűzér némely gyöngyeihez hasonlítanak, és a Pieszféle fibula a Kuhnfélel tökéletesen egyenlő.

a bennök lelt tárgyaknak egyébiránt feltűnő hasonlatossága van a szegedőthalmi őstemető, kinyújtott tagokkal elhelyezett csontvázsírijaiéival, melyek szintén barbáreredűek lévén, tárgyaik technikája hasonlólag a római jelleget viseli magán.¹⁾

Fehértemplomon, hol eddig rendszeres felügyelet hiányában már tömérdek régiség ment veszendőbe, még sokat rejt gyomrában a föld, és azért reméljük, hogy az új városi muzeum, mely előtt a mondott tekintetből hivatása belöltésére a legszebb tér nyílt meg, ez utóbbi körülménynél fogva még sok érdekes és vidékünk őstörténetére vonatkozó tárggyal fog gazdagodni.

¹⁾ Arch. Értesítő. XIV. kt., 328—331. ll. (Varázséji Gusztáv: A szegedőthalmi őstelep és temető.)

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, október 25-én.

Elnök Ormós Zsigmond főispán ur.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Atanáz alelnök, Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niamessny Gyula ügyész, Dészán Achill, Dobó László, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János, dr. Laky Mátyás, Löwinger János, Löwy Miklós, dr. Löwy Mór, Marx Antal, Stancsa Gyula, Steiner Ferencz és Vozáry Gyula; mint vendégek: Mayer Károly aljegyző, Stumpfoll Ede reáliskolai tanár, dr. Telbisz Károly ügyvéd, Glatz János és Tietz Ferencz urak; diszes hölgyek és a „lelkes“ középiskolai ifjuság szép száma.

Elnök ur ő méltósága az ülést tagjainak szives üdvözlésével megnyujtván:

Varjassy Árpád titkár ur olvassa föl a mult havi gyűlés jelentését, mely után:

Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését

Tisztelt választmány!

A mai gyűléssel társulati életünk XII-dik évebe lépünk. A mult hóban kiadott „Értesítőnk“ IV-dik füzetével, — mely, mint az ezt megelőzők is, csupa délvidékünkre vonatkozó, új és fontos közleményeket tartalmaz, — a tavali egyesületi esztendő szerencsésen befejeztük, és nem egy történelmi emléket és kérdést, mik eleddig homályba valának temetve, sikeresen földérettünk és megfejtettünk.

Hogy e nemes és hazafias czélt a jövőben szintén mindjobban megközelithessük, arra nézt az egyedüli biztosíték és föltétel, hogy a tisztelt társulati tagokat kitartóan a hazaszeretet ihlette munkásság magasztos szelleme edzze és lelkesitse törhetetlenül!

Jelen ülésünkön van szerencsém a következő emlék- és műtárgyakat bemutatnom, melyekkel muzeumunk szakosztályai közül gyarapodást vesznek:

A) A régiségtár.

1. Ezt illetőleg ft. Weber Ágoston, szakálhási plebánus úr, a boldogult Miksa mexikói császár volt udvari, s az osztrákmexikói önkényes csapat vezérlő káplánja, az Óceánon tulról magával hozott emlék- és műtárgyak sorozatából, muzeumunknak följánlotta:

a) Nt. Fischer Ágoston urnak, Miksa császár volt titkárának, arany tollát, melyet ettől Weber ur emlékül kapott vala.

b) Egy Pueblából, 1866-ból való, s Mexikóban a kereszt-
szülők által megrendeltetni, és a rokonok és ismerősök között kereszt-
telési ajándécul szétosztatni szokott, piros selyemszalagon függő $\frac{1}{20}$ -ad,
ezüst pészót. Ez átlukasztott 5 cent-os kis, ezüst pénzen átfűzött selyem-
szalagra van nyomva a keresztszülők és a keresztelt neve, ennek
születési és keresztelési éve, hava és napja.

c) Egy ugyanonnan való s az előbbihez hasonló és sárgaszínű
selyemszalagról függő, keresztelési ajándékérmét.

d) Egy, kék selyemszalagról függő, és finom aransodronyos reze-
zetbe foglalt keresztelési emlékpénzt, szintén Pueblából.

e) Egy mexikói, „puros“-nak nevezett szivart.

f) Egy, az osztrák Lengyelország világhírű wieliczka-i
sóbányájában, 1870-ben készített csinos, kis könyvecskét — sóból.

B) Az érme- és bankógyűjtemény.

I. Római pénzek:

1. Egy Imp. Caes. Trajan. Hadrianus Aug (117—138) előlapkőriratu,
ezüst dénár, a mezőben a császár jobbra néző babérkoszorus fejével. —
Hátlapján, melynek körirata elmosódott, a Pietas szokott jelvényeivel
áll. — Társulati pénzen vett érme.

2. Egy Antoninus Aug. (138—161) Pius P. P. Tr. P. (XIV? le-
törve) előlapkőriratu, réz pénz, az áréában a császár jobbra néző koszorus
fejével. — Hátsó lapján az állva balra néző és jobb kezében áldozati
esészet tartó császár. Kopott körirata: (C. O.) S. IIII. — Találta a
törökszákosi sánczvárban: Gedeon Imre birtokos ur.

3. Egy Constantinus Max. Aug.-féle (324—337) réz pénz. Elő-
lapján a császár jobbra néző koszorus feje. — Hátlapján az oszlophoz
támaszkodó Victoria, jobbában lándzsával, balkezében palmaággal. Vele
szemben a baloldalon, tropaeum mellett, földön ülő fogoly. Körirata:
Constantiniana Dafne. Ez utóbbi helynév nem Antiochia hasonnevű
külvárosára, hanem a Procopius szerint Nagy Constantin által a Duna
partján épített Daphne nevezetű kasztrumra vonatkozik. (V. ö. Jos. Eckel
Doctr. Vet. Num. Vol. VIII. p. 82: Constantini Dafnenses.) — Ado-
mányozta: Mály István törvényszéki elnök ur.

4. Egy M. Comm(odus) Ant(oninus) P. Fel. (? letörve) Aug.
Brit.(annicus) előlapkőriratu, ezüst dénár. (180—192.) Mezején a császár

jobbra néző babérkoszorus feje. — Hátlapján az állva balra néző sisakos Minerva, mögötte a szárnyas Victoria, jobbájában koszorúval. Körirata: Min.(ervae) Viet.(rici) A többi lekopva). — Adta: Pontelly István.

5. Egy D. N. Valens P. F. Aug. köriratu réz érme. (364—378.) Áréáján a császár jobbra néző gyöngykoszorus feje. — A hátlap mezején egy góthot földre terítő katona. Körirata: Gloria Romanorum. — Adományozója: Szamota István VI. o. t.

II. Mexikói érmék:

1. Egy. pészó (ezüst pénz), melynek értéke 2 forint 13 krajczár o. é. ezüstben.

2. Egy $\frac{1}{4}$ dollár, északamerikai, egyesült állami, ezüst pénz. Értéke $53\frac{1}{4}$ kr. o. é. ezüstben. — Mindkét darabot Weber Ágoston ur hozta magával Mexikóból.

III. Emlékérmék:

1. A trónörökös pár, Rezső és Stefania ő fönsegeik eljegyzése és egykelése emlékére vert, tallér nagyságu, ezüst medaillon. — Az előlapon négyszög keretben a fönseges pár jobbra néző mellképe. A négyzet körül, egyegy oldal mellett, a fönseges trónörökös pár neve, születési, eljegyzési és egykelési ideje van följegyezve. — A hátsó lapon, szintén négyszög keretben, az 1881-dik évi naptár van szellemesen összeállitva és kívül a négyzeten, ennek mindenik oldala mellett, az évszakok különböz, föbb ünnepei kitéve.

2. Egy ezüst forint nagyságu és az előbbivel hason értelmü ezüst medaillon füllel és ebben karikával a nyakon való hordozhatásra. — Előlapján a trónörökös pár arezezal balra van fordulva. — Hátsó lapjának vízszintessoru fölirata:

Emlék

R u d o l f

Koronaherezeg és

S t e f a n i a

Herczegnö Esketésére

1881

Május 10-én.

3. Nagy bronz medaillon. Előlapján a „legnagyobb magyar“ balra néző mellképe. Körirata: Gróf Széchenyi István. Meghalt apr. 8. 1860. — Hátsó lapján babérkoszorusban:

Alapítójának

Emlékére

A. M. T. Akadémia

MDCCCLXXX.

Mindhárom emlékérmé Weber Ágoston ur ajándéka.

IV. Magyar pénzek: (1801—1801) — 1881

1. II. Ferdinaud egy évszámnélküli kis ezüst pénze.
2. I. Rudolf 1595-diki kis ezüst pénze. Mindkettőt beküldötte: Haymann Gusztáv ur Fehértemplomról.
3. Egy 1848-dik évi huszas. Weber Ágoston ur adománya.

V. Németországi pénzek:

1. Albert Ernő öttingeni fejedelem 1671-diki ezüst 6 krosa. — Találta: Tóth Zsigmond rittbergi lakos ur a kádári határban.
2. Egy 1863-diki, szász uj, ezüst garasos. — Moldovai lelet.
3. Egy nassau, olvashatatlan évszámu, ezüst pénz. — Adományozója: Ináandy György szolgabíró ur Resiczán.

VI. Olasz és francia pénzek:

1. Egy 1849-diki velencei 5 centesimi. — Ajándékozta: Löwy Miklós ur.
2. XIV. Lajos 1647-diki ezüst huszasa. — Adományozta: Schosulan Nándor ur.

VII. Bankók:

Két török papír pénz. — Adományozójuk: Weber Ágoston plebános ur, kinek még egyéb följánlott érméit más alkalommal leszek bátor bemutatni.

e) A köny- és okirattár.

A magyar tudományos akadémia III-ik osztálya kiadványaiból van szerencsém a mai gyűlésen a következő munkákat bemutatnom:

1. Monumenta Hungariae archaeologica aevi praehistorici. Az aggteleki barlang, mint őskori temető. Irta báró Nyáry Jenő. — Kiadja a m. t. akad. archaeologiai bizottsága. — Egy tervrajzzal. — Három fénynyomatu táblával és háromszázharminczöt szövegbeli fametszettel. — Budapest. — A m. tud. akad. könyvkiadó hivatala. — 1881. — Franklin társulat könyvnyomdája.

2. Codex diplom. hungaricus Andegavensis. — Anjoukori okmánytár. — A m. t. akad. történelmi bizottsága megbizásából. — Szerkesztette Nagy Imre. M. Akad. L. T. — Második kötet. — (1322—1332.) — Buda-Pest. — A m. t. akad. könyvkiadó hivatala. — (Az akademia épületében.) — 1881.

3. Monumenta comitalia regni Hungariae. — Magyar országgyűlési emlékek. — Történeti bevezetésekkel. — A m. t. akad. tört. bizottsága megbizásából szerkeszti dr. Fraknói Vilmos, a m. t. akad. r. tagja és főtitkára. — Hetedik kötet. — (1582—1587.) — Budapest. — A m. t. akad. könyvkiadó-hivatala. (Az akad. épületében.) 1881.

4. Monumenta comitalia regni Transylvaniae. — Erdélyi országgyűlési emlékek. — Történeti bevezetésekkel. — A m. t. akad. történelmi bizottsága megbizásából szerkeszti Szilágyi Sándor r. t. — Hetedik

kötet. — (1614—1621.) — Budapest, 1881. — A m. t. akad. könyvkiadó hivatala. (Az akad. épületében.)

Jelentésemet ezekben a tisztelt választmány beemes figyelmébe ajánlom.

* * *

A főtitkári jelentés helyeslő tudomásulvételét követte:

Ódor Samu pénztárnok urnak a társulat vagyoni állapotáról való kimutatása, melynek adatai szerint 3475 frt. 43 krnyi tartalékalap mellett, 41 frt. 68 kr. pénztári készlet áll rendelkezésül a folyó kiadások fődőzésére.

E csekély összeg főökát, a társulat mintegy 3000 frtra rugó, kint levő hátralékos tagságdíjai tevén, ezek erélyes behajtásával az ülés a társulati ügyész urat bizta meg.

* * *

A pénztári jelentés és az annak alapján tett intézkedésre, dr. Márki Sándor aradi liceumi tanár urnak „A temesvári parasztcsata“ czimü fölolvása következett.

A nagy szorgalommal kidolgozott, és a kutfök egész tárházán alapuló tanulmány, a jobbágyok fölkelésének különösen két, eddig még nem eléggé méltatott jelenségére kívánt figyelmeztetni: t. i. a paraszthadnak a csata előtti, hadtanilag korrekt rendezkedéséből következhető forradalmi inkább, mint lázadási jellegére; és a török szövetség eszméjének első ízben ezen mozgalommal összefüggő eredetére.

E fölfogás ellen bár a gyűlés körében az eddigi, ismert történeti nézetek szintén hangsulyozva lőnek: a derék szerzöt mindazonáltal zajosan megéljeneztek és neki, társulatunk lelkes támogatásáért, egyértelmü köszönetet szavaztak.

* * *

Végül muzeumunk buzgó adományozóinak: A magyar tudományos Akadémiának, Wéber Ágoston, Mály István, Inándy György, Haymann Gusztáv, Gedeon Imre, Tóth Zsigmond, Löwy Miklós, Schován Nándor, Pontelly István uraknak; és Szamota István gimnáziumi tanulónak jegyzökönyvi köszönet szavaszttván:

Somogyi Gyula szolgabirósági, tiszteletbeli segéd ur pedig egyhangulag tagul megválasztván:

a gyűlés elnökileg berekesztetett.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, november 29.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán úr.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: Rác Atanáz alelnök; Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár,

Odor Samu pénztárnok, Barácz József, Dobó László, Folly Emil, Horváth Pius, Korbonics János, Löwy Miklós, dr. Löwy Mór, Marx Antal, Vargics Imre, Weninger János és vendégül Stumpfoll Ede urak, tetemes számú középiskolai ifjúság mellett.

Elnök ö méltósága a gyűlést, tagjainak szives üdvözlésével megnyitván:

Varjassy Árpád titkár ur olvassa föl a mult havi választmányi ülés jegyzőkönyvét, melynek hitelesítése után:

Pontelly István főtitkár ur terjeszti elő következő, havi jelentését:
Tisztelt választmány!

A jelen évi, augusztus hó 28-án, özvegy Cserey Jánosné, született Zathuretzky Emilia úrhölgy Imecsfalváról (Erdélyből), társulatunk elnökségének egy műtárgyakkal telt rakaszt, a következő, lekötendő levél kísérete mellett, volt szives beküldeni:

„Tisztelt Igazgatóság! Van szerencsém az idemellékelt lajstromba bejegyzett könyveket, irományokat és régi pénzeket, a társulat gyűjteményei gyarapítására ajándékképen részemről följánlani, azon óhajom kifejezésével, hogy az egylet, mint a hazai és nemzeti közművelődés egyik főtényezője, fölvirágozzék! Honleányi üdvözlettel maradván“ stb.

Ezen, a már mult füzetünkben kifejezett köszönetünkkel, kézhez vett műtárgyakból egyelőre azok bemutatására szoritkozom, mikkel muzeumunk szakosztályai közül gyarapodást vettek:

A) A régiségi és az újabb műtárgyak tárai.

1) Emide sorakozik Bem József tábornok magyar, köztársasági érdemrendjelének fényképe, mely alatt Kossuth Lajos lefényképezett ezen levele olvasható:

„Az 1848—49-ki Magyar katonai érdemrend Nagy Keresztésének azon csillagjelvénye, melyet Bem tábornok Nagy-Szeben bevétele alkalmával kapott és holtiglan viselt.

Ezt a hős tábornok halála után, a török kormány alulirotnak, mint a Rend volt Nagy Mesterének visszaküldötte; — ki azt a Cserey Jánosné asszonyság által alapított „Háromszéki Muzeumnak“ ajándékozta.

Kossuth Lajos Collegno (al Baraccone) Olaszorsz.: 1877. jan. 27.“

Az itt érintett csillagjelvény finom műizléssel készült ezüst körlap; melyre haránt vonalrovátkából képezett, s a körlap széléig arányosan nagyobbodó, és egymást körülölelő tíz kör van bevésve. E körkörös körlapot aranyozott babékoszoru; ezt ismét gyöngykörszelvényekből konstruált ezüst kör; s ezt aztán vonalköröskeszelvényekből álló ezüst kör veszi körül; mely utóbbinak egész kerületéről ezüst lángnyelvek sugároznak ki.

- 2) Harminckilencz marmarosi kristályszem.
- 3) Egy 23.5 cm.-nyi magas, alakos, félliternyi tartalmu, bokaji füles, székely agyagkorsó; melyet 35.5 cm.-nyi legtágasabb közepe kerülékétől, a korsó kerek szájáig zöld- és barnaszínű tulipántos virágmotivum diszit.
- 4) Egy 20 cm.-nyi magas, esücskösszáju, füles, és egészen a mi közönséges, középnagyágu, ivó kancsóinkhoz hasonló, székely eserépkorsó, melyet primitiv alaku mákvirág- és sáslevélmotivumok ékesítenek.
- 5) Egy szintén barnaszínű tulipántvirág- és zöldszínű levélmotivumokkal kifestett, székely, leveses eseréptányér.
- 6) Egy 14 cm.-nyi magas, és a mi kis, tejfeles bögréinkhez hasonló, füles, kékfénymázás, szász eseréppohár, melynek előrészén háromágu növényzet leveleinek fehér körvonalai diszlenek.
- 7) Egy bronz öntörög.

B) Az érme- és bankögyűjtemény.

I. Római pénzek:

1) Egy Procilia — plebejusesaládi ezüst dénár. Előlapján Jupiter jobbra néző koszorus feje, mely mellett balfölől S. C. sigla. — Hátlapján a Juno Sospita, jobbában előreszegett lándzsával, balkezében paizszal. Előtte egy földről fölegyenesedő kigyó; amattól balra e fölirat: L. Procili F. — A szabadító Juno a kigyóval arra utal, hogy L(ucius) Procilius hasonnevű fiának szülőföldje Lanuvium (ma Civita la Vigna) volt, hol annak Aelianus szerint (de Nat. anim. L, XI, c. 16): „nagy és árnyas, szent berke vala, mely mellett az argoszi Juno temploma állott. A berekben pedig a kigyónak tágas és mély rejtekhelye vala. Ezen berekbe az istennő tiszteletére szentelt szüzek bekötött szemekkel meghatározott napokon be-bemenének, kezökben vivén a kigyó számára készített edelt. A szüzeket egyesén a rejtekhelybe bizonyos isteni sugallat vezeti vala, kik oda lépésről-lépésre lassankint el-elérkeznek, mintha csak szabad szemmel járnának. Ha csakugyan szüzek ők, úgy tőlük a kigyó az ételt elfogadja, mely mint makula nélküli illeti meg az isteneknek kedves állatot; ellenkező esetben az az eleségtől elfordul, mert jóssejtelemnél fogva érzi, hogy akik azt hozzák, meg vannak szeplősítve.“ — A mondott család érméi kerületükön mind kicsipkézettek (numi ser-rati.) (V. ö. Jos. Eckel Doctr. Num. Vet. Vol. V. 289 és 292—295 ll.) — Adományozója Joanhovits Olga kisasszony Verseczen.

2. Egy Faustina Augusta (Antoninus Pius 138—161 császár leánya és M. Aurelius Antoninus 161—180 császár neje) előlapköriratu ezüst dénár, melynek mezőnyén a császárné feje jobbra van fordulva. A hátlapon lévő, álló nőalak jobbában röpülésre kiterjesztett szárnyu madarat tart, mely mint galamb a házaselet egyetértését, mint phönix pedig a Faustinaszülte számos gyermekek uj nemzedékét jelképezi. A női alak

balkezeében a földre támasztott paizs vagyon, mely azt jelenti, hogy a császárné mint mater castrorum férjét mindenüvé a táborba is elkísérte. Körirata: Augusti Pii F(ilia). (V. ö. U. a. VII. k. 77 és 81 ll.) — E ritka jelképveretű és beesű érme Eckelben nincs meg. — Ajándékozta Gedeon Imre birtokos ur, ki azt a törökszákosi sánczvárban találta volt.

3) Julia Domna (L. Septimius Severus 193—211 császár nejének) egy ezüst dénára. — Előlapján a császárné jobbra néző f-jalakja (Ju)lia esonka körirattal. — Hátlapján egy elmosódott női alak (a Liberalitás?), jobb felén S. Aug. (?) elkopott köriratrészzel. — Legyen elég itt megjegyeznünk, hogy érménk tanúsága szerint, Severus neje volt az első császárné, ki férje és fia elnézéséből a liberalitást (nem tudni, mi ezéla) gyakorolta. — (V. ö. U. a. VII. k. 196. l.) — Társulatunk pénzen vett érme.

4) Egy Plautilla Augusta előlapköriratu ezüst dénár, melynek mezején a császárné (Caracalla 211—217 császár nejének és Fulvius Plautius praefectus praetorio leányának) jobbra néző fejalakja. — A hátlap áréájában álló Pietas jobb kezében lándzsát, bal karján gyermeket tart. — Caracalla kényszerből elvett nejét, — kitől asztal és ágytól elváltan élt, — már egybekelésök első évének eltelte előtt Sicilia, majd Liparia szigetére száműzvé: a Pietas ölében tartott gyermek nem a Plautilláét jelzi, kinek gyermekei nem valának; hanem az számos császárnék érméinek csupán Traján óta divatos és azt kifejező jelképe, hogy a dajkálendő gyermekek iránt mily nagy volt Rómában a kegyelet. — Körirata: Pietas Augg. lekopott. — (V. ö. U. a. VII. k. 226. l.) — Társulati pénzen vett érme.

5) Egy Julia Mamaea Aug. köriratu, ezüst dénár. — Előlapján az anyacsászárné (Alexander Severus 222—235 császár anyjának) jobbra néző fejalakja. — Hátlapján a jobbra fordult Juno álló alakja, jobb kezében áldozati edényt, baljában lándzsát tartva. Körirata: Juno Conservatrix. — A nevezett császárné a legjobb anyák egyike lévén, és fia neki ugy maga fölött, mint a kormányügyekben korlátlan befolyást engedvén: e nő férfias lelkével 14 éven át példás rendben tartá a birodalmat nemcsak; de a legjelesebb egyházi irók szerint a keresztény vallás hive is volt. — (V. ö. u. a. VII. k. 287. l.) — Adta Mály István törvénytörvényes elnök ur.

II. Magyar pénzek.

1) Zsigmond király (1387—1437) kis rézpénze. Adományozta Stumpfoll Ede ipariskolai tanár ur.

2) I. Lipót király 1606-ki ezüst polturája. Adta Haymann Gusztáv, járásorvos ur Fehértemplomon.

3) Egy 1705-ki réz poltura. Moldovai lelet.

4) Egy koronázási kis ezüst emlékpénz ezen emlékirattal:

Carolina · Augusta ·

Francisci · Aust · Imp ·

Hung · Boh · Regis ·

Coronata · Hung · Reg ·

Posonii · XXV · Sept:

MDCCLXXXV.

Hátlapja mezőnyén látható az alulról félkörben két babérágtól környezett, keresztes földgömb; melyet fölülről ezen félkörirat kerít be: Pie . Ut . Clementer. — Beküldője Joannovits Olga kisasszony Verseczen, kinek még egyéb ajándékuul vett pénzeit a jövőben lesz szerencsém előterjeszteni.

III. Osztrák pénzek.

1) I. Ferdinand évszám nélküli osztrák, ezüst tallérja. Adta Breinfolk Ferencz póstaigazgatósági titkár ur, leánya, Anna eljegyzése emlékéül.

2) I. Leopold (16??) osztrák, kis ezüst pénze. Adományozta Hold Ádám főgimnáziumi tanár ur.

3) I. Leopold 1690-ki osztrák, XV. ezüst krosa. Ajándékozta Wolafka Antal ügyvédjelölt ur.

4) I. József 1706-ki, 3 ezüst krosa. — Beküldője Emmer Ferencz kereskedő ur.

5) I. Ferencz 1800-ki osztrák, 3 ezüst krosa. Ajándékozta Wolafka Antal ügyvédjelölt ur.

IV. Németországi pénzek.

1) VI. Károly ezászár 1735-diki churi (Svájcz) 3 ezüst krosa. Adta Telbisz Imre közjegyző ur.

2) Frigyes Ágost szász választófejedelem 1771-diki, $\frac{1}{20}$ ezüst markja. Adományozta Káplár Mihály temesvári karkáplán ur.

3) Egy württembergi 1840. évi, 6 ezüst kros. Moldovai lelet.

V. Olasz pénzek.

1) Az 1881. évi milanoi olasz nemzeti kiállítás réz érmeje, füllel. — Avers felén a kiállítási palota, melynek fölülről félkörirata: Expositione Nationale. — Revers felén ötágu fénysugaras csillag közepén: Milano 1881. — Adta Káplár Mihály temesvári karkáplán ur.

2) Viktor Emanuel 1867-diki 2 centesimije, szintén Káplár Mihály ur adománya.

3) I. Napoleon 1810-dik évi soldoja. Moldovai lelet.

C) A könyv- és oklevéltár.

Az ennek számára a m. tud. akadémia részéről a társadalmi tudományok körét illető és beküldött „Értekezések“ sorozatából van szerencsém bemutatni a következő cziműeket:

1) VI. k. VIII. sz. — A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Knautz Gyula r. tagtól. Első rész. Budapest, 1880.

2) VI. k. IX. sz. — A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. Irta Láng Lajos. Budapest, 1881.

3) VI. k. X. sz. — Gróf Teleki Domokos emlékezete. Irta Deák Farkas. Budapest, 1881.

4) VI. k. XI. sz. — Emlékezés Zlinszky Imre l. tagra. — Tóth Lőrincz r. tagtól. — Budapest, 1881.

5) VI. k. XII. sz. — A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban. — Széklogaló értekezés, Hajnik Imre r. tagtól. — Budapest, 1881.

6) VII. k. I. sz. — A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. — Dr. Medveczky Frigyes egyetemi magántanártól. Budapest, 1881.

7) VII. k. II. sz. — A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. — Keleti Károly r. tagtól. — Budapest, 1881. — (Mind a hét munka a m. t. akadémia könyvkiadó hivatalában, annak bérházában kapható.)

Ezekben voltam bátor mai jelentésemet, a tisztelt választmánynak szives megfigyelésül, elébe terjeszteni.

* * *

A főtitkár jelentését az ülés helyeslőleg tudomásul vehén:

Odor Samu pénztárnok ur adott kimutatást a társulat pénzügyi helyzetéről, mely szerint 3475 frt és 43 kr.-nyi alaptőkén kívül, 139 frt és 26 kr.-nyi költségek készlete van az egyesületnek folyó kiadásai fedezésére.

Tetszéssel fogadtatik.

* * *

A pénztárnoki jelentést követte Milleker Bódog tagtárs urnak fölolvása: „A fehértemplomi barbár leletekről.“ — Szerző ezen alapos tanulmányában kimerítőleg sorolván elő az összes eddig felszínre került fehértemplomi, barbarkori leleteket, azoknak egymással és más hazai vidékü, hasonnemü leletekkel való összehasonlítása alapján azon következtetésre jut, hogy a csontváz, — mint az urnasírok mellékleteiből, különösen azoknak technikájából, kétséget kizárólag kiderül, hogy a fehértemplomi barbár sírok ősnépét a bronzkorban éltnék kell tekintenünk.

A csontvázak fekvésére, ugy a mellettök elhelyezett edények alakjára, szerkezetére, díszítési motívumaira, nemkülönben az ott talált kő, bronz és egyéb lelettárgyak műzslésére tüzetes figyelemmel kiterjeszkedő, és szabatos munkálatot a gyűlés köztetszéssel fogadván, annak „Értesítő“-nkben való közlését elhatározta; és egyuttal Milleker

urnak a fehértemplomi, általa létrehozott, városi muzeum példás és szak-szerű rendbentartása körüli érdemeit dicsérőleg kiemelte!

Ezután muzeumunk szives adományozói: A magyar tudományos Akademia; Cserey Jánosné, született Zathuretzky Emilia urhölgynek; Joannovits Olga kisasszonynak; Mály Iztván; Breinfolk Ferencz; Hold Ádám; Telbisz Imre; Haymann Gusztáv; Stumpfoll Ede; Káplár Mihály; Gedeon Imre; Wolafka Antal és Emmer Ferencz uraknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván; és Telbisz Imre közjegyző ur, zajos éljenzések között, taggá választatván:

az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendez havi választmányi ülése, december 20.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur ő méltósága.

A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: Rácz Atanáz alelnök; Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niamessuy Gyula ügyész; Dészán Achill; Dobó László; Horváth Pius; Jakabffy Pál; Korbonits János; Lövy Miklós; dr. Lövy Mór; Stanesa Gyula; mint vendégek: Anka Péter; Dobján János és Stumpfoll Ede urak; nagyszámu középiskolai ifjuság mellett.

Elnök ur ő méltósága az ülést tagjainak nyájas üdvözlésével megnyitván:

Varjassy Árpád titkár ur olvasta föl a mult havi gyűlés jegyzőkönyvét, melynek hitelesítése után:

Pontelly István főtitkár ur terjesztette elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

A Petőfi-szoborbizottság, a jelen évi, november 26-ki kelettel, 2 koszorut és 5 szalagot küldött be, elhelyezés végett, muzeumunknak.

Ezen küldeményt megelőzőleg, a mult hó 12-én, a nevezett bizottságtól a következő átirat érkezett le hozzánk:

„Petőfi-szoborbizottság.“ — A temesvári muzeum Tekintetes Igazgatóságának — Temesvár. — A Petőfi-szoborbizottság a leleplezés alkalmával a talapzatnál letett koszoruknak hatóságok és intézetek közti fölosztását rendelvén el, az e végből kiküldött szűkebb bizottság mai napon tartott szűkebb ülésében elhatározta, miszerint az alább föl-sorolt 5 darab koszorut a temesvári muzeumnak följánlja.

Mintthogy azonban ezen koszoruk ideiglenesen a budapesti ősz-

utcai torna-esarnokban őriztetnek, a torna-egylet pedig helyszüke folytán helyiségeit továbbra nem nélkülözheti, egyuttal bátorkodunk a Tekintetes Igazgatóságot fölkérni, miszerint a koszoruknak onnan való elszállítása iránt, lehetőleg mielőbb intézkedni méltóztassék.

A koszoruk átadásával Bockelberg Ernő ur, torna-egyleti igazgató lett megbizva. — Budapest, 1882. november hó 12-én, hazafiui tisztelettel a szobor-bizottság nevében Reményi Antal.

Ő méltósága iménti Budapesten lélekor a koszoruk és szalagok leküldését kieszközölvén, van szerencsém azokat, az előbb érintett átiratban foglalt jegyzék szerint, bemutatnom; mint a melyekkel gyarapszik:

I. Ujabb műtárgyaink tára:

1. A 44. számú babékoszoru, kék selyemszalaga egyik ágának aranybetűs fölirata: „A Budapesti Kereskedő Ifjak Társulata.“ A másik ugyanolyan színűének: „Petőfi Emlékének.“

2. Az 50. számú koszoru sodrott aranyzsinórral beszegett selyemszalaga a nemzeti három színből van egybeállítva. A zöld szegély aranybetűs fölirata: „Máramaros-Megye, 1882.“ A pirosának: „Petőfi Emlékezetének.“ A fehérének: „Legmesszebből Rám Merengve Nézték, Kődön Át A Máramarosi Bérczek.“

3. Az 53. számú, nemzeti színű, selyemszalag egyik ágának aranybetűs fölirata: „Sopron-Megye.“ A másikének: „Petőfi Emlékének.“

4. A 61. számú, fehér selyemszalag egyik ágának aranybetűs fölirata: „A M. Kir. Orsz. Izr. Férfi-Tanító-Képző-Intézet.“ A másikének: „Petőfi Emlékének.“

5. A 72. számú s a nemzeti három színből összeállított, selyemszalag piros ágának aranybetűs fölirata: „Dicső Petőfi Sándornak, Halhatatlan Népdalnoknak!“ A fehérének: „Maros-Vásárhely Sz. Kir. Város Független Polgárai.“ A zöldének: „1882. Októb. 15. Lázár Adám által.“

Mind az öt selyemszalag a végén aranyrojtokkal van szegélyezve, kivéve a máramarosmegyeinek zöld szegélyét, melyről a rojt, midőn hozzánk került, leszakadt volt.

II. A pénz- és bankó gyűjtemény:

I. Római pénzek:

1) Egy köztársasági, de Rómán kívül vert, harmadnagyságu réz érme, előlapján egy ifju sisakos fejével és Urbs Róma körirattal; hátlapján a Romulus és Remus szoptató farkassal. — Adta, mint pancsovai leletet, Stancsich Árpád VIII. o. tanuló.

2) Egy Hadrianus (117—138) Aug. Cos. III. P. P. előlapköriratu, harmadnagyságu, réz érme; mezőnyén a császár jobbra néző fejével. — Hátlapjának körirata Annona Aug.; áréáján öt buzakalászt tartalmazó modiuossal, mely jelképek eredete ismeretlen. — Ajándékozta Leth Lipót, hentes ur.

3) Gallienus (260—268) sugárkoronás fejű, harmadnagyságu, réz érmeje; hátlapján áldozati lánggal égő oltárral; különben mind az elő-, mind a hátlapon elmosódott köriratokkal.

4) Egy (Cornelia) Salonina Aug. előlapköriratu, harmadnagyságu, réz érme. A mezőnyben jobbra néző feje a császárnénak, ki Gallienus neje volt. A hátlap körirata: Juno Victrix. Az áréában Juno elmosódott álló alakja.

5) Egy (L. Domitius Aur)elianus (270—275) előlapköriratu, harmadnagyságu; de csaknem felényire letörött, réz érme. Előlapján a császár jobbra néző sugárkoszorús feje. A hátlap meglevő köriratrészelete: Fortuna. Az áréán a szerenese kerekén annak istenasszonya ül, jobbában hajókormányruddal annak jelölül, hogy ő az Óceán leánya. — Ez utóbbi három érme szintén pancsovai lelet, és Stancsich Árpád ajándéka.

II. Magyar és lengyel pénzek:

1) VI. Károly császár 1719-ki, magyar, ezüst polturája. — Adta Kakujay Károly altanfőügyelő ur.

2) III. Zsigmond (1587—1632) 162(?)-ki három ezüst garasosa. — Ugyanannak ajándéka

3) Bethlen Gábor fejedelem ezüst pénze, melynek évszáma letörött. — Moldovai lelet.

4) Egy 1849-ki 3 kros, magyar királyi váltópénz. — Beküldte Joannovits Olga kisasszony Verseczről.

III. Osztrák pénzek:

1) III. Ferdinand 1639-ki, osztrák, ezüst, 3 krosa.

2) I. Lipót 1674-ki, osztrák, ezüst, 15 krosa. — Osztoics Péter szolgabíró ur ajándékozta.

3) I. Lipót 1676-ki, osztrák, ezüst, 6 krosa. — Adta ugyanaz.

4) I. Lipót 1678-ki, osztrák, ezüst, 6 krosa. — Kakujay Károly ur adománya.

5) VI. Károly császár 1716-ki, osztrák, ezüst, 3 krosa. — Adta Osztoics Péter ur.

6) Mária Terézi 1749-ki, réz krosa. — Adományozta Kakujay Károly ur.

IV. Németországi pénzek:

1) Antal szász király 1829-ki, $\frac{1}{10}$ ezüst markja. — Kramár Béla főesperes ur ajándéka.

2) Nagy Frigyes porosz király 1748-ki, ezüst krosa. — Adta Pontelly István.

3) Egy, Memoriae Domini De Zicthen Heroi Borussiae Sacrum. Natus D. 18. May 1699 előlapköriratu, ólom emlékérmé. Mezőnyén a híres huszár tábornok balra néző mellképe. — Hátlapja áréáján tro-

paem; és ezen körirat: Nihil Tibi Cohors. Nihil Durma. Decerpit. Den.
D. 27. Jan. 1786. — Dolhof Henrik VII. o. tanuló ajándéka.

V. Angol és török pénzek:

1) Egy ceyloni 1870-ki, angol one cent. — Adta Telbisz Imre közjegyző ur.

2) Egy török ezüst pénz. — Stumpfoll Ede ipariskolai tanár ur adománya.

3) Egy török réz pénz. — Adományozta Ochsenfeld Vendel főgimnáziumi tanár.

III. A könyv- és okirattár:

A magyar tudományos Akademiának a történeti tudományok köréből való Értekezései következő küldeményével gyarapodik:

1) IX. k. II. sz. A Limes Dacicus Felső Része. — Torma Károly L. Tagtól. — Budapest, 1880.

2) IX. k. IV. sz. — A Kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben. Jaka Elek Lev. Tagtól. — Budapest, 1881.

3) IX. k. V. sz. — Az Aquincumi Amphitheatrum északi fele. — Torma Károly L. Tagtól. — Budapest, 1881.

4) IX. k. VI. sz. — A Zámi és Ohati Apátságok. — Balássy Ferencz L. Tagtól. — Budapest, 1881.

5) IX. k. VII. sz. — Nápolyi Péter. — Egy diplomata a XVII. század elejéről. — Szilágyi Sándor R. Tagtól. — Budapest, 1881.

Ezekben voltam bátor mai jelentésemet a tisztelt választmány elé terjeszteni.

* * *

A főtitkárnak tudomásul vett jelentését követte Odor Samu pénztárnok urnak, az egyesület vagyoni mérlegét, kimutató jelentése, melynek eredményeként 3475 frt. 43 krnyi tartalékalap mellett, 112 frt 74 krnyi költségekészlet fölött rendelkezhetik a társulat, további szükségletei fedezésére.

* * *

A helyeslőleg fogadott pénztárnoki jelentés után fölolvastatott Böhm Lénárt választmányi tag urnak ezen című jeles munkálata: „A Lederata--Tibiscum közötti hadutvonal az egykori Dáciaiban.“

Szerző, a mondott tanulmányban, a Lederatától Bersoviaig terjedő kasztrumok helyfekvését, és az azokhoz vezető római hadut irányát, mint több évi, mindenütt a helyszínen tett, fáradságos kutatásainak eredményét, a peutingeri uttérképnek, az ő fölvételeivel teljesen egybevágó, pontos méretei alapján, végérvényesen meghatározza. — A Bersovia, illetőleg Centum-Puteitól Tibiscumig terjedő kasztrumok helyfekvését, és az imént említett római utnak, az egykori római municípális városba, Tibiscumba vezető, folytatódó irányát pedig, a vele együtt

utazott Torma urnak, mindenütt szintén a helyszínén eszközölt, tüzetes méretei után állapítja meg. — Elismerőleg kell itt kiemelnünk, hogy az Apo, vagy Aponte nevű kasztrumnak fölfödözése, Böhm Lénárt urnak kizárólagos érdeme.

Elesik tehát az, amit ezen tárgyra nézve, a „Tört. és Rég. Ért.“ tavali III. füzete, 125. lapján, hibásan mondottunk, hogy a rómaiak dunai hidja Apo és Arcidava között épült.

A derék szerzőt, nagyérdekű fölolvása miatt, a gyűlés tagjai zajosan megéljenezvén, tanulmányának egyuttal füzeteinkben való közlését is elhatározták.

* * *

Ezután muzeumunk megajándékozói: A Petőfi-szoborbizottságnak írásbeli; a m. tud. Akadémia, Joannovits Olga k. a., Krainár Béla, Kakujay Károly, Osztóics Péter, Ochsenfeld Vendel, Stumpfoll Ede, Pontelly István uraknak; s Stancsich Árpád VIII. és Dolhof Henrik VII. osztályu gimnáziumi tanulóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván:

Dr. Krampp János, csanádgyházmegyei szeminárium tanár pedig, egyhangulag taggá választatván:

indítványkép tárgyalás alá vétetett a délmagyarországi természettudományi társulat választmányának átirata, a társulattankkal való egyesülési óhaját illetőleg.

Erre nézve élénk vita fejlődött ki, melynek éle bár a legtöbb részről az egyesülés ellen irányult: mégis a természettudományi társulat indokainak, és a haszonnak, mely az egyesülésből különösen társulatunkra áradjon, meghallgatása végett, Horváth Pius, Jakabffy Pál és Várjassy Árpád urakból álló bizottság küldetett ki, a természettudományi társulattal való érintkezés végett.

Ezzel a gyűlés, tárgysorozata kimerülvén, elhökileg berekesztett.

Egy birói végzés a XVI-ik századból.

Közlő: DR. FERENCZY JÓZSEF.

Nemzetünk multja harezias kalandokkal van tele, soha ország annyi háborúnak nem volt színhelye mint hazánk. Az örökös hadviselés és háborúskodás mig egyrészt fajunk harezzi dicsőségét és hírnevét emelte, másrészt nemzetünk kulturális multjának emlékeit jórészt megsemmisítette. Nyilvános és magán könyv- s levéltáraink feldúltak, elpusztultak, s ma már nem ritkán csak egy-egy elszórva loppangó kézirat jut a kutató kezeibe teljes gyűjtemény helyett, melyből sokszor érdekes nyelvi és történeti ténytet derithet fel. Ki mondhatná meg, mily sok történeti emléküink lett a folytonos harezok pusztító dúlásainak áldozatává? Azért érdekes minden papirszelet, minden sor, mely akár nemzetünk multjának megvilágításához szolgáltat némi magyarázatot, akár nyelvemlékeink fogyatékos gyűjteményeinek anyagát szaporítja.

Nyelvtörténeti szempontból ily érdekes az alább közölt irat, mely a délmagyarországi muzeum tulajdonát képező okiratok egyik legrégebbi kópott kézírata. A levél a következő:

1582 esztendeóban

Pünköst elót valo hetfeón mentünk wala Arapatakara melj wacion feier war megieben tudni illik giorgj szentgiorgj es Beldi Janos vzioni és genter miklos nagj Aytay szepsi székbén lakozandok es Benedek gereb es az Vytezleó Giongiosi Janos Arapatakon lako zandok feier war megieben az Vegre az mikeppen Nemes Gaspar es Janos perelnek wala vgy mint eregbik miko Miklossal melj lakik oltzemen sepsy szekben egj Sombor nevü Erdeó Veget es melj wacion feier waar Megieben es halaszo vizeiert es annak az Erdeónek hasznayert melj Erdeó az Sombor patakan felliu wacion melj Chikkal hataros egj felöl mellien hatalmat myvelt az Vytezleó Miko Miklos mellij hatalmakert az felliu meg irt Nemes Gaspar es Janos hitta volt az felliu meg irt Miko Miklost az ország vegezese szerint es szeke hellien az ket fel közöt tudni illik nemes Gaspar és Janos közöt es az felliu meg irt Miko Miklos közöt. Minthogy ez dolgot meg ertwen Istenis azt parancsiollia hogj az Perkódeó emberek közöt teritkediünk mijs eó kgelmek közöt az felliu meg irt szemeliek közöt teritkedenk kik oda giultünk wala az felliu meg irt

napon Miko Janos es Miko Miklos kózt ugj mint alperesek kózt es mas feleól Nemes Gaspar es Janos kózt Pillienbeól ugj mint felperesek kózt. Mijs Istennek kegielmessegebeól az fellüül meg irt teritkedeó birak az fellüül meg irt két fel kózt az per patvart es minden giulól-seget eó kózeóllók illien modon kij szolittok hogy az ket fel peres az Sombor patakat hasznul birijak es az Sombor patakan fellüül az Sombor nevü Erdeót az fellüül meg irt felperesek biriak minden hasznajval Egietemben vgj mint eddig mind disznot vihessen ra es barmot mindennel valamivel akariak birni birhassak az felperesek es ebben az dologban az alperesek az felpereseket meg ne haboritsak hogj ha meghaborittanak az alperesek a felpereseket az Sombor patakan fellüül az Sombor nevü erdeóben es az Sombor patakaban az alperesek arra kótik hogj öt szaz forinton maraggianak Miko Miklos ot nem lewen Miko János szabad akarattia szerint terhet Miklosnak ugj mint eóezenek az vegezese szerint terhet fel vewe minden dolgokban az vegezesek szerint adosara mij fellüül meg irt birak biztuk az Vytezleó genter Miklost nagj aythayatth es az Vijtezleó giongiosi Janost es az Vytezleó Benedek gerebet arapatakit feier var megieben lakozot mij ezt eó kóztóttók illien modon el vegeztük fellüül meg irt birak ezt mij aggiuk mindenkinek tuttura az kikuek illik mij ezt az mij hitünk szerint iriuk es peezietwukelis meg eróstitettük. Datum Arapatakiensis anno praescripto. 3. P. H.

E birói végzés nyelvi szempontból sok oly sajátsgot mutat még fel, a minőkkel a XVI-ik század vége felé már ritkábban találkozunk, de viszont közelebb áll sok tekintetben az irodalomban a Pázmány által meghonosított új magyar nyelvhez, mint sok egykorú nyelvemlékünk. A gondos vizsgáló egyszersmind könnyen észreveszi az írás következetlenségeit is, amik különben nyelvünk története középkorában igen gyakoriak voltak.

Egyveleg.

Versecz vidékén új, eddig ismeretlen, bronzkori őstelepet fedezett fel, (a mult évi, december 27-én), szorgalmas kutatónk, Milleker Bódog ur. Az év elején tőle vett tudósítás szerint, ő a mondott telep körülményes leírását jövő füzetünk egyike számára fogja beküldeni.

Pancsovánál a védgátépítésnél alkalmazott munkások a napokban régi pénzeket találtak, melyek I. Manó keletrómai császár idejéből (1143—1180) valók.

Fehértemplom történetét, a legutóbb megjelent német kiadásnál sokkal terjedelmesebben, mert az összes arra vonatkozó, de bármi okból eddig meg nem szerezhett, vagy a szerző figyelmét, minden szorgos kutatása daczára, kikerült történeti adatok kimerítő felhasználásával készíti **magyar nyelven**, Böhm Lénárt, ernyedetlen szorgalmu tagtársunk, sajtó alá. A felette kiválónak ígérkező műre előre is felhívjuk a művelt és tudománykedvelő magyar közönség figyelmét!

A délmagyarországi muzeum-egylet tagjainak sorába újabban, 200 frtnyi alapító tagságdíjjal, beléptek: Gróf Karácsonyi Guido v. b. t. tanácsos és nagybirtokos ur; Gorove István nővére, Konstancia; Fröhlich Gusztáv ur, országgyűlési képviselő és fűskuti nagybirtokos; Fehértemplom sz. k. és Vinga rendezett tanácsu, temesmegyei városok; — 100 frtnyi tagságdíjjal: Gróf Biszingen Nándor nagybirtokos ur; Frankl Vilmos szkulyai nagybirtokos ur; Sebestyén Géza móríczföldi nagybirtokos ur; és Weltkugel Gyula butyini bérlő ur. — Az eddig belépett tagok száma, a mult füzetünkben közöltekkel együtt, 21-re rug; kiknek hazafias áldozatkészségét vajha minél tömegesebb példák kövessék!

„Leírása azon aradmegyei helynek, hol 1880. évi, julius 18., 132 darab régi ezüst pénzt találtak. Arad vármegyében, az Arad városától Világosan át északkeletnek 35 kilométernyire fekvő Agris község határában, a Bot patak völgyén, a község szélétől 1200 méternyi távolságra; a Bot patak medrétől pedig északnak és az almási szőlők felé 120 méternyre 10—12 métert emelkedő parton, 1880-ik évi julius hó 18-án, 132 darab régi ezüst pénzt találtak. — E pénzeket a mondott napon négy, ágrisközségbeli 15 éves paraszt fiu találta meg, kik a határos világosi erdőbe galyfáért menvén, utjuk közben, egy mélyebbre gázolt marhajárásos mesgyén, az elegyes föld s por között, melyben a marhák épen akkor tájt, tartós száraz idő levén, talán pár hét óta tanyáztak volt, véletlenül ama pénzekre akadtak ott, hol a községi csordának átjáró helye van egyik völgyből a másikba. Itt is tehát, mint ilyen pontokon rendszeren történni szokott, marhajárta mesgyék képződtek, a melyek kivált lejtős helyen, a

viz által is kimosva, lemélyednek. A mondott pénzek egy ily mélyebb mesgye oldalában, cserép edényben, 6 hüvelyknyire a földbe voltak rejtve, s hihetőleg a marhák patáinak csapásaitól a mesgyébe hullottak, hol azokat az elegyes földbe s porba belegázoltan, az elébb említett négy fiu megtalálta. A hely és annak környéke, hol a pénzeket lelték, ma hegyesvölgyes kopár legelő, melynek olyan a képe, mintha az ősidőktől fogva vadon, erdős táj volt volna, amelyen tehát a korábbi művelésnek vagy építkezésnek semmi nyoma sem lehet; noha tekintve az ezen helyhez alig 1500 méternyire eső, ágrisi várféle omladékot és az innen lefelé alig 2 kilométernyire hajdan létezett és maig is Bot falu nevezetét megtartott elpusztult község alapját, e hely régente is bizonyára mívelés alatt állott; azonban hogy az érintett pénzeket mely időben és kik rejtették a föld alá? Azt eddigelé a titok fátyola borítja. — Ezen leírást szerkesztette Ágrison, 1880. évi, július hó 20-án, Antal Zsigmond, községi jegyző. — Másolata hitelül: May Ede, kiadó. — „Az Ágrison talált fentebbi érmek a különlegesen meg nem határozható ugynevezett barbár érmek közé sorolhatók. A talált ezüst érmek közül két darabot magán éremgyűjteményem számára szerezt meg. Ezen két darab érem egyike a vers oldalán háromsoros babérkoszorúval övezett, jobbra fordult félarcot mutat szakállal; revers oldalán bal felé haladó ló van, a hátán férfiaval. — A másik példány a vers részén, az ógall barbár érmek modora szerint, jobbra fordult félarczczal három gyöngsorrall ékesített főt; és revers oldalán jobbra haladó lovast tüntet fel; a ló előtt O. jegy látható. — Kelt Temesvárott 1881. január 22-én. Ormós Zsigmond.“

Dr. Ferenczy József, fehértemplomi főgimnáziumi tanár és egyesületünk lelkes tagja, ki Garayról irt művével csak az imént lett pályanyertes, mint halljuk, legközelebb ismét egy két kötetes irodalmi munkát fog sajtó alá bocsátani. — Ideszámítva a nevezett jeles-tollu írónak a „Történeti Tár“-ban, a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesítő“-ben, a „Pesti Napló“-a, a „Délmagyarországi Lapok“- és több pedagogiai és tudományos folyóiratokban eddig megjelent számos munkálatát, őszintén örvendünk, hogy a Greguss Agost halálával megürült egyetemi tanszékre kijelöltek között, nevét, az irányadó körökben, az elsők között hangoztatják.

Adatok Herovics Mátyás esanádi püspök életéhez. — (1608—1623.) — Dr. Szentkláray Jenőtől. — I. — Frater Franciscus Draskovith, Ordinis minorum Regularis observantiae per provinciam Vngariae, Sanctae Mariae minister provincialis et servus, In Christo sibi dilecto Reverendissimo domino Matthiae Herovitio Electo Episcopo Csanadien'. Praeposito Albae Regalis et Abbati Tyhanien.. Salutem et Pacem in Domino Precatur sempiternam. Quamvis ex charitatis debito omnibus teneamur, illis tamen longe amplius noseimur obligari, quorum dilectionem certis beneficiorum indicijs frequentius experimur, proinde Vestrae intendentes dilectioni, quam ad nostrum geritis ordinem, Veluti certa relatione cognovimus, dignum ac divine acceptabile Voluntati fore putavimus, ut ab ordine gratiarum spiritualium Praerogativam sentiatis, Verum quia ab omnium rerum temporalium privationem, nullam maximis charitatis Vestrae subsidijs dignam rependere Vicem temporaliter valeamus, spiritualibus

saltem beneficijs ea recompensare affectamus. Quapropter, nos qui (licet indigni) ad hoc sumus instituti per Summos Pontifices quam plurimos, ut T. D. R. praeinominatam ad confraternitatem nostram et ad omnia universa et singula nostri ordinis praefati suffragia admittam et recipiam; ideo nunc T. D. R. admitto, et pariter in Vita et in morte plenam T. R. D. Participationem omnium charismatum Spiritualium bonorum, id est Missarum, orationum, suffragiorum, divinorum officiorum, ieiuniorum, abstinentiarum, poenitentiarum, peregrinationum, inspirationum, praedicationum, lectionum, meditationum, observantiarum, devotionum, et omnium aliorum spiritualium bonorum tenore praesentium liberaliter confero. Quae per Praedictos ordinis operari et acceptare dignabitur clementia Salvatoris, ut multiplici suffragiorum div. praesidio et in praesenti augmentum divinae gratiae et in futuro gloriae aeternae praemium mereatur possidere. Actum Zagrabiae prima die Maj, Anno Domino Millesimo Sexcentesimo Decimo. — Fr. Franciscus Draskovith. Idem qui supra. m. pria. (Pozsonyi káptalani levéltár. Caps. 13. Fasc. 4. Nr. 1.) — II. — „Datum Posonij 1598., Sabbato proximo ante Festum beati Machardi Episcopi, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Nonagesimo Octavo.“ Kutthassy János, esztergomi érsek, Monoszlay András veszprémi püspökhöz intézett levelében írja, a mint következik: „Expositum est nobis in persona Rdi. domini Mathiae Herowyczy Canonici dietae Ecclesiae Posoniensis, Qualiter proxime nondiu praeteritis diebus, inter ipsum exponentum ab una, ac Egregium Stephanum Jwrgijewijeh aliter Zabo dictum partibus ab alia, in facto cujusdam praetensivae sponsonis seu fideiussionis, qua vocatus idem Stephanus Jwrgijewijeh seu Zabo, eundem exponentem pro nobili Joanne Zermegh sibi obstructum fore assererit, coram vobis orta quadam discordia mota fuisset et ventilata, ect.“ (Pozsonyi káptalani levéltár. Caps. 29. Fasc. 15. Nr. 18.)

(Köszönetnyilvánítás.) Tek. Stippl Fábán, sz. k. temesvárosi közgyám urnak, ki muzeumunknak sajátkezüleg készített, igen csinos és izletes, kisebb-nagyobbalaku dobozokat ajándékozott, melyekben lelettárgyaink a legkényelmesebben elhelyezhetők, társulatunk nevében ezennel a leghálásabb köszönetet mondjuk.

Felhívás

a társulat tagjaihoz!

Tisztelettel kérjük társulatunk tagjait, hogy miután muzeumunk átalakítása végett tetemes költségre van szükségünk, sziveskedjenek hátrálékos tagdíjaikat, nem várva újabb felszólításra, O d o r Samu társulati pénztárnok úrhoz, (Temesvárott, megyeház.) minél előbb beküldeni.

A társulati választmány.

Előfizetési felhívás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1883-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknel, vagy Pontelly István főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1883. január 15.

Pontelly István.
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtítkárhoz, Temesvárott, Belváros, Szeminárium, intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a főtítkári hivatalban (Temesvár, Belváros, Szeminárium, a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. füzet.
8. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 iv 8-ad rét. Ára 1 frt 20 kr.
9. Miletz János: Temes és Arad vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
10. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
11. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége 4¼ iv. Ára 40 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.
13. Dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Ára 30 kr.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. apr. jul. és okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
TÁRSULAT.

IX. ÉVFOLYAM. — II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1883.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM

A Lederata-Tibiscum közötti hadutvonal az egykori Dáciában. Böhm Lénártól	49
A szegedi szandzsák és Csongrádmegye. Varga Ferencztől	60
A délmagyarországi tört. és rég. társ. muzeuma XVII. és XVIII. századi oklevelei. Ferenczy Józseftől	67
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés, január 31-én	} Pontelly 72 Istvántól 83
Rendes havi választmányi ülés, február 28-án	
Rendes havi választmányi ülés, márczius 31-én	
Egyveleg	89

É R T E S I T Ő

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

IX. ÉVFOLYAM.

1883.

II. FÜZET.

A Lederata-Tibiscum közötti hadutvonal az
egykori Dáciaiban.

BÖHM LÉNÁRTTÓL.

Tudvalevő dolog, hogy azon pontnak megállapítása. — hol egykoron Méziának fővárosa, Vimináczium áll vala s ahonnan a régi intineráriák szerint a rómaiak idejében két, hatalmas utvonal vezetett Nikopolisz és Bizanczba, és ahonnan Traján császár Dácia szívébe hatolt, — kezdettől fogva ugy a történészeket, mint a geografusokat élénken foglalkoztatá.¹⁾

Ma ezen kérdés régen meghaladott álláspontnak tekintethető. Kiváló tudósok, mint Mannert, Francke, Forbiger és Aschbach Viminácziumot a szerb Kosztolácz helységben ismerték fel, és a legtöbb lelet, valamint a Kanitz²⁾ és Ortway³⁾ által közölt egyéb bizonyítékok a kételyeket, mik annak egykori helyfekvése iránt netán még fenforoghattak, teljesen szétoszlatták.

Azonban új és a legutóbbi időkig fenállott vitás kérdés merült fel azon pontra nézve, hogy hol kelt át Traján, (a Kr. u. 101-ik évi) dáciai hadjárata alkalmával, személyesen a Dunán?

Dr. Aschbach József tanár urnak tudományos értekezése: „Trajánnak dunai kőhidjáról.“⁴⁾ mely t. i. ezen

¹⁾ L. Jahrbuch 1856 és Mittheilungen vom Jahre 1858, melyek Traján császár vaskapui hidjáról szólnak.

²⁾ Fr. Kanitz: „Serbien“, Leipzig, 1868. 412—416. ll.

³⁾ Dr. Ortway: „Margum és Contra-Margum.“ Budapest. 1876, 46—57. ll. és „Dácia és Moesia területén.“ Arch. Ért. IX. 279.

⁴⁾ Aschbach: „Über Trajan's steinerne Donaubrücke.“ Wien 1858. Térképekkel és tervrajzokkal. (A Mitth. d. Centr.-Comm. különös lenyomata.)

tárgygyal behatóan foglalkozik, azt illetőleg, fájdalom, nagyon zilált és homályos.

Egyedül Kanitz¹⁾ Ferencz urnak a helyszinén eszközölt személyes kutatásai oldották meg ama talányt, mint aki a peutingeri²⁾ uttérképnek idevonatkozó szakaszát a helyi viszonyokkal pontosan összehasonlítván, elvégre azon helyes és kizárólag lehetséges következtetésre jutott, hogy a peutingeri hadut-térképen a Duna jobb partjára helyezett „Lederata“ nevű manzió, a mai Ráma helyén állott vala, miután annak a fővárostól, Vimináciiumtól, 10 római milliáréra³⁾ jelzett távolsága, a Kosztolácz és Ráma közöttiével tökéletesen összevág; továbbá mivel a Ráma alatt és az ezzel szemközti parton, Ó-Palánkánál fellelt maradványai az egykori kőhidfőknek világosan odautalnak, hogy ehelyütt a Duna hajdan át volt hidalva.⁴⁾

Ezen véleményt osztja vala az én hajdani barátom Ilics Lukács is azon tanulmányában, melyet ő a „Mittheilungen der kais. Zentr.-Comm. z. Erforsch. u. Erhalt. d. Baudenkmale“⁵⁾ czimű szakközlönyben közölt csakhogy ő Lederatát, Aschbachchal tartva, Ráma helyett, a mai Ó-Palánkára, a Duna balpartjára helyezi. — Ilics szerint Traján hadával, Lederatánál, hajóhidon kelt volna át a Dunán, és a részben még most is fenálló, ugynevezett „római sánczok“ irányát követve, Ó-Palánkán, Grebenáczon, Verseczen át Germánra, aztán Omor, vagy Birdánál a Berzaván keresztül Buziásra, innen pedig Lugosra, és miután Dio⁶⁾ állítása szerint Tapae-nál (ma Tapia nem messze Lugostól,) az ellenséget megverte volt, a Temes mentén végül Karansebesre, mely az egykori Tibiscum helyén fekszik, vonult, hol is alvezéreivel egyesült.

De Ilics ur itt nem vette figyelembe, hogy a Peutingeri uttérképén kijelölt vonal nem lehet azonos az ő általa

¹⁾ Kanitz: „Serbien.“ 418. sk II.

²⁾ Eredetije Bécsben, a császári könyvtárban. — E térképet már néhányszor kiadták: egyebek közt Mannert is Lipésében, 1824-ben. — Ugyjabbán Desjardin E.-tól 1869-ben, Párisban, 12 füzet jelent meg.

³⁾ Egy római milliare = 1000 lépés. — A római milliare tudvalevőleg = 1472 $\frac{1}{2}$ méterrel.

⁴⁾ Bátor vagyok itt megjegyezni, hogy Kanitz ur sem tanulmányozta eléggé Ráma vidékét: mert különben hogyan magyarázható, hogy ő a nevezett helységtől negyed órányira lefelé levő és kitünően fentartott hídfőt, és ami még fontosabb, az afölött, a hegy plateauján, a Stari Grad-(ó-vár-)on fekvő, és alapjaiban pompásan fenálló, „Lederata“ nevű castrumot meg sem említi.

⁵⁾ X. k. 31. Márcz.-ápr. füzet, Bécs 1865.

⁶⁾ Dio Cass. LXVIII, 8.

adott iránynyal, annál kevésbé, minthogy a kérdéses római hadut bizonyára csupán az első dácziai hadjárat után, midőn már a rómaiak maguknak itt több helyrajzi ismereteket szerzének vala, jött létre, miután Dio Cassius¹⁾ szerint itélve, az akkor kötött bekerszerződésnél fogva, Délmagyarország keleti részét és Hátszeg vidékét Sarmisegethusával a rómaiak megszállva tartották, és ugyanitt váracsokat építettek, és hadászatiilag fontos őrhelyeket szerveztek, miknek összekötése végett bizonyára kitünő hadi utakat is kellett építeniök. Ezen alkalommal tapasztalt mérnökök kétség kívül a Lederatai átkelési ponthoz vezető legrövidebb utvonalat is megállapították.

Feltéve azonban, de meg nem engedve Ilicsnek téves következtetésekén nyugvó véleményét, ki Trajának bevonulási útját a csak később épített római haduttal összetéveszti: az egyszersmind homlokegyenest ellenkezik a peutingeri uttérkép távolsági méreteivel. Az első esetben Ó-Palánkától, avagy miként azon ur nevezi: Lederatától, a távolság Grebenáczig (A Ponte) XII milliare helyett, csak VIII-ra rugna; innen Verseczig (Arcidava) XII helyett, XVI-ra; Germánig (Centrum Putei) helyesen XII-re; a Berzaváig (Bersovia) XII helyett, alig X-re; Buziásig (Ahibis) XII helyett XXII-re; Lugosig (Caput Bubali) XII helyett, megint XVI-ra; sőt innen Karansebesig (Tibiscum) X helyett XXVI-ra; tehát összesen 110 római milliárét (azaz 22¹/₂ német mérföldet) tenne ki az, a peutingeri uttérkép 82 milliáréja (vagyis 16¹/₂ német mérföld) helyett; ami, eltekintve a mozgó és álló táborhelyek egyenlőtlen felosztásától, 28 római milliáréra menő (illetőleg 5 német mérföldet valamivel felülhaladó) többletet eredményezne.²⁾

A sokoldalú és buzgó törekvések daczára tehát, mikkel Ilics Lukács tanulmányában a Lederata-Tibiscum nevű, római hadutvonal valódi irányát meghatározni igyekezett: kutatásának eredményei nincsenek arányban az azokra fordított munkával, és pedig azon egyszerű oknál fogva, mivel ő nem

¹⁾ Ugyanaz. LXVIII. 9. V. ö. Mannert: Res Traj. ad Danub. gest. p. 24—26. Engel: De exped. Trajan. ad Danub. p. 167 s a k. Franke: Zur Geschichte Kaiser Trajan's. Güstrow 1837. 105—120 ll. Hohenhausen: Die Alterthümer Daciens und des heutigen Siebenbürgens 25 s a k. ll.

²⁾ Méreteimre Torontál, Temes és Krassó vármegyéknek, a legjobb források nyomán, Trumaier Fridolin mérnök ur által 1862 és 1863-ban készített, pontos helyrajzi térképek szolgáltak; továbbá a legújabb katonai térképek, melyek azon ezélnak még tüzetesebben megfelelnek.

volt a czéljára igényelt előtanulmányokban jártas szakember, hanem egyszerűen elméletig képzett egyén, aki vagy épen semmi, vagy csupán felületes kutatásokat tett itt-ott a helyszínen, és egyedül író asztala mellett üzvéen az archaeológiát, csak fogyatékos helyrajzi térképekből állított fel magának nem ritkán elméleteket, melyek az igazsággal a leghatározottabban ellenkeznek.

„Ha azt akarjuk, hogy a peutingeri hadut térkép használata eredményes legyen, úgy mindenekelőtt nemesak az összes, valamely vidékre kiterjedő uthálózatot, hanem a római gyarmatokat is fel kell kutatnunk; ezen eredmények után aztán a legfontosabb utakat, t. i. azon utakat, melyek a legalkalmasabb területen vonulnak keresztül s amelyek mellett a nagyobb gyarmatok léteznek és amelyeknél az utak legnagyobb-szerű góczpontjai fejlődnek ki, kell kiszemelnünk, és bizonyos meghatározott pontból kiindulván, az uttérkép távolsági méreteit egyik gyarmattól a másikig alkalmaznunk. Az ilyen alapos eljárás bizonyára a térkép javára fog szolgálni, és ezen módon gyakran biztos kalauzzá lenni, hogy az uttérképen jelzett római helyeket meghatározhassuk.“¹⁾

Ezen állítás igazságát belátva, 20 év óta buzgón oda-működtem, hogy a római hadutvonalat²⁾ és egyáltalán a római maradványokat nemesak lakóhelyem, Fehértemplom körül, hanem Délmagyarország nagy részén, a helyszínen, magam lelkiismeretesen megvizsgáljam;³⁾ mihez első sorban az ügy szeretete; másrészt azonban hazafias érzetem vonz vala, és azért reménylem, hogy nem hivatlanul lépek fel, midőn ezen alkalommal szerény tapasztalataim egy részét ideigtatom.

Miként fentebb már megjegyeztük, Lederata (Ráma) megállapítását Kanitz urnak köszönhetjük; míg ellenben a római municipális város, Tibiscum egykori helyfekvését, mint amely a peutingeri térképen 2 toronynyal van jelezve, már régóta Marsigli,⁴⁾ Katancsich,⁵⁾ Neugebauer,⁶⁾

¹⁾ Ed. Paulus: Die Römerstrassen, Stuttgart, 1857. 12—13. II.

²⁾ Tört. és Rég. Ert. Temesvárott. II. évf. 1876. 195—198. II.

³⁾ Az illető dolgozatok ugyanazon közlönyben a III. évf. 1877. 162—172. II. — a VI. évf. 1880. 1—12., 64—72., és 161—166. lapján jelentek meg. — V. ó. egyéb-iránt: Arch.-epigraph. Mitth. v. Österr. Benndorf és Hirschfeldtől Bécsben, 1881-ben kiadva.

⁴⁾ Danub. Pannon. — Mysic. 1726, II. Tab. LVI.

⁵⁾ Istri Adeol. Geog. V. T. II. 291. I.

⁶⁾ „Dacien“ Kronstadt, 1851, 14—15. II.

Ackner és Müller¹⁾ és végérvényesen dr. Ortway²⁾ a Bisztra és Temes összefolyásánál, Krassó-Szörény megyében, Karansebes közelében, beigazolták.

Miután tehát a lederata-tibiscumi római hadutvonal kezdő- és kiinduló pontja már meg van határozva, reám nézve különösen annak felderítése maradt hátra, hogy milyen volt annak iránya, ami a fenforgó sajátságos helyrajzi viszonyoknál fogva, valóban nem könnyű feladattá vált.

Noha előttem az ó-palánkai, fennebb említett hidfő helye régóta ismeretes vala, mégis az itteni folytonos s határtalan futóhomok felhalmozódása és az arra rögtön és rohamosan beálló artéri változások miatt, nem tudtam tisztába jönni azzal, hogy az egykori római ut innen mily irányt vett. Midőn így vizsgálódásaim sikere felől már majdnem kétségbe esni kezdék, magányos tévelygésem közepette, végre a helyes utmutatásra találtam.

Ugyanis Uj-Palánka mellett, a Nera csatornájához közel eső egyik szántóföldön egy, részben bozóttal benőtt körülbelül 34 négyszög méternyi tumulusra akadtam, amelyen az első római nyomokat fedeztem fel; t. i. oszloptégla-töredékeket, miket rendszeren a fürdők fűtőkészülékeihez használtak volt. Ezen oknál fogva én az illető törmelék-halmazokat vagy valamely fürdő, vagy bizonyos római villa maradványainak tartom. Ezt a helyet a nép nyelvén egyszerűen Stari Crkva-(ó-templom-)nak hívják. A mondott szántóföld tulajdonosa itt már évek előtt a római téglák nagy mennyiségét ásatta ki és házépítésre anyagul felhasználta.

Behatóbb kutatás után, a nevezett törmelék-halmaz közelében, az ujonnan felszántott földön, mintegy 6 méter széles kövecs-terep tűnt fel előttem, mely amattól bizonyos távolságra észak-keleti irányban húzódott el. Ennek menetét én a szántóföldeken és réteken keresztül egészen a palánkai malomig követtem, mely alatt az, a csatornán átkelve, irányát Vracsevgaj községnek veszi. Mint a villám cikázott át agyamon a gondolat, vajjon ezen kőszalag nem azonos-e azzal, mely Vöröstemplom felett kezdődvén és a fehértemplomi határon áthúzódván, a lakosoktól régi felhagyott utnak tartatik? E nézetemet utóbbi vizsgálatom helyesnek tüntette ki.

¹⁾ Die röm. Inschriften in Dacien. Wien. 1865. 13. l.

²⁾ Arch. Ért. IX. 299—360. II.; és kimerítőbben: Arch. Közl. X. 1—48.

Eddig haladtam vala sikeres kutatásaimban, midőn 1881-dik évi aug. 18-án, Torma Károly egyetemi tanár ur felszólított, hogy közösen vállalkozunk többnapos kirándulásra, miután ő a Lederata-tibiscumi római utnak, mint mondá, némely maradványait felfedezte. Varadiára indultunk tehát, ahol helyismerő vezetőket vevén magunk mellé, az ottani „Kilia“ nevezetű hegyen, a hajdani barbár telepeknek leginkább roszul égetett urnacserepekből álló emlékeire akadtunk ugyan; de római tégladaraboknak ott nem volt semmi nyoma.

Már-már beesteledék, midőn a helybeli g. kath. lelkész a Karas hidjánál egy pontra tett minket figyelmesekké, melyet „Rovina“- (rom-)nak neveznek, s ahol még sánczokat is láthatni. Ide kisiétvén azért, a pap állításait szabatosaknak találtuk, mert az — Arcidava nevű római castrumot magunk előtt láttuk elterülni.

Nagyon érdemes a feljegyzésre, hogy Torma ur szakavatott tekintetével már a Kilia hegyről e pontra fordítá figyelmünket, bár vezetőink váltig állíták, hogy az árkokat odalent a földesuraság újabb időkben hanyatta fel.¹⁾

Miután így hatalmas támaszpontra tettünk szert, a következő napon utunkat, örvendetes kilátások mellett, a fenséges Csernovecz-völgyön át, Komoristye felé tovább folytattuk. Tudakozódásunkra, vajjon van-e itt valamely régi kövezett ut? bizonyos pásztor a kelet felé emelkedő magaslatokon jól kivehető szegélyre mutatott azon megjegyzéssel, hogy az, a „Trum de Maria Theresia (vagyis a Mária Terézia útja). Ezt folytonosan szemmel kísértük. Komoristyén az, a hegyszoroson keresztül fel egy halomra, azután megint lefelé Forotiknak kanyarodott. Mintegy fél-óránnyira az imént említett helységig, váratlanul mindig a klaszszikus római uton kocsiztunk, mely itt magas töltést képezvén a mocsáros talajon, maiglan is közlekedési eszközül szolgál. Erre kocsink hirteleni zökkenése által lettünk figyelmesekké.

E jó karban levő ódon ut, miután a helységen keresztül vonult, abból kiérve, a Breszonfalva nevű új helység fölött, meglehetősen meredek hegyre hanyarodva fel, tart Szurdok felé, melyen kívül mi Doklin irányában, az elig épen fenálló Centum Putei nevű castrumot leltük meg. Innen az ut, a

¹⁾ Ez egyszersmind bizonyosságul szolgál arra, hogy milyen nehéz dolog, ami indolens közönségünktől helyes utbaigazítást nyerni.

hegyszorosból a magaslatra menvén és a vizválasztót átlépven, Königsgrad, Füzes és a Berzava felé Zsidovinnak tartott, hol a római korban a Bersovia nevű kolónia a hasonló nevezetű manzióval állott.¹⁾ Innen Torma ur személyes biztosítása szerint, ki a következő utvonalat már megszemlélte volt, a római utat a nevezett folyón keresztül Rafnára; azután egy hatalmas hegyhátot, — a magányosan fekvő Ahibis nevű manzió melletti elhaladtában, — átkanyarodván, Ezeresre: és innen a Poganis völgyébe levő Prebula, melynek közelében a Caput Bubali-nak hítt manzió állt; azután egy negyedik hegyhátot átkelve, és Valjebul hegyi helységet jobbra elhagyva, a Temes-völgyben fekvő Tibiscumra, vagyis a Jaáz és Zsuppa között összefolyó Bisztra és Temes alatt állott szabad városba vezetett.²⁾

Königsgradban ekkor utitársamtól azon ígérettel válván el, hogy Apo, vagy másként A Ponte manzióinak felfedezését feladatommá fogom tenni: magától érthetőleg csak az ó-palánka-königsgradi utvonatról beszélhetek mint szemtanú: a füzes-tibiscumi hadutnak pontos leírását a szakavatott író Torma ur szabatos tollára bízván.

Amint ezek után magamnak időt vehettem, Vöröstemplomra mentem azon helyre, hol a római utat a községtől keletre, az ugynevezett nagy szilnél (grosse Ulme) a magaslaton átkanyarodik, innen a kövezetszegélyt szőlőkerteken és szántóföldeken keresztül egészen az ugymondott abliáni árokig követtem, hol maga a fehértemplomi határ kezdődik. Innen az utat a „3 Theilung“ nevű földgen, továbbá a „Stockfeld“-en és a „Missits“-féle árok melletti „Suhaj“-on keresztül a „Fünfgulden-Feld“-ig húzódik, hol a terep helyrajzi konfigurációja szerint, az A Ponte nevű római erődnek kelle állania, mely feltevés, mint később látni fogjuk, igaznak is bizonyult.

Innen aztán az utat gróf Bissingennek „Soai“ nevű hodáján át tovább vonul Mirkovác, Vranj és Mercsiná felé a Baics-féle varadiai urodalomig, melylyel már fentebb megismerkedtünk.

Ha már most a mértéket vesszük kezünkbe, úgy találjuk, hogy Lederata-(Ráma-)-tól egészen a Fehértemplom területének északi részében levő A Ponte manzióig, a távol-

¹⁾ V. ö. Ormós Zsigmond erre vonatkozó értekezését az „Arch. Közl.“ VIII. évf. 146—153. ll.

²⁾ Dr. Ortway: „Tibiscum“. Arch. Közlemények, X. 1—48. Térképekkel és tervrajzokkal.

ság XII római milliáre; innen Arcidava-(Varadia-)ig ismét XII; Centum-Putei-(Szurdok-)ig megint XII; és innen Bersovia-(Zsidovin-)ig újra XII ó-római milliáre, ami a peutingeri térkép méreteivel egy hajszálig pontosan összevág.¹⁾

Minekutána a fennebbieken, a lederata-tibiscumi hadutvonálnak igazi iránya és helyrajzára nézve, lehetőleg pontos adatokat szolgáltatam: záradékul itt még csak az van hátra, hogy annak szerkezete és jelenlegi állapota, valamint az ugyanazon feküdt római erődök alakja és méretviszonyaira kiterjeszkedjem, hogy ezek után értekezésemet befejezzem.

Ismételt kutatásaim alkalmával, hihetőleg mert ezen vidék régóta művelés alatt áll, az egész vonalon Ó-Palánkától Varadiáig, már csak mintegy 4—6 méternyi széles kövecs szegélyt találtam, és egyedül két helyen, t. i. a Vöröstemplomtól keletre fekvő vasuti őrház mellett és a fehértemplomi határ szoros közelében. Mirkovácz felé bukantam nagyobb terméskövekre is, melyek hajdanában valószínűleg az utnak alapjául szolgáltak. Csak midőn azon a Komoristye és Forotik közötti, már említett helyre érkeztem volt, vettem észre, hogy a rómaiak itt is utkésztési elvökhöz hivek maradának.

E vonal ugyanis végig ki van kövezve; vagyis annak alapja szorosan egymás mellé illesztett, részben tetemes nagyságu, egyébiránt ki nem nagyolt kövekből (poligonok) van megvetve, melyeket nem nagy nehézségbe került szorosan egymáshoz ragasztani. Ezen, többnyire feltűnően nagy párkánykövekkel szegélyezett kőalapon, kis kövek, homok és kőtörékből keményre dögölt burkolat terül el. A kövezet vakolatlan ugyan; de a rések a lehetőségig erősen vannak homokkal kitöltve.

Az ezen célra használt anyag nagyon különböző; mert rendszeren a közelben találtra szoritkozik; p. a Dunától Vranj-on túlig az chlorit-palából áll; innen Königsgnadig kvarcból, kovakőből és kemény mészkőből.

Az ut, amennyire az a mondott vonalon ugyan még felismerhető, leginkább sánzszerűleg van építve, és némely helyen 30—60 emternyi magas az, mire nézve csupán a

¹⁾ Ezzel a peutingeri térkép Délmagyarországra nézve, szintén tökéletesen pontosnak bizonyult

Forotik mögötti mélyuton találunk kivételt. Ilyen alakot valószínűleg azért adtak neki, hogy azt minden időváltozás közepette száraz állapotban tarthassák fen: vagy talán azért is, hogy mint magasabb pontról a támadó ellenséget könnyebben legyőzhessék. A mindkét oldalt némileg ledomborított szekérpályának szélessége következetesen 4-30 méternyi.

Az első római álló táborhely: Apo, (azaz A Ponte, így neveztetve a mellette volt hidról), még a fehértemplomi határban, egy szelidemelkedésű fensikon, szántóföldek közepette, észak-keletre a Missits-féle ároktól, az ugynevezett „Fünfguldenfelden“, közel a kőhidhoz, és nem messze a jámi kőkereszthez létezik.

A kasztrumot falsáncz-kerítése, melyet a szorgalmas földműves ásója és ekéje maig sem birt egészen elegyengetni, állandó hadászati állomásra a legalkalmasabbá tévé, annál inkább, minthogy az amellet folydogáló patak vízzel minden időszakban bővelkedik. Az erőd szorosan a római ut mellett fekszik, és annak hosszúságát körülbelül 150; szélességét pedig mintegy 130 méterre tehetni.

En itt antik téglá-, üveg- s urnamaradványokat és eszerépdarabokat, vakolatrészleteket és római érméket találtam.¹⁾ Megjegyzésre méltó továbbá, hogy már Katancsich M. P. régiségbuvárunk, az ő ismeretes művében,²⁾ a Moldovától 3½ mérföldnyire fekvő Fehértemplomon, egy római sírkőfeliratnak következő töredékét említi:

AURELIO · CANDIDO
M. LEG. II. AUG.
AN. XX.

(Aurelio Candido, militi legionis II. augustae, annorum XX.) Ezt, ha állítása külfömben való, csak itt áshatták ki: tudtommal Fehértemplom területén néhány érme kivételével, semmi más római emlék sem kerülvén eddig napfényre.

Ami a varadiai castrumot — Arcidavát — illeti, az a községtől észak-keletre, mintegy 400 lépésnyire a Karas hidjától, és 70 lépésnyire a Petrováczra vezető uton, egy rét területén fekszik, melyet időszakonkint a víz eláraszt, bizvást feltehető levén, hogy az, az idő folytán egy méternél

¹⁾ Az itt lelt érmék között tudtommal Vitellius, Traján, Mare Aurél, Sept. Severus és neje Julia Domna s egyéb épen maradt, szép ezüst pénzek is felszínre kerültek.

²⁾ Istri adcolarum geographia vetus. Budaë. 1827. II. p. 251. CCXL.

magasabbra emelkedék. Ez lehet az oka, hogy annak falkerülete ma már csak keveset látszik ki a földből. A község román ajku lakosainak állítása szerint, kik ezen helyet Rovina-(rom.- várrom-)nak nevezik,¹⁾ itt még nem régen tetemes téglá- és kőtemeget ástak ki.

Bárány Ágoston²⁾ feljegyezte, hogy a 40-es években itt Nero-korabeli arany, ezüst és bronz érméket ástak ki. Szerinte azonkívül még egy házat (hihetőleg valamely fürdőt) 3 szobával, ezek mellett 2 kövezett utczát, több erős falat, és egy $\frac{1}{2}$ öl magas oszlopot emeltek ki a földből, miknek azomban ma már se hire, se hamva. Az urasági tisztartó, Finke ur ottlétünk alkalmával, szintén néhány Claudius Nero-féle és egyéb bronz érméket mutatott be nekünk; továbbá egy előttünk ismeretlen használatu villaalakú, gyönyörűen patinázott bronz tárgyat; és végül néhány kis füles urnát, melyek állítása szerint, szintén innen valók.³⁾

Mi az Arcidava erődöt megmértük, melynek hossza, ha nem csalódom, 133. szélessége 121 méterre tehető. Arcidava neve dák eredetű; mert Dava ama nyelven, azt tartják, hogy hegyet jelent. Ennél fogva az erőd nevezetét valószínűleg a hegyen fekvő barbár kolóniától vette.

A Szurdokon kívül, szabad mezőn, jócskán kiterjedt völgykatlan közepén, szelid magaslaton fekvő római erőd, — Centum Putei, — noha a Doklén-ra vezető ut rajta keresztül megy, — sokkal jobb karban van fentartva, mint az előbbi. Ehelyütt még 8 méternyi széles és 4 méternyi magas, kettős falsánczolatot vehetni részenként észre. A kasztrum hossza 160; szélessége 143 méter. Itt római tetőcserep- és téglatörmelékeket találtunk; továbbá egy vas nyilat és egyéb kicsiny, nagyon elrozsdásodott tárgyakat.⁴⁾ Ugyanitt, a helybeli földmivesek állítása szerint, 15 évvel ezelőtt, szántás alkalmával, egy körülbelül 10 cm. átmérőű, 1.50 cm. vastag, átlukasztott bronzkorongot, valamint jelentékeny számú érméket és urnacserepeket találtak.

A sánczolat északnyugati lejtőjétől a patak felé mintegy

¹⁾ A különleges térképművekben tudtommal a „Rovina“, egyedül Temesmegyének Trumaier Ferencz által 1862-ben készített térképén van meg; míg ellenben az a katonai térképeken hiányzik.

²⁾ Temesvármegye Emléke. Nagy-Beeskerek. 1848. I. 140. l.

³⁾ Finke ur az említett tárgyakat átadta Torma barátomnak, ki azokat tüzetesebb megvizsgálás és leírás végett magával Budapestre vitte.

⁴⁾ Az említett tárgyak jelenleg a fehértemplomi városi muzeumban vannak elhelyezve.

123 lépésnyire állott valószínűleg a fürdő, melyből néhány év előtt tetemes számú téglát ástak ki házépítésre. Az itteni álló táborhelyet a lakosok „Pogradje“-(sáncskerítés-)nek nevezik, mely eredeti nevét, — Centum Putei (száz forrás), — nem ok nélkül kapta; mert annak közelében a völgyiszorulatokból, miként magam meggyőződtem, legalább is tíz helyen gazdag források bugyognak ki.

A rómaiak aztán a tízes számot egyszerűen százásra — incertum pro certo — változtathatták.

Az általam elősorolt és bebizonyított adatok megállapítása után, sem nem szükséges a peutingeri haduttképen a Duna jobb partjára helyezett Lederata nevű manziót, a folyón túl továbbra is keresni; sem a lederata-tibiscumi római hadutvonallal Verseczen, Buziáson, Lugoson és Kavaránon át oly nagy ívet képeztetni, mint azt Ilic barátom tette, kinek téves véleménye a legujabb időkben még Mommsen monumentális epigrafikus művébe¹⁾ is átment; mert ott Dácia térképén, a „valószínű római utak“ (viae incertae) neve alatt a kérdéses vonal is oda van rajzolva.²⁾

¹⁾ Mommsen T.: „Corpus Inscriptionum Latinarum.“ Berlin. 1875. 3. k.

²⁾ E délvidekünk római korára nézve nagyérdekű ezikk németül, a „Mittheilungen der k. k. Zentral-Commission für Kunst u. historische Denkmale in Wien“ cz. folyóirat tavali 4-dik füzetében jelenvén meg; azt, bár egyidejűleg nekünk is megküldetett és a múlt évi decemberhavi ülésen elvégre felolvasásra is került, — tárgyalmazunk sokasága miatt, — csak jelenleg közölhetjük. — Szerk.

A szegedi szandzsák és Csongrád megye.

VARGA FERENCZTŐL

A török világ, vagy helyesebben mondva török-magyar korszak történetének egyik legérdekesebb részét kívánjuk megvilágítani akkor, midőn jelen értekezésünk fonalán hazánk egyik délvidéki területének két ezidőbeli, egymástól egészen elütő kormányzatát röviden lerajzoljuk.

Egyik régebben tartott értekezésemben már fölemlítém, hogy a török, valamint más szokásait és törvényeit, ugy beligazgatási rendszerét is behozta hozzánk. Nagyobb változáson alig ment keresztül valamely terület, mint a behódított magyar föld. Csongrád, Csanád, Békés és Szörény megyéket, nemkülönben Krassó vármegye egy részét, valamint Temest, Torontált, Pozsegát, Bácsot, Pestet, a Jászságot, Kis- és Nagy-Kunságot, Hevest, Fehérvárt, Esztergomot, Tolnát, Baranyát, Zalát stb. is hasztalanul keresnők a hódító nép térképein; a török kormány még azok határszéleit is letörülte róluk s helyettük az általa elfoglalt várak névéről egészen új kerületeket — szandzsákokat — alkotott.¹⁾

Nálunk kezdetben (I. Szulejman és Szelim alatt) csakis ez a fölosztás divott; összesen mintegy 25 pasa és bég ült az ugyanannyi szandzsákra osztott török hódoltsági magyar-részek váraiban; később azonban, midőn Eger és Kanizsa is török kézre kerültek, III. Murád az egész ozman birodalmat e jaletekre, azaz helytartóságokra osztotta.²⁾

Magyarországon összesen 4 ejalet volt huszonegy, illetőleg huszonöt szandzsákkal.³⁾

¹⁾ Salamon F.: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1874. 105—111 l.

²⁾ U. a. n. ott a 247—248. l. és Török-magyar-kori történelmi emlékek. Pest, 1863. I. oszt. Okmánytár II. a 477—478. l. Sz betűje alatt.

³⁾ 1610. körül I. Achmed szultán alatt a behódított Magyarországhoz tartozó ejaleték és szandzsákok ezek voltak:

I. Budai ejalet. Szandzsákjai: Szendrő, Szerém, Kubán (Koppán), Simon-tornya, Sz.-Fehérvár, Esztergom, Nógrád, Szécsény, Szegszárd és Mohács. Azaz 10 szandzsák s a budai helytartósági kerülettel 11.

II. Temesvári ejalet. Szandzsákjai: Lippa, Csanád, Gyula, Medova és Jenő. Azaz 5 szandzsák s a helytartósági kerülettel 6.

III. Kanizsai ejalet. Szandzsákjai: Szigetvár, Pécs, és Pozsega; 3 szandzsák, illetőleg 4.

Ezen szandzsákok egyik legrégebbike a szegedi volt, mely miután róla már 1550-ben említés tétetik,¹⁾ úgy látszik, hogy mindjárt a szegedi vár fölépíttetése után keletkezett.

A szegedi szandzsák határa kezdetben alig terjedt egy pár mértföldnyire; később azonban, midőn a törökök e vidéken lábaikat jobban megvetették, kiterjedésében is jóformán növekedett, úgy, hogy már 1554. körül egész Csongrádmegyét Bácsmegeye nagy részével, — utóbb pedig a XVII. század második felében, még a Kis-Kunságnak,²⁾ sőt valószínűleg Pest megyének is egy-egy részét⁴⁾ magában foglalta.

Mint egyáltalán minden szandzsák, úgy a szegedi is több télőszéki kerületre — kaza⁵⁾ — s járásra — nahije — volt fölosztva. Mi azonban az előbbiek közül csak a szegedit,⁶⁾ bajait⁷⁾ és szabadkait;⁸⁾ az utóbbiak közül pedig csupán csak a szegedit,⁹⁾ és vásárhelyit¹⁰⁾ ismerjük; ezek nagyobb részét is csak névleg, egyedül a szegedi nahijéről van részletesebb kimutatásunk, melyben a nevezett járásnak minden egyes faluja és városa, az akkoron bennök létezett kapupénzt fizető házak és adozó családfők számával egyetemben a legpontosabban ki vannak tüntetve.

Ezen kimutatás szerint a szegedi nahije határa Szegedet s az ehez tartozó Temerkényt, Győt, Tápét, Zentát, Ajnavát (?), Jázovát, Csókát és Padét kivéve, összesen 39 falura terjedett, melyeknek nevei betűrendben imigyen következnek: u. m.

Ányás, falu; ma puszta a Tisza mellett Pusztaszerrel határos.

Béla, falu; ma puszta Ó-Becsén alul a Ferenczsatorna mellett.

Botra, falu; ma puszta Ó-Becse mellett.

IV. Egeri ejalet. Szandzsákjai: Szeged, Szolnok, Hatvan; 3 szandzsák, illetőleg 4.

L. Salamon F.: Török hódítás Magyarországon ezimű munkájának 248. l.

¹⁾ Pray György: Epistolae Procerum Regni Hungariae. Posonii, 1806. P. II. p. 205—207.

²⁾ L. a szegedi nahijéhez tartozott falvak és városok lajstromát.

³⁾ Török-magyar-kori tört. emlékek. I. oszt. Okmánytár II. 362. II., 363. III., 365. VI., 373. XXII., 410. CXII. és 412. CXVI. sz. a.

⁴⁾ U. a. u. a. k. 169. l. DXIX. sz. a.

⁵⁾ U. a. u. a. k. 365. l. VI. sz. a.

⁶⁾ Oklevél Szeged város történetének II. kötetéhez.

⁷⁾ Török-magyar-kori tört. emlékek. I. oszt. Okmánytár II., 362. II., 363. III., 367. VIII., 373. XXII., 379. XXXV. stb. l. és sz. a.

⁸⁾ U. a. u. a. k. 409—410. l. CXI. sz. a.

⁹⁾ Okmánygyűjteményemben.

¹⁰⁾ U. ott.

- Csantavér. falu.
Csésztő, falu; ma puszta Zenta mellett.
Csik, falu; ma puszta Petrovoszéló mellett.
Máté-Devecser; ma Devecser puszta nem messze a Ferencz-csatornától.
Dócz, falu; ma kertészség.
Fark, falu; ma puszta a Tisza mellett, Szegedhez közel.
Földvár, falu; ma puszta túl a Tiszán Kovázd és Fark pusztákkal szemben.
Földvár, falu a Ferencz-csatorna és a Tisza zugában.
Gyékénytő, falu; ma puszta Magyar-Kanizsa mellett.
Gyumrin, falu; ma puszta közel Csantavérhez.
Hegyős, falu; ma semmi nyoma.
Jenő, falu; Martonyos és Százegyház között emlittetik.
Kalacsá, falu; ma puszta Zentán alul.
Karjad, falu; ma puszta Zentától délre.
Kavasz, falu; ma Kovázd puszta a Tisza mellett közel Szegedhez.
Kovilló vagy Kétvilló, falu; ma puszta Hegyes és Petrovoszéló közt.
Kőkút, falu; ma puszta Feketehegy és Ó-Becse közt.
Kopancse, (?) falu; Novoszéló és Perleb között emlittetik, talán a mai Kutas nevű puszta értetik alatta.
Martonyos, falu; ma is létezik.
Mohol, falu; szintén megvan.
Novaszél, Perlek Novaszél falu, ma Novoszéló puszta Mohol mellett.
Vastorka, falu; a mai Felső- és Alsó-Ostorák puszta Csantavér és Magyar-Kanizsa közt.
Padizslán, (?) falu; Béla és Devecser közt emlittetik.
Perlek, falu; ma puszta Ó-Becse és Petrovoszéló közt.
Peszér, falu; ma puszta a Tisza mellett Zentán alul.
Petrovoszela, vagy Petrofcsa, falu.
Pucs, falu; ma puszta (alsó- és felső) a Szabadka-Kanizsai országutban.
Salgó, (?) Novoszéló előtt emlittetik.
Serke, falu; ma Serkéd puszta Kisteleken alul.
Sövényház, falu; ma szétszórt kertészség Algyőtől nem messze.
Szántó, falu; ma puszta Csongrádon alul.
Százegyház (?), Kőkút és Kalacsá között emlittetik.

Szer, falu; ma Pusztá-Szer, az Árpád vezér alatti szervező hongyülés helye. Sövényháza szomszédságában.

Szent-István, falu; Százegyház és Anyás közt említetik.

Szent-Péteri, falu; ma pusztá Horgos mellett.

És végül Szántóva, falu, melynek egykori holfekvése ismeretlen.¹⁾

Ezen falvakban 1554-ben összesen mintegy 175-, 1570-ben 316-, 1580/2-ben 642- s 1590/1-ben 734 kapupénzzel megrótt ház létezett s közülök hármat, v. m. Dóczot, Martonyost és Serkét a szegedi miriliva (szandzsákbég); Farkot, a szegedi liva timárjai; Kavaszt és Szer, a szegedi várórség; Sövényházát, a szegedi dizdár (várparancsnok) s végül Szent-Péterit maga a kincstár haszonélvezték; míg a többinek jövedelme a birtokos lovasság zsoldjaul szolgált.

A szegedi szandzsák egész a tizenöt éves háboru kezdetéig a budai béglerbég vezérsége alá tartozott, később azonban, midőn Eger vára is török kézre került, szandzsáknak a szolnoki- és hatvanival egyetemben az ujonnan keletkezett s vele egyvonalba eső egri ejalet keretébe osztatott be. Mely évben történt pedig ez átszatolás? azt tüzetesen meg nem határozhatjuk. II. Oszmán szultán ugyan a szegedi várat még 1620-ban is a budai tartományba (vilajet) esőnek állítja²⁾, de ez alighanem tévedésből történt, mert a keleti buvárlatairól ismert Vámbéry által Konstantinápolyban fölfedezett fölosztási lajstrom szerint a mi szandzsáknak már 1610. körül minden bizonnyal az egri ejalethez tartozott.³⁾ Kétségkívül ez volt az oka annak is, hogy az imént említett évtől kezdve a szegediek panaszát többé már nem a budai, hanem az egri helytartóság intézte el.⁴⁾

Különös, hogy az utóbbi időben még a szandzsákság nevezet is mintegy kiveszni látszik városunk török-magyar-kori okleveleiből s helyette egy pár eset kivételével majd a vele egyértelmű miriliva-zászlófejedelem; majd a váli- (veli-, liva váli-), tartomány-kormányzó, majd végül a kajmekám, vagy kajmakám-, kormányzó-helyettes nevek használatnak.⁵⁾ Alkalmassint e ezimváltozásokat is az ozman birodalom új fölosztása szülte.

1) Mindezek Okmánygyűjteményemben foglaltatnak.

2) Okmánygyűjteményemben.

3) Salamon F.: Magyarország a török hódítás korában. 248. l. **) jegyzet a.

4) Oklevelek, okmánygyűjteményemben.

5) U. ott.

Nevezetes továbbá az is, hogy a szegedi szandzsákat 1634-ben Muhammed pasa,¹⁾ 1638. körül pedig Ibrahim pasa volt temesvári béglerbég²⁾ birták árpalikul, vagyis jövedelmi pótlékul. A későbbi haszonélvezők közül okmányaink csakis az egy Markócs esorbadszit — jancsár-kapitányt — említik, ki is magát az általa 1685. ápril 18-án közzétett vásárra hívogató körlevelében nyilván a szegedi tartomány földesurának nevezi.³⁾

Végül föl kell említenünk, hogy a szegedi szandzsáknak mindjárt kezdettől fogva saját külön defterei — adólajstromai voltak.⁴⁾

Ezen adólajstromok, vagy helyesebben mondva adózási telekkönyvek, melyeknek elseje 1554-ben készült, az itteni adóztatásra nézve másfél századoi át alaptörvényül szolgáltak a magyarországi török hatóságoknak.

A szegedi szandzsák adózási viszonyára nézve egy 1577-78-iki török számadás igen szép fölvilágosítást ad. Eszerint a nevezett szandzsák területén akkoron létezett 8425 kapupénzfizető házra fejadóul — minden egyes portára 66 oszporát véve föl — ki kellett volna vetni összesen 556.050 oszporát, kivettett azonban kevés híján 8484 házra 559.935 oszpora; befolyt pedig 560.400 oszpora, tehát 465 oszporával több, mint a kivettett összeg.⁵⁾

Ugyanezen szandzsák (liva) hadi adója 1579-ben 8460 ház után 75 oszporájával számítva 634.500 oszporára rugott, mely összeg a vásárhelyi nahíjebeli falvak járandóságával együtt 655.450 oszporát tett ki.⁶⁾

Ezek után még csak az van hátra, hogy a most leirt szandzsákba beolvasztott s bennünket legközelebről érdeklő Csongrád-megyéről is szóljunk valamit.

Ezen a törökök által egészen behódított megye, miután tisztviselői egytől-egyig kibujdostak, jó ideig Pest megyével együtt saját területén kívül a tőle több mértföldnyi távolságra eső Füleken tartá közgyűléseit, később azonban végkép elnéptelenülvén, hatósága is föloszlott s e megyebeli ügyek szintén Pestmegye által tárgyalattak. Így maradt ez egész 1647-ig, midőn is az ez évben tartott országgyűlés 108. t.-cikke a

¹⁾ Oklevelek okmánygyűjteményben.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ U. ott.

⁵⁾ U. ott.

⁶⁾ U. ott.

már pusztulásából Isten jóvoltából meglehetősen kiépült s falvai és városaiban mindinkább népesedő megyét addig is, míg a szomszéd Borsod vármegye a törököktől visszaszerezethetik. Hevesmegyéhez csatolta s a Pestmegye előtt indított Csongrádmegyébeli pörököt azonnal megszüntetni parancsolta.¹⁾ Ez volt oka, hogy már a következő évben Szilasy András Bankafalva (Bánfalva), Gyékéntó, Dorozsma és Sz.-Mihály-Telek az időbeli praetendense, ezen birtokoknak, az ő határosai és szomszédai által bármi módon elkövethető megsértése és használata ellen való tiltakozását többé már nem a Pest-, hanem a Heves-, Csongrád- és Külső-Szolnok egyesült megyék Fülek várában tartott közgyűlésén nyújtotta be.²⁾ Ez egyesülés azonban csak egy évig tartott; a következő évben már Borsoddal látjuk őt gyűlésezni. Érdekes adatot szolgáltat erre a most említett megyéknek egy 1649. évi nyárhó 2-án Ónodon közgyűlésileg hozott végzése, mely szerint a legközelebb lefolyt pozsoni országgyűlésre küldött másik követnek, Deöry Istvánnak részére járó 128 darab valódi birodalmi tallér — solidi imperiales talleri, — mint ez már az ugyanez évi nyárelő 20-án Szendrő mezővárosában tartott közgyűlésen is el volt határozva, nekie Csongrád egyesült vármegye által kifizetessék és pedig az azon időben megyénk területén létező magyar szabad mezővárosok és helységek tehetségéhez képest a következő arányban: 1. Mező-Szeged 23 db tallért; 2. Vásárhely 25-öt; 3. Szentés 10-et; 4. Beőd 2-öt; 5. Csongrád 5-öt; 6. Fark 1-et; 7. Tápé 10-et; 8. Martonyos 15-öt; 9. Sörkéd 2-öt; 10. Anyás 2-öt; 11. Gyeöv (Győ) 3-at; 12. Gyóla 2-öt; 13. Mindszent 4-et; összesen 104 darab tallért. A többi összeg a Csongrádmegyében akkor létezett ráczfalvakra „ad rascianos vero pagos in eodem Comitatu habitos“ vettetett ki és pedig: 1. Martélyra 2.; 2. Czianra (Csanyra) 2.; 3. Ellésre 2.; 4. Bökényre 3.; 5. Földvárra 2.; 6. Adorjánra 3.; 7. Vastorokra 3.; 8. Ludasra 3.; 9. Szenthára 4.; 10. Bátkára 2.; 11. Colveárra 1.; 11. Novaszelra 2.; összesen 29 db tallér.³⁾

Ezen egyetlen történelmi adatból is láthatjuk, hogy Csongrádmegye hatósága, habár maga a nevezett megye területe tényleg török kézben volt is, annak határai közt, mint mondani szokták hosszú kézzel — *longa manu* —

¹⁾ Hornyik J.: Keeskemét v. tört. II. k. 173. l.

²⁾ Oklevél okmánygyűjteményünkben.

³⁾ Történelmi vázlatok. Az 1860. évi Szegedi Híradó 26. sz. Tárcajában.

ugyan, de azért mégis elegendő erélylyel és eredménnyel adóztatott, parancsolt és intézkedett. „Valóban — így szól a Török uralkodás Magyarországon című közlemények jeles tollú írója, érdekes figyelemmel kísérrünk, hogyan nyert a megye a hódoltságban több-több tért. Hatalmának terjedése előzte meg a felszabadulást. Folyton növekedő erélylyel és nyomatékkal léphetett föl, folyton emelkedő befolyással kormányozhatott a perezig, mig nem a félhold helyére a megye ezimerét kitűzheté.“¹⁾

¹⁾ Salamon F.: Török uralkodás Magyarországon. L. a Budapesti Szemlét, Pest, 1861. XIII. k. 108. l.

mint mondtam szokták bizonyítani —
 területére részleg török kézen volt is annak határán közt.
 (Sonnwintner) hatóság, habár maga is részleg török
 Ezen egyetlen törvényi adatról is láthatjuk, hogy
 összesen 29 db falu van a hatóság területén.
 1. Békés 2; 2. Békéscsaba 2; 3. Békéscsaba 2; 4. Békéscsaba 2;
 5. Békéscsaba 2; 6. Békéscsaba 2; 7. Békéscsaba 2; 8. Békéscsaba 2;
 9. Békéscsaba 2; 10. Békéscsaba 2; 11. Békéscsaba 2; 12. Békéscsaba 2;
 13. Békéscsaba 2; 14. Békéscsaba 2; 15. Békéscsaba 2; 16. Békéscsaba 2;
 17. Békéscsaba 2; 18. Békéscsaba 2; 19. Békéscsaba 2; 20. Békéscsaba 2;
 21. Békéscsaba 2; 22. Békéscsaba 2; 23. Békéscsaba 2; 24. Békéscsaba 2;
 25. Békéscsaba 2; 26. Békéscsaba 2; 27. Békéscsaba 2; 28. Békéscsaba 2;
 29. Békéscsaba 2.

²⁾ Horváth J.: Közlemények a török uralkodásról Magyarországon.
³⁾ Országgyűlési Közlemények. Budapest, 1861. évi szeptember 28-án.
⁴⁾ Törvényi Közlöny. Budapest, 1861. évi szeptember 28-án.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma XVII. és XVIII-dik századbéli oklevelei.

Ismerteti: DR. FERENCZY JÓZSEF.

„Hátrafelé kutatva biztosabban haladunk előre.“ Nem hiszem, hogy bárki is e paradoxon hangzású mondat igazságát kétségbe vonná. Ha kellőleg akarjuk méltányolni a jelent, ismernünk kell a multat, mely mint ok szoros kapcsolatban áll a jelennel mint okozattal. Hány intézmény bírja legbiztosabb alapját történelmi multjában, mily szíves ragaszkodást tanusítunk a történelmi hagyományokhoz, mennyi nimbuszszal környezik jelen korunk nem egy intézményét az ősi tradíciók?! Nem ok nélkül mondta Anglia egy híres államférfia a parlamentben: „A mult hatalmunknak egyik eleme“. Már az ó-kor kultur-népeinél kitűnő szellemek által találjuk művelve a történettudományt azon határozott ezéllal, hogy belőle az állam sorsát intéző férfiak tanulságot merítsenek; úgy a modern nemzetek legkiválóbb gondolkodói fáradoztak és fáradoznak nemzetük multjának felderítésén, hogy a történelemben mint tükörben mutassák be a nemzet multját, melyből erőt és kitartást, eszmét és lelkesedést merítsenek a jelen küzdelmeihez a jövő biztosítására. Ezért oly szép és magasztos a történetiró feladata!

Az oly író, ki nemzete multját világítja meg, egyszersmind szövétneket tart kora elé is, melynek fényénél az a jövőbe pillanthat. És ezért elévülhetetlen érdeme a történetirónak a nemzetlét biztosítására irányzott törekvése.

Hála és elismerés illetik meg a nemzet történetiróját, ki művében a nemzet dicsőségének alapköveit rakja le. Nevét és munkásságát a kegyelet emléke őrzi, nemesak saját honában, de mindenütt, hol műveltség honol. Egy Macaulay, egy Carlyle, Ranke, Palacky, Szalay dicsőségét az egyész művelt világ hirdeti.

De az anyaggyűjtés munkássága is elismerést érdemel, mert nem szabad felednünk, hogy a legpompásabb palota is apró kövekből épül fel, mindenkinek része van benne, a ki

csak egy kövel járult is hozzá. Minden történelmi emlékünkhöz egy-egy kő a nemzet dicsőségének épületéhez, össze kell hordanunk azokat, hogy a hivatott művész egységet víve beléjük létrehozhassa a nagyszerű alkotmányt, mely a nemzet dicsőségét hirdesse.

Ha a régésznek fontos adatot szolgáltathat egy cserépedény töredéke, egy rozsdás vasdarab: úgy a történetiróra nézve fontos lehet sokszor egy csonka okirat, egy papírszelet, egy elsárgult irattekeres, melyből érdekes történelmi eseményekre következtethet. Nemzeti kulturánknak tesz szolgálatot az, ki az ily emlékeket összegyűjtve az enyészettől menti meg, és azokat rendeltetése helyére juttatva alkalmat nyújt felhasználásukra, értékesítésükre.

Az alábbiakban megemlékezni kívánok a muzeumunk tulajdonát képező azon XVII. és XVIII-ik századbéli oklevelekről, melyek nem egy érdekes adatot foglalnak magukban egyes kisebb-nagyobb nevezetességű történelmi eseményekhez. Visszamenő kronologikus rendben fogok haladni; de nem teszem próbára szíves figyelmöket a többnyire latin nyelvű iratok felolvasásánál; ezeknek tárgyát csak röviden, általánosan említem meg és szószerint csak a magyar szövegeket közlöm, melyek nyelvi tekintetben is érdekes sajátságokat tüntetnek fel.

A XVIII-ik századból 7 oklevél van e gyűjteményben: mind latin szövegű; három Mária Terézia korából, Árapataki Geréb János és Ferencz peres ügyeiben huzott ítéletek; hasonló kettő VI. Károly nevében; egy érdekes jelentés VI-ik Károlyhoz Bors Tamás és Hollaki Jánostól, az erdélyi kir. törvényszék felesküdtött jegyzőitől, mint külön megbizottaktól, II. Rákóczy György jobbágyainak, mint szökevényeknek, kiadatása ügyében és egy Bethlen Gábortól 1623-ból.

Sokkal gazdagabb a gyűjtemény a XVII-ik századból. Mintegy 28 oklevelet tartalmaz az, legnagyobbbrészt Apaffi Mihálytól és Rákóczy Györgytől többnyire latin szöveggel. Van ez iratok közt néhány érdekes magán levél, melyek történelmi és nyelvi érdeküknél fogva megérdemlik a felemlítést. Legközelebb áll hozzánk korra nézve Losonczy Bánffy György következő levele Geréb Jánoshoz 1693-ból: „Georgius Bánffy de Losontz Transilvaniae et Part. Regni Hung. eidem annexar. Gubernator Comit. Alben. et Dobocen. supremus Comes etc. Generose nobis benevole salutem publicam nr. commendamus. Meltosagos Vetterani

Generalis ur eö kglme. az eö Fels. eö kglme Commandoja alatt levö hadaival menvén be Brasso s Harom szek felé s az hadnak oda bé Élese nem levén szükségesképpen Elest kell bé vinni utanna. Parantsolljuk azért authentice sac. Caes. Reg. Matte. nobis confirmata kglnek, hogy mindgyarast assignallyon az Varmegyekre és Szezekre felvetett szekerekből 200 szekereket az eö Felsége Fejervarott levö Annonil Comissariussa kezében két jó Comissariust rendelven az szekerek mellet levö Commissariusok között az kik az 200 szeker mellet szorgalmatos gondviseléssel legyenek. Vagyon Parantsolattya Tordaj Vida István Atyánkfiának is hogy mindgyarast indullyon és az Keresztes mezején s Balásfalvával mar készen levö szerekeket indittsa maga ele Feiervarra egyyet ertvén mindenkben kglldel. Secus non facturus bene valere desiderat. Datum in Castro nro. Bontzida 8. Augusti A. 1693. Ejusdem benevoli G. Banffi Gubernator s. k.“

Érdekes Apafi Mihály fejedelemnek magyar szövegü, eredeti levele a XVII-ik század végéről. A levél czíme a következő: „Prudentibus ac Circumspectis Judici primario egregio juratis Civibus ac senatoribus Civitatis nrae. Bistricziensis fidelibus nobis dilectis.“ A szokásos latin bevezetés a fejedelem czímeinek felsorolásából és a bölcs és kedvelt hiveknek tolmácsolott fejedelmi üdvözléteből áll, mely után a levél szövege következik ily módon: „Az melly hat ezer forint kgtknél még restantiaba vagyon abból számunkra két ezer hét száz ötven nyolcz forintnak kellene administrálódni. Parantyollyuk kgteknek kglmes és pedig serio Ez Commissariusunkat látva és Becsületes meg hitt, belső Tanács Úr s fő Commissarius Hivüinktől Tekintetes és Nemzetes Betthlen Gergely Urtól ő kgltól is Tudositást vevén azon két ezer hét száz ötven nyolcz forintokat ez Commissiánk praescurati hivünk által számunkra adminisztrálni semmiképp el ne mulassa, mert annyi Summa pinzt a magiunk Tárházunkból attunk volt Ország szükségire, mellyet kgteknek kell refundálni. A restantiának egyéb részét penig adstrallya okvetetlen említett Úr hivünk ő kglme dispositója szerint Grlis. Perceptor hivünk kezében. sec. n. fact. Datum in Curia nra. Porumbák 11 Junij A. 1689. Apafi s. k.“ Nyelvi szempontból érdemel figyelmet Apafinak egy ugyanezen évről szóló szigorú hangú, szakadozott és így a latin bevezetést csak csonkán tartalmazó irata az előbbihez hasonló tartalommal. A teljes magyar szöveg így hangzik; „Levelünk rehibeáló Illyefalvi Geréb János hivünket repediáltuk Betsül-

letes Tanács Úr s Fő renden levő Deputatus hiveinknek v. kkk. egjenlő tetszesekből Fejer vmegjei Alsó járasban restantianban levő penznek és Victualoknak sietseggel való fel szedetesere és administraltatasara: kinek olyan Authoritas adatván hogj az kiknek elmulik az portionak praestálása meg fogathassa és instructioja szerint bánhassék velle. Parantsollyuk azert kglms. és egr. ser. kgtknek fellyül meg irt hiveink igj ertve az dispositiot s ez mandatumunkat latvan agnoscallya minden felé portiobeli restantia fel szedeteset nagj Authoritással repedialtatott személyek meg irt Gereb Janos hívünket, es mindenütt admittállya és coóperalva velle tovabba való halogatás nélkül sietseggel szedyjek fel mind az penzt mind az Victualokat az dispositiok szerint administrallyák minden kevantató szorgalmatoskodást, assistentiat el követve mellette specificalt hívünknek, mert az kik refractariuskodnak nagjon kötve hozatnak udvarunkba. Annakfelette minthog az militaris frequentia egj általlyaba peragaltatik ha meg halad az administratio a kik miatt az hazára következik a miatt való busulás ugj büntettetyük meg másoknak is szomorú példáj lesznek. Secus sub poena praemissa minime facturi etc. Datum in Arce nra. Fagaras dje vigesima quinta mensis Martij Ao. Dni. Millesimo sexcentesimo Octuagesimo nono (1689). Apafi s. k."

Hasonlóan pénzügyi dolgokkal foglalkozik Apafi következőleve le 1678-ból: „Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdély fejedelme Magyarország kapcsolt részeinek Ura és a székegyek grófja. Generi Egregii et Nobiles agiles fideles Nobis dilecti salutem et gratiam nostram. Mivel hogy az fényes Porta contentatiojara való Ország adojanak idejenkoran való megszerezhetesevel és administratiojaval remelhetünk ez hazával közönseges jonkat es meg maradasunkat. Az mely Adonak szent Györgynapi Terminussa Administratioja felét már régen el is telven es jó pénzzé tételekre a Görögöknek szokas szerent nemis administraltatván kglmetek es hűségtek ennyi üdöre való haladekjokat mi végre követte legyen? Legközeleb azt magok tudhattia; Mellyertis mű meltan nem okoztathatunk hogy nem serkengettük volna sem peniglen a Görögök nem vádoltathatnak annak idejeben hogj jó pénzzé nem tétetett általok azon szekkbeli summa. Minek okaért töb járasunkat nem is varvan felőle (?) hozzánk s hazajokhoz tartozo kötelességekre parancsolliuk kglmessen és igen serio, hogy mox et de facto mindgyarast minden haladek nélkül ugj szorgoztassa effectualtatasat kgltk és hűségtek. hogj csak mi időzes is ne terjeszsse ezentul való haladekjat;

mert bizonyára tudva legjen hogj jo Penzül kivonniuk ad-
ministratiojat szekekből egészen. Datum in Civitate nostra
Alba Julia die 25 mensis Julij Ao. 1678 Apafi s. k.“

Még egy levele van a gyűjteményben Apafinak. egy
mágán jellegű levél de diplomatiai tartalommal intézve „Illus-
trissimo Principi Domino Gregorio Gyika Regni Valachiae
Transalpinæ Vojvodæ et hæredi perpetuo et Domino et
Vicino nobis benevolo“ czimzéssel. Belül: „Illustrissime Princeps
Domine Vicine nobis benevole. Aranyos széki Kapitány Nem-
zetes Tegeri Tamás hívünknek azért való alázatos instantiája
es requisitioja által értyük, hogy Feleségének H á r o m s z é k e n
Orbai székbeli jószágából bizonyos számu jobbágyi mentenek
volna be az kgd. országában kiken kis oda bé való létők miatt
nem kevés kára forogh. Minek okáért kegyelmedet szomszéd-
ságos jóakarattal regvirállyuk. kérvén azon kegyelmedet. ha
melly jobbágyit említett hívünknek ki küldendő emberei kgd.
birodalmában talállyák, azoknak reducaltatásokra engedgyen
szabad authoritast, mely kgd. ez iránt valo jó akarattyáért,
más és ilyen dologbeli jó akaratunkat kgdhez. meg mutatni
készek leszünk. Ezek után tarsca Is. jó egészségben kgdet.
Datum in Castro nostro Radnotiensi die 29 Juny 1672
Illustrissimæ Dnaonis. vrae. vicinus benevolus Apafi m. p.“

Nem érintenek ugyan a bemutatott oklevelek országos
fontosságú eseményeket. de mindenesetre érdekes adaléki az
erdélyi fejedelmek magyar udvartartásának és nyelvi szempont-
ból is komoly figyelemre méltók oly időkből származván. midőn
a törvényhozás és közszolgálat nyelve Magyarországon min-
denütt a latin volt s csak az erdélyi udvarok ápolták a nem-
zetit.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, január 31-én.

Elnök Ormós Zsigmond főispán ur.

A választmányi és társulati tagok közül megjelentek: Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niamessny Gyula ügyész; Barácz József; Dobó László; Folly Emil; Korbonics János; Löwy Miklós; dr. Löwy Mór; Stanesa Gyula; mint vendégek: dr. Szalkay Gyula reálskolai és Dobján János elemi iskolai tanítók, tetemes számu, középiskolai ifjuság mellett.

Elnök ur ő méltósága a gyűlést megnyitja.

Varjassy Árpád titkár ur fölolvassa a mult gyűlés jegyzőkönyvét, melyet hitelesitenek.

Erre Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentést
Tisztelt választmány!

Mai gyűlésünkön, mint a jelen polgári évben tartandók elsején, van szerencsém a tisztelt választmányynyal kötelességszerűleg tudatnom, hogy az idei, azaz a XII-ik egyesületi esztendőre szóló „Értesítőnk“ első, évnegyedi füzetét, a pénzügyi viszonyainkhoz mért, rendes, három ivnyi tejedelemmel és lehetőleg választékos tartalommal, a társulat tisztelt tagjainak kezeikhez juttattam.

Örömmel értesitem a tisztelt választmányt arról is, hogy a muzeumunk számára szakadatlanul befolyó régiségi s egyéb műtárgyaknak örvendetes gyarapodása folytán, az időszakonként bemutatandó és földolgozandó, gyűjteményes adomány- és leletkészletek mind változatosság, mind érdekesség tekintetéből, kielégítőeknek ígérkeznek.

Ez alkalommal legyen szabad a beérkezett, különmemű küldemények csoportozatából, az itt elő terjesztettekre szoritkoznom, mint a melyekkel első sorban gyarapodnak:

A) Régiségi és ujabb műtárgyu táraink.

Ide sorakozik:

1) Egy Boszniából került, 34 cm. hosszú, vas karvédő, melynek domborodási középmerete 11 cm.-nyi. A karvédő egyik keskenyebb széléhez nyolcz, 8-as alaku kapocskákkal van csatolva az ugyanannyi

számu és alaku kapesokkal egybefüggő, 8 cm. hosszú és 5 cm. széles, két pléh lemez egyike, szintén a szélénél fogva.

A karvédő másik szélén két esat van, mikbe, a lemezpár idéerő másik széléről függő, két szijaeska huzatik, hogy ekként a karvédő a a karhoz erősíttessék. — Adta Mály István ur.

2) Két kovaszilánk-késpenge, melyeket a Milleker Bódog ur által felfödözött és „Értesítőnk“-ben leírt, verseczi östelepen gyűjtött lelettárgyak sorozatából, küldött be találójuk.

3) Egy 69 cm. hosszú, nyolczoldalú, vas puskaeső, melyet a temesvári várárkok mehalai oldalán talált és muzeumunknak ajándékozott Vitalszki Gusztáv, VI. o. tanuló.

4) Egy 10 cm. magas, csonka, korinti mészkőkapitél, melynek lelethelye a Karansebes melletti Vaar községben egy földműves udvara, hol azt a faval bemutatott, római, Pau-sipsor-töredékkel együtt, a hal-mazkórakásból kiszedte és Temesvárra hozta Kimpián Tivadar, volt VI. o. tanuló.

5) Egy 1882-ben, Pusztá-Kamaráson, lehullott meteorkő darabja melyet Makray Anna asszonyság ajándékozott.

6) Egy török, vas lópatkó, melyet a temesvári vadászerdőben talált és Themák Ede ur által beküldött Kráitl Lajos, gépész ur.

7) Itt mutatom be egyszersmind azon ötféle nagyságu és kerek-alaku 50 darab dobozt, miket tek. Stippl Fábán, városi közgyám ur készített muzeumi tárgyaink izletes és kényelmes elhelyezhetése végett.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék:

1. Antoninus Pius másodnagyságu réz érméje. — Avers felén a császár (138—161) babérkoszoru fejalakja, Antoninus Pius Aug Cos (?) kopott körirattal. — Revers lapján a trónon ülő Juno Sisipita, a jobb-jában tartott csészéből, az előtte álló oltárról fölegyenesedő kigyót etetve. Csonka körirata: (Sa) lus. A trón alatt: S. C. sigla. — A szabadító Juno riszteletét a császár, Capitolinus szerint, szülőföldéről, Lanuviumból hozván magával a trónra, azt azután is előmozdította, mert Lanuviumban Juncnak templomokat vagy emeltetett, vagy a fönvoltakat megújította, miről érménk is tanuskodik. (V. ö. J. Eckel, Doctr. Num T. VII. p. 14.) — Beküldötte Leitich Antal ur Zsombolyáról.

2) Severus Alexander ezüst dénára. — Előlapján a császár (222—235) babérkoszoru fejalakja, Imp. Severus Alexander Aug. körirattal. — Hátlapján az álló Jupiter, jobb kezében tartott háromágu pálmagalylyal, egy gyermeket árnyal. E képesoport vagy a császár alatti boldog (arany) időszakot, vagy a gyermekek tápintézeti gondozását jelenti; baljában lándzsa van. Körirata: Jovi Conservatori. — (V. ö. U. a. T. VII. p. 40.) — Adta Mály István ur.

3) Aurelianus harmadnagyságu réz érméje. — Az aversen a császár (270—275) sugárkoszorus fejalakja. Imp. Aurelianus Aug. körirattal. — A reversen a napisten egésznagyságu alakban áll, jobbát kiterjesztve és bal kezében világgyótyot tartva. Jobb lábával előtte térdelő nőfogolyra lép, jelképül a palmirai királyné, Zenobia fölött 273-ban nyert diadalának; bal lábánál férfi fogoly ül, azt jelentő, hogy Aureliánus, még ugyanazon évben, Tetricust, Galliának 267 óta zsarnokát, szintén legyőzte. A császár, ki különösen keleti hadjáratainak sikerét a napistentől kérte, annak nemesak kiváló tisztelete helyein: mint Emesában és Palmirában; hanem főleg Rómában roppant költséggel fényes templomokat emeltetett. Körirata: Oriens Aug. — (V. ö. U. a. T. VII. 483.) — Beküldötte: Leitch Antal ur Zombolyáról.

4) Diocletianus harmadnagyságu réz érméje. — Előlapján a császár (284—305) gyöngykoszorus fejalakja, Imp. Diocletianus P. F. Aug. körirattal. — A hátlapon Jupiter állva, jobbában Victoriát; bal kezében ládszát tart; lábai előtt a sas van. Körirata: Jovi Conservatori — A hátlap egésze emlékeztet azon nagy tiszteletre, melyel Victor szerint, Diocletianus, ki a Jovius nevet is fölvette, Jupiter iránt viseltetik vala. Ezóta vált szokássá, ama melléknévnek mindig a legjelesebb csapatokra való átruházása. (Ala. v. Legio Jovia. — V. ö. T. VIII. p. 9.) — Kakujay Károly ur ajándéka.

5) Licinius harmadnagyságu, réz érméje. — Avers oldalán a császár (307—324) kettős, gyöngykoszorus fejalakja, melynek körirata: Imp. Lic. (inianus) Licinius P. F. Aug. a ritkábbak közé tartozik. — Revers felén Jupiter, a jobbában Victoriát, a bal karján oroszlánbört s kezében földre szegzett jogart tart és lábainál a sas áll. Az area jobb közepén: A (ntiochia) sigla. Körirata: Jovi Conservatori. Nem veretett egy római császár sem annyi érmét Jupiter tiszteletére, mint Licinius, kire, mint az adoptált Galerius és Maximinusra, a Jovius melléknév Diocletianusról, szintén örökbefogadás jogán szállott. — (V. ö. U. a. T. VIII. p. 67.) — Adományozta, mint pancsovai leletet, Stancsieh Árpád, VIII. o. tanuló.

II. Magyar és lengyel pénzek.

1) Albert király (1437—39) kis, ezüst pénze. — Találta a török-szákosi sánczvárban és beküldötte Gedeon Imre ur.

2) I. Leopold (1657—1705) 1691-ki, ezüst, 3 krosa. — Ajándékozta Joannovics Olga k. a. Verseczen.

3) Egy 1849-ki, 1 kros. m. kir. váltó pénz. — Adta ugyanaz.

4) III. Zsigmond (1587—1632) lengyel király 1594-ki, ezüst, 3 garasosa. — Ugyanannak ajándéka.

III. Osztrák pénzek:

- 1) VI. Károly császár (1711—1740) 1720-ki, ezüst, 3 krosa. — Adta Kakujay Károly ur.
- 2) Egy olvashatatlan évszámu, ezüst, 3 krosz. — Ugyanannak adománya.
- 3) I. József 1708-ki, ezüst, 3 krosa. — Beküldötte Haymann Gusztáv ur Fehértemplomról.

IV. Osztrák, ezüst emlékpénz:

Avers felén fölséges uralkodó párunk mellképei, Franz Josef I. Elisabeth, körirattal. — Alul, J. Christelbauer, miniatur betűkkel.

A reversen babérkoszoruban ezen vízszintes- soru epigraf:

Zur

Erinnerung

An die

Silberne Hochzeit

Ihrer Majestäten

24. April.

1879.

Adta: Kramár Béla. ev. főesperes ur.

V. Német pénzek:

- 1) Frigyes Vilmos porosz fejdelem 1684-ki, ezüst huszasa. — Moldovai lelet.
- 2) Miksa bajor fejdelem 1818-ki ezüst, 6 krosa. — Adta Kakujay Károly ur.
- 3) Egy hesseni, 1768-ki, ezüst albus. — Ajándékozta Weninger János ur.

IV. Olasz és francia pénzek:

- 1) I. Ferdinand nápolyi király 1795-ki, réz, XX. centensimije. — Moldovai lelet.
- 2) A „Governo Lombardo Venecia“ 1822-ki, réz, 5 centesimije. — Ajándékozta Joannovics Olga kisasszony Verseczen.
- 3) XVI. Lajos 1791-ki, réz, 3 souja a szabadság-sipka jelvényével. — Beküldötte Leitich Antal ur Zombolyáról.

C) A könyv- és okirattár.

Ezt illetőleg, a. m. t. akadémia tavali küldeményéből, névleg a történelmi tudományok körét illető „Értekezések“-ből, még a következő négy füzet maradt fön előterjesztésül:

- 1) IX. K. VIII. Sz. — A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. — Myskovszky Viktor I. tagtól. — 18 Fametszettel. — Budapest, 1881.
- 2) IX. K. IX. Sz. — Marsigli élete és munkái. — Beliczay Jónástól. — Budapest, 1881.

3) IX. K. X. Sz. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából — Wenczel Gusztáv R. tagtól. — Budapest, 1882.

4) IX. K. XI. Sz. A paraszt vármegye. — Gyárfás István L. tagtól. — Budapest, 1882. (Mind a négy mű a m. t. akadémia könyvkiadó hivatalában. Az akadémia épületében kapható.)

5) Gattajai Gorove István emlékezete. — Budapest, az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája, 1882. — Ajándékozta Ormós Zsigmond főispán ur.

Fogadja a tisztelt választmány, az előadottakban foglalt előterjesztésemet, szíves megfigyelésébe.

* * *

A főtítkár jelentésének tudomásul vétele után Odor Samu pénztárnok ur adott részletes kimutatást az egyesület vagyoni állásáról melynek két összegezett főtétele szerint: 3663 frt 44 kr-ra rugó tartaléktőkealap mellett, 91 frt 64 krnyi költsékezési készlet áll a társulat rendelkezésére, folyó kiadásai fődözésére.

Tudomásul lön véve.

* * *

Ezután következett dr. Ferenczy József fehértemplomi főgimnáziumi tanár urnak fölolvasása: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma XVII. és XVIII. századbéli okleveleiről.“

Szerző e tanulmányában kiemelve az anyaggyűjtés fontosságát, a XVII. századból 7, latin szövegű okiratot talált a gyűjteményben; u. m. hármát Mária Terézia korából, melyek árapataki Geréb János és Ferencz peres ügyeiben hozott ítéletek; hasonló tárgyú, más kettő van VI. Károly nevében hozva; egy érdekes jelentés VI. Károlyhoz Bors Tamás és Hollaki János, az erdélyi kir. törvényszék fölesküdt jegyzőitől, mint külön megbizottaktól II. Rákóczy György jobbagyái, mint szökevények kiadása ügyében; és egy 1623-ból, Bethlen Gábornól.

A XVII. századból mintegy 28, nagyobbbrészből latin szövegű oklevelet találunk Apafi Mihálytól és Rákóczy Györgytől; de van a gyűjteményben néhány magyar is.

Korra nézve az utóbbiak közül legközelebb áll hozzánk losonczy Bánffy György levele Geréb Jánoshoz 1693-ból, mely kétszáz szekérnek Vetterani részére, Fehérvárra való kiállítását parancsolja.

A második magyar oklevelet Apafi adta ki 1689-ben. Ebben a fejedelem fölszólítja a beszterzeieket, hogy a nekik adott hatezer forintból 2758 forintot komisszáriusa, Bethlen Gergely kezéhez szolgáltatassanak.

Ugyanazon évi, más levelében Apafi illyefalvi Geréb János által, a Fehér vármegyében lévő pénzek és élelmiszerek behajtását, oly fenye-

getéssel hagyja meg a rendeknek, hogy az ellenállókát kötve fogja udvarába hozatni.

Az 1678-ki levelében Apafi az aranyosi székely székét sürgeti az adó behajtására.

Végül egy 1672-ki levelében Apafi az oláh vajdát fölkéri, hogy Thegezi Tamás feleségének, bizonyos számú orbai jobbágyait, kik annak háromszék-orbai jószágáról Oláhországba mentek, az utánuk indított nyomozók által engedje hazahozatni.

A gyűlés szerzőnek, a régi okiratok kibetűzése fáradságos munkájáért, szíves köszönetet szavazott.

Jegyzőkönyvi köszönetet szavazott szintén a gyűlés muzeumunk megadományozói: A magyar tudományos akadémiának, Makray Anna asszonyságnak, Joannovics Olga kisasszonynak, Ormós Zsigmond, Mály István, Kakujay Károly, Stippl Fábian, Kramár Béla, Leitich Antal, Haymann Gusztáv, Weninger János, Milleker Bódog, Gedeon Imre s Krautl Lajos uraknak; és Sztanesich Arpád, Vitalszik Gusztáv és Kimpián Tivadar gimnáziumi tanulóknak.

Tagul végre egyhangulag „A fehértemplomi gimnáziumi ifjuság önképzőkörét“ választván meg a gyűlés: ezzel az elnöki leg be lön rekesztve,

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, február 28-án.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur ő méltósága.

Megjelentek a választmányi és rendes tagok közül: Rácz Atanáz, alelnök; Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niamessny Gyula ügyész; Dészán Achill; Kabdebo Gergely; Korbonics János; Löwy Miklós; dr. Löwy Mór és Nagy Lajos urak; mint vendégek, előkelő hölgyek mellett Dobján János és Doroghi Ignác urak a helyi tantestületek köréből; és közép-, meg ipariskolai ifjuság tetemes számmal.

Elnök ő méltósága a gyűlést megnyitja.

A titkár, Varjassy Árpád ur, a mult havi választmányi ülés jegyzőkönyvét, felolvassa, melynek hitelesítésével:

a főtitkár, Pontelly István ur, terjeszti elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Midőn szerenésém vagy egyszerűen bejelenteni, hogy a mult hóra nézve, a társulat főtitkári és muzeumi ügyeit illető teendőket, és a hatás-

körömmel együttjáró, egyéb, írásbeli és rendezési intézkedéseket befejeztem sikerült: áttérek azon becses adományoknak, melyek a jelen hóban befolytanak, bemutatására.

Ezek részint régiségi, részint újabb műtárgyak, mikkel muzeumi szakosztályaink a következő sorrendben gyarapodnak:

A) A régiségi és újabb műtárgyak tára.

Idesorakozik:

1. Egy diófa-szemekből készült olvasó, melyet az apácák hajdan és jelenleg a derekuk körül szoktak viselni. A rózsafüzér szép fakeresztjének jobb karja a végén kissé csonka; de ép a feszület faragványos Jézusa; a kereszt felé illesztett Atya s a galambalaku Szentlélek-Isten és az Üdvözítő lábai alatt álló, bánatos Szűzanya. — A lelet helye a csanádvármegyei Apácza falu, mely már a pápai tizedlajstromokban is előfordul és a hol, a helység neve után ítélve, az első magyar keresztény századokban, hihetőleg nőkolostor létezett. Így tartja az „Adattár“ (I. k. 26. l.) szerint a „hagyomány s Apáczának újabb megtelepítői, saját vallomásuk alapján, ép apáczatemetet ástak volna ki a földből.“

Nagyságos Folly Emil ez. kanonok, pápai kamarás és a szent sir lovagja, az érdekes lelet számára egy, 42. cm. hosszú és 30 cm. széles, üvegfedeles, gyöngyörű dobozt készíttetett, melynek alapja megyszinbársonnyal, oldalai piros selyematlaszszal vannak kibéllelve s üvegfedelének szélei arany-papir-esillagokkal kirámázva. — A rózsafüzért az apácza plébánia-hivatal tudósítása szerint, hová azt beszolgáltatták, szántás alkalmával, a földben találták. A lelet kétségen túl újabb időkől való.

2) Egy muskéta. — Ezen, a felső vége felé kiszélesedő csövű kézi fegyver, a 16. század elején, a megint vértettebben felszerelt lovasság ellen hozatván használatba, a könnyebb kézcsöves (Arkebuse) puskát, a mondott század végével a használatból kiszorította. — Nevét az olasz mosca, moschetta (légy) szótól vette, miként más tüzfegyvereket is az állatok nevei, után kigyóknak, baziliskusoknak s a t. szoktak mondani. Eleinte kanóczlobbantyuval volt ellátva és midőn elsűtni akarták, 15 fontnyi sulya miatt, előbb a földbe szűrt, villaalaku tartóra helyezték. Utoljára 3 latos golyókat lőttek belőle. A muskéta a XVI század általános fegyvere volt. A következő század elején a muskéta könnyebb lett és tartóvillája elmaradt. E század közepe felé, miután az idők folyamán, lobbantyszerkezete sokféle tökélyesítéssel ment vala keresztül, tüzkövesre változott; de a nem sokkal előbb feltalált szurony, — melylyel XIV. Lajos, 1671-ben, az első ezred puskáit felszerelte, — a muskéta divatát megszüntette. — Ajándékozta Salla y Jenő jegyző ur.

3) Egy vasból való musqueton, — azaz karabineső, mely hatoldalú alsó végből gömbölyű csőbe megy át. A 15. század végén a spanyolok-

nál fordul elő, hol azt a lovasság használta először. — Találta a temesvári vársáncz mehalai oldalán és felajánlotta V it a l s z k i Gusztáv, gimnáziumi VI. o. tanuló.

4) Egy köpüs vas lándzsa és egy másik, melynek köpüje letörtött. — A pánczélos és sisakos, nehéz gyalogság rendes fegyvere volt, a tüzköves és szuronyos puskák behozataláig. E lándzsás zászlóaljokban, eredetileg 400 gyalog között, 10—15 muskétás volt, mint könnyű gyalogos, beosztva. — Mint adakalei leletet beküldötte Sch ä f f e r Antal ur.

5) Egy bombadarab, melyet harmadéve, a temesvár-belvárosi díszter kikövezése alkalmával, a kövek között talált, és mint hihetőleg Temesvár 1849-ki ostromakor, a magyar ostromló sereg által a városba lött golyónak széptattant darabját behozott Dar a b a n t István, gimnáziumi II. o. tanuló.

6) Itt van a szerencsém bemutatni azon két kerek, diszes és üveg-
tetős dobozt, melyeket ujabbán, B e m József fezze és parókája elhelyezésére, St i p p l F á b i á n, városi közgyám ur, készített.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék:

1) M. Antonius egy, legionárius, ezüst dénára. — Előlapján a triumvir tengeri hatalmát hirdető hajóalak, mely fölött Ant. Aug. és alatt III. Vir R. P. C. fél-félkörirat. — Hátlapján két hadi jelvény között a légiók sasalakja, s az egész jelképcsoport alatt, az amazoknak hízeltő Leg. XV. félkörirat. — Adta M á l y István törvényszéki elnök ur.

2) Egy, Hadrianus Aug. Cos. III. P. P. előlapkörülatu, másodnagyságu, réz érme, a esászár (117—128) egyszerű fejalakjával. — A hát-lapon a Dea Segesta álló alakja; jobbjában, az előtte levő módus fölé, melyből négy buzakalászfaj hajlik ki, bőségszarut tartva; bal kezét a földön álló hajóhorgonyon nyugosztva. Az istenasszony jobb oldalán S.; a balon C. sigla. Körirata: Annona Aug. — Jelezni hívántam, hogy Eckel érmetanában, Hadrianus pénzei között, Annona hátlapkörülatut nem említ. — Ajándékozta F r i e d m a n n F é l i k s z, gimnáziumi V. o. tanuló.

3) Hadrianus nejenek ezüst dénára. — Előlapján a esászárné varkocs- és tornyos hajdiszítésű fejalakja; Sabina Augusta Hadriani Aug. P. P. körirattal. — A hát-lapon a esászári pár gyüölködő életével, melynek a esászárné néhány hóval férje halála előtt áldozatul esett, — ellentétes az egyetértés istenasszonyának ülő alakja, jobbjában koszorúval; bal kezében lándzsával és Concordia Aug. körirattal. — Ajándékozta F e g e r O s z k á r, gimnáziumi VI. o. tanuló, ki azt a zsadányi sánczok melletti téglavetőn találta.

4) Antoninus Pius (138—161) harmadnagyságu, réz érméje. — Az előlapon a esászár babérkoszorús fejalakja s a körirat Aug. betűin kívül

minden más, ismertető jel elmosódott. — A kopott hátlapon az előfalak mellett álló nőalak, s az annak két oldalán egyenkint elhelyezett, jellegzetes S. C. betűk csupán homályos körvonalaikban ismerhetők föl. — Egyébiránt e harmadnagyságu, S. C. siglával jelelt és ritkább érmék Antoninus Piussal megszűnnek és egyedül Decius alatt kerülnek ismét elő. — (V. ö. Jos. Eckel Doctr. Num. T. VII. p. 35.) — Adta, mint panaszvái leletet, Stancsich Árpád, gimnáziumi, VIII. o. tanuló.

5) Antoninus Pius nevének ezüst dénára. — Az aversen a császárné kontyos-hajdiszű felalakja, Faustina Augusta körirattal. — A reversen az álló Juno alakja, jobbájában koszorúval és lábai előtt a pávával; bal kezében lándzsával. Körirata: Juno, mely egyedül ezen Faustina Senior érméin fordul elő. (V. ö. U. a. 38. l.) — Ajándékozója Sonnenschein Tivadar, gimnáziumi, VI. o. tanuló.

6) Egy, az aversen Imp. Cae. L. Sep. Sev. Pert. Aug. Cos. I. köriratu, ezüst dénár, a császár (193—211) bodros haju, szakállu és bajuszu fejalakjával. — A reversen az álló Bona Spes nevének ugyanazon köriratával. — Az ezen hátlappal vert érméket Eckel (T. VII. p. 170.) Severus uralkodása 2-ik évében keletkezteti: de mint jelen példányunk előlapján, a Cos. I. fölirat bizonyítja, a Bona Spes hátlapképű veret már az előbbi, 193-dik évben előfordul. — Adta ugyanaz.

II. Magyar pénzek:

1) Egy Rex Béla fél-félköriratu, réz érme. — Találta a temesvárgyárvárosi, Topolovicsán-utezai házában és beküldötte Putz Ferencz főmolnár ur.

2) I. Leopold. 1681-ki, ezüst tizeze. — Találta a csoma-nyárádi várban és beküldötte Oseczky János plébános ur.

3) I. József 1707-ki, kis réz polturája. — Adta Sonnenschein Tivadar, gimnáziumi, VI. o. tanuló.

4) Egy bronz emlékérmé. — Előlapjának körirata: Gróf Zichy Jenő. A Kiállítás Elnöke; az áréában a gróf fejalakjával. — A hátlapon kettős babérág között Székesfehérvár-város kettős czímerepaizsa. A jobb oldalán (heraldice) három tornyu bástya nyitott kapuval; a balfelől in a térdelő szent István, az előtte levő oltáron nyugvó országos klenodiumokat a Boldogságos Szűznek felajálva. — Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár ur, ajándéka.

III. Osztrák pénzek:

1) I. Leopold 1671-ki, ezüst krosa. — Lippai házában pinceszászkor találtatván, beküldötte Jakabffy Pál, törvényszéki bíró ur.

2) I. József 1710-ki, ezüst tizeze. — Kakujay Károly, altanfelügyelő ur, adomány.

3) I. Lipót évszámnélküli, ezüst, három krosa. — Fehértemplomról beküldötte Haymann Gusztáv, járásorvos ur.

4) Egy bronz medaillon. Az aversen Ferencz császár egyszerű fejalakja, Franz I. Kaiser von Oestereich. Geb. D. 12 Feb. 1768. Gest. D. 2 Maerz 1835. — A reversen vastag babérkoszoruban:

Zur
Erinnerung
An Die
Gedaechtniss
Feyer
Des 15 Maerz
1835.

Adományozta: Witalszki Gusztáv, gimnáziumi, VI. o. tanuló.

IV. Németországi pénzek:

1) Egy kivehetetlen értékű, württembergi, 1805-ki, ezüst pénz. — Adta Joannovics Olga kisasszony Verseezen.

2) Egy 1848-ki, meklenburgi, réz, 48-ad tallér. — Lippai házában, pinczeásáskor találtatván, ajándékozta Jakabffy Pál, törvénytörvény-
széki bíró ur.

3) Egy ólom medaillon. — Előlapján Nagy Frigyes, porosz király mellképe, ezen körirattal: Friedericus Borussorum Rex. Nat. XXIV. Jan. MDCCXII. — A hátlapon urna előtt ülve, a gyászoló Borussia balkezét kiterjesztett-szárnyu sassal ezimerezett paizsra támasztva. Félkörirata: Cineres Urna Nomen Orbis Tenet. — A képesoport alatt: Deo Reditus D. 17. Aug. MDCCLXXXVI. — Mindkét oldalon, a képalakok alján, a metsző, az ifjabb Reich neve, miniatúr betűkkel. — Adományozta Dolhof Henrik, gimnáziumi, VII. o. tanuló.

V. Francia és belga pénzek:

1) Egy 1640-ki, belga hamisított tallér, melyen a réz fölött az ezüst, melylyel amaz bevonva volt, az egyik oldalon részben még kivehető. — Adta: Osztóics Péter, szolgabíró ur.

2) Egy a tojásdadalakú, réz medaillon, — Előlapján szent József és Joakim, ugyanazok neveinek köriratával. A képesoport alatt apró betűkkel: Róma. — A hátlapon egy gyermekkel a virányon tovaszálló angyal, Angelus (a következő szó olvashatatlan) Custos körirattal. — Valamely vallási társulatnak a világvárosban jelvénye. — Mint kulai leletet adta Marx Lajos, árvaszéki ülnök ur.

3) Két, I. Napoleon-féle játékpénz. — Rakits János, gimnáziumi VI. o. tanuló adománya.

A könyv- és okirattár:

1) Codex diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly. — A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. — A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor. — Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. — Első kötet. — Oklevelek 1253—1413. — Budapesten, 1882. — Nyomatott

Kocsi Sándornál, muzeum-körút 10. sz. — Az első kötethez öt tábla fototipikus műmelléklet van csatolva.

2) Codex epistolaris Fratris Georgii episcopi Magno Varadiensis S. R. E. Cardinalis etc. — Frater György levelezése 1535—1551. — A bécsi cs. és kir. állami levéltárból közli dr. Károlyi Árpád. — Budapest. — Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája 1881.

Mindkét művet adományozta, társulatunk nagylelkű pártfogója, Bay Ilona urhügy ő nagysága.

3) Torontál vármegye követutasítása az 1847-diki országgyűlésre. — Beküldötte nagys. K ü m m e r János Henrik ur, nagyvárad apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, ki az említett évi követutasítások kidolgozásában, Torontál vármegyében, személyesen résztvett.

4) A „Délvidéki Tanügy“. — Havi folyóirat a tanügy és nevelés köréből. — Fehértemplom, Wunder Gyula könyvnyomdája. — Az eddig megjelent két füzetet beküldötte a felelős szerkesztő, B e r e c z Gyula ur.

5) Versuch einer Sprachenkarte der österreichischen Monarchie von J. V. Haeuffler — Verlag v. Gusztáv Emich in Pest. (Évszám nélkül.) — Lith. b. A. F. Walzel in Pest. — Adta Joannovics Mihály, gimnáziumi, VII. o. tanuló.

6) Egy mult századi, 16-od rétü, bőrkötésü, vaskos. nyomtatott, szerb psaltérium börtokban. — Maschierovics György, gimnáziumi, VII. osztályu tanuló, ajándéka.

Az itt előadottakban kívántam mai jelentésemet a tisztelt választmány elé terjeszteni.

* * *

A főtitkár jelentését a gyűlés helyeslőleg fogadván:

Utána O d o r Samu, pénztárnok ur adott kimutatást a társulat pénzügyi állapotáról, mely szerint 3663 frt és 44 krnyi tőkealapon kívül, 76 frt és 40 krnyi összege van az egyesületnek, a folyó kiadások fedezésére.

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

* * *

A pénztárnoki szabatos jelentést követte dr. L ő w y Mór, helybeli főrabbi urnak „A középkori zsidó-történelem jellemzése“ ezimü fölolvása.

Szerző tanulmányában a zsidó-történelem és irodalom bibliai és bibliautáni korszakokra való fölosztását indokolván, a zsidó nemzetnek az utóbbi idők folyama alatti, történet-hatalmi, „éppen nem teljesen jelentéktelen, lenézhető, vagy tényleg lenézettnek mondható“ állása érdekes fejtegetésére tér át.

Ő, egyebek közt, hangsulyozza a zsidók befolyását a görögök egyiptomi és a zsidók kiterjedésére és a római, cezári birodalom megal-

pítésára; kiemeli a bibliai irodalomnak, mely maga a monotheizmus története, nagyszerű befolyását a népek további fejlődésére; érinti a Bar-Kochba alatti, Hadrián elleni, zsidó fölkelést; R. Akibát, mint tal mudbölcsészt és iskolafőt; az alsó-volgai Kozárország zsidó vallását; Hasdai ion Schaprat, III. Abderrahman és II. Alhekim kalifák kordovai udvarán, mint aki József kozár béghez héber levéllel követeket küldött és attól ugyanilyen nyelvűt kapott; aztán a Habus, granadai kalifa udvarán nagyvezérkedett Ibn Nagrelai Ha-Naquid-ot és hasonminőségű fiát, Józsefet; Don Avrabanel Izsákot V. Alfonz s Ferdinand és Izabella portugall* és spanyol udvarain; hazánkban a keresztény vallásra tért Hampó Jánost és Szerencsés Imrét; Don Nászi Józsefet, a Szelim szultán által Nakszosz-sziget hercezségével megajándékozott portai főtanácsost; méltatja továbbá a görög, arab, héber nyelvismeret és a biblia értelmezése terén a középkori zsidóirodalom érdemét; és az ezenkori zsidótörténet befolyását a világeseményekre, mint a zsidók — létért való harezát!

A szép hasonlatokban is ékes értekezést a gyűlés megéltjezvé, és szerzőjének érette köszönetét nyilvánítván, annak „Értesítőnkben“ való közlését elnökileg szintén elhatározta.

* * *

Ezután jegyzőkönyvi köszönetet szavazott még a gyűlés (muzeu- munk megadómanýozói, névleg:

Bay Ilona urhölgynek és Joannovics Olga kisasszonynak; azután Kümmer Henrik, Mály István, Folly Emil, Stippl Fábían, Oseczky János, Jakabffy Pál, Osztóics Péter, Kakujay Károly, Haymann Gusztáv, Marx Lajos, Stumpfoll Ede, Sallay Jenő, Berecz Gyula, Schäffer Antal, Putz Ferencz uraknak; nemkülömben Stanesich Árpád, Dolhof Henrik, Maschierovics György, Joannovich Mihály, Vitalszki Gusztáv, Feger Oszkár, Sonnenschein Tivadar, Rakits János, Friedmann Félíksz és Darabant István gimnáziumi tanulóknak.

* * *

Végül Gózszy Mátýás, gyarmatai plébános, egyhangulag taggá választatván: az ülés elnökileg bezáratott.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, márczius 31-én.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur ő méltósága.

Megjelentek a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Atanáz alelnök, Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok, Barách József, Dobó László, Folly Emil,

Horváth Pius, Korbonics János és dr. Reiner József; mint vendégek: Anka György, a temesvári, majorkülvárosi esperesplebános és Dobján László, helybeli, gyárkülvárosi, állami, népiskolai tanító, urak. Ezekon kívül tetemes számú középiskolai ifjuság.

Elnök ur, ő méltósága, a gyűlést megnyitotta.

Varjassy Arpád titkár ur fölolvassa a mult gyűlés jegyzőkönyvét.

Ennek hitelesítése után, Pontelly István főtitkár ur adja elő következő havi jelentését:

Tisztelt választmány!

Midőn a tisztelt választmánynyal tudatom, hogy azon, több helyi lapban az imént közölt hir, mely szerint a közelebbi napokban, Versézen, néhány ezernyi pénzdarabból álló érmeleltre akadtak volna, teljes valótanságon alapul: áttérek a muzeumi gyűjteményeink számára ujabban befolyt adományok részletes felsorolására, amint azokkal intézetünk szakosztályai egyenkint gyarapodnak.

A) A régiségi és újabb műtárgyak tára.

Ezt illetőleg beküldetett:

1. Három mogyoró nagyságu és alaku, átvertművü, ezüstözött, réz gomb. Az egyik közülük nagyobb, a másik kettő kisebb mogyoróhoz hasonlít. Mindegyik gomb két ellenkező pontjára egy-egy, lencse-nagyságu, átlukasztott gömböcske van, fölfűzhetőek, vagy fölvarrásuk végett, forrasztva. — Mint régibb, magyar, ünnepi ruhadiszta adta Schwing Károly, végzett gimnáziumi, VIII. o. tanuló.

2. Egy negyedfél em. hosszú, másfél em. széles és négy milliméter vastag opállapocska, melyet Konstantinápolyból, a Zsófia-templom látogatásakor, mint annak mozaikrészcsekjéjét, magával hozott Pullio Ferencz orvos, a fölajánló Maschierovits György, gimnáziumi VII. oszt. tanuló, nagybátyja.

3. Egy, a török fibulákéihoz hasonló, ezüst csüngő disz.

4. Egy harmadfél em. hosszú és majdnem ugyanolyan széles bronz lemez, mely mindakét hosszoldala középszélén levélalakulag ki van csipkézve. A lemez egyik lapja reczevonallal tizenhárom egész- és féllevelel alakú, aranyozott, mezőnyre van osztva, miket két- és háromsoros pontvonalak töltenek ki. A lemez közepe át van furva. Alkalmazása ismeretlen. — Az előbbi csüngővel együtt beküldötte, mint fehértemplomi lelet-tárgyakat, Haymann Gusztáv, járásorvos ur.

4. Egy puskaesőnek ötvenkét em. hosszú, felső vége. — Találta a helyi vársánczok mehalai árkában és behozta Vitalszik Gusztáv, gimnáziumi, VI. o. tanuló.

5. Egy löporserpenyős és tűzkősárkányos puskalakat. — Találta ugyanott s adta ugyanaz.

6. Egy tizenegyedfél em. magas, és hatodfél em. átmérőjü peesét-

lappal bíró, vas pecsétnyomó. — Körirata: Sigil Der Ehrsamem Privilegirten Temesvarer Fleischhacker Zunft. A pecsétlap mezőnyének véseteit a rozsdá egészen kiette. — A pecsétnyomó hibetöleg mult századi. — A Temesvár-józsefvárosi Stubenvoll-féle házban, Gemeinhardt József rézművesnél fölkutatta és behozta Clement Antal, gimnáziumi, VII. o. tanuló.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék:

1) Octavianus Augustus (31. Kr. e. — 14. Kr. u.) másodnagyságu, konzekraczionális, réz érmeje.

Előlapján a császár balra fordult fejalakja; és (Divus?) Augustus Pater körirat. — Hátlapján S. C. sigla között álló oszlopos templom, valószínűbben oltár; az ez alatti föliratból csupán CO (nsecratio?) betűk vehetők ki; az érme mindkét oldalán majd egészen elmosódott.

Mint pancsovai leletet, adta Stancsich Árpád, gim. VIII. o. t.

2) Hadrianus (117—138) ezüst dénára. — Előlapján a császár jobbra néző, babérkoszorus fejalakja; és Hadrianus Aug. Cos. III. P. P. körirat. — Hátlapján egy oltár előtt áldozó szüz; és Pietas Aug. körirat. — A P. P. méltóság után ítelve, mely Hadrianusra a 128-dik évben ruháztatott, érménk a császár uralkodása utolsó évtizedében veretett. — Adta Pontelly István, főgimn. tanár.

3) Egy, Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XVII. előlapköriratu, ezüst dénár, az áreán a császár (139—161) jobbra tekintő fejalakjával. A hátlapon balra fordult, álló, női démon, jobbában koszorúval, (?) bal kezében palmaággal. Körirata: Cos. IIII. — Veretési ideje a 154-ik év. Kr. u. (V. ö. Jos. Eckel, Doctr. Num. T. VII. p. 22—23.) — Társulati pénzen vett érme.

4) Az ifjabb Philippus (nyilvánosan szerepelt 244—249) ezüst dénára. — Az aversen a hét-nyolez éves fiu sugárkoszorus, jobbra néző fejalakja, ezen körirattal: M. Jul. Philippus Caes. — A reversen Jupiter mez nélküli, álló alakja, jobbában a villámmal; bal kezében lándzsával. Körirata: Jovi Conservatori. — Az ifju Fülöpöt tizenkét éves korában, midőn atyja a Decius elleni, veronai csatában elesett, a Rómában fölázadt hadak megölték. — Róth Nándor urnak a pietraalbai érmeleletet gyarapító ajándéka.

5) Egy, Gallienus Aug. előlapköriratu, harmadnagyságu, réz érme, a mezőnyön a császár (260—268) jobbra fordult, sugárkoszorus fejalakjával. — A hátlapon Et Securitas köriratrészleten kívül egyéb ki nem vehető. — Társulati pénzen vett érme.

II. Magyar pénzek:

1) Zsigmond (1397—1437) király egy, apró, ezüst monétája. — Mint kubini leletet, beküldötte Tóth Imre volt szolgabíró ur.

2) I. Lipót (1657—1705) olvashatatlan évszámu, ezüst VI. krosa. — Klopodiai leletként adta Turcsányi Rudolf, jegyző ur.

3) III. Károly (1711—1740) 1719-iki, ezüst polturája. — Moldovai lelet.

4) Egy koronázási, kis, ezüst érme. — Előlapján a magyar korona; alatta ezen fölirat:

Maria Ludovica Aug.

Francisci Aust. Imp.

Hung. Boh. Regis

Coronata Hun. Reg.

Posonii VII. Sept.

MDCCCVIII.

Az előlapon egy lilioszál; fölötte ezen félkörirat: Recte et candidè. — Ajándékozója: Doraszil Antal, csanádegyházmegyei papnövendék ur.

III. Osztrák pénzek:

1) I. Lipót 1699-diki, ezüst, egy krosa. — Ajándékozta Kakujay Károly ur.

2) I. József 1711-diki, ezüst, három krosa. — Adományozta Karnay Alajos, főreáliskolai tanár ur.

3) Károly olmützi herezegpüspök egy, 1670-diki, ezüst, 3 krosa. — Adományozója Szöcs Lajos, főispáni titkár ur.

4) Egy, I. Ferencz József, császár és király, 25 éves uralkodása emlékére, 1873-diki, december 3-dikán vert, katonai, bronz mellpénz. — Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár ur ajándéka.

IV. Németországi pénzek:

1) VI. Károly császár 1733-diki, churi (Schweitz), ezüst, 3 krosa. — Adta Sonnenschein Tivadar, VI. o. tanuló.

2) Frankfurt szabad város 1855-diki, ezüst, 3 krosa. — Kakujay Károly ur adományozta.

3) Vilmos württembergi király 1830-diki, ezüst, 3 krosa. — Ajándékozta, mint nagy-ősi leletet, Meixenberger József, VI. o. tanuló.

V. Török pénzek:

1) Egy bronz emlékpénz füllel. — Előlapján a szultán fezzes fejalakja S. Mi. Sultán Abdul Aziz körirattal. — A hátlapon eserkoszoruban ezen fölirat: Voyage Du Sultan A Paris. A eserkoszorun kívüli körirat: Exposition Universelle De 1867. — Ajándékozója Vitalszki Gusztáv, VI. o. tan.

2) Egy török ezüst pénz. — Adta Gyulay Lajos, vjljkoveczi jegyző ur.

VI. Bankó pénzek:

1) Egy 1806-diki, 5 frtos, Wiener Stadt Bankó Zettel. — Adta Trost József, árvaszéki elnök ur.

2) Egy, 1800-diki és

3) Egy 1806-dik évi, az előbbihez hasonló bankók. — Adományozójuk Stumpffoll Ede, ipariskolai tanár ur.

C) A könyv- és okiratgyűjtemény.

1. Magyarország vizrajza a XIII. század végéig. — Irta dr. Ortvay Tivadar. — Kiadja a magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága. — Első kötet. — Budapest, 1882. — Mint hivatalos példányt beküldötte az akadémia könyvkiadóhivatala.

2) Utazás Észak-Amerikában. — Bölöni Farkas Sándor által. — Kolozsvártt. Ifjabb Tilsch János tulajdona. 1834. — Ajándékozta Feitl Fanni kisasszony. — A czimlap előtti levélen van Szécheny István grófnak a szerzőhöz irt elismerő levele, melynek felette érdekes sorai szerint „hasznosabb és szebb ajándékkal senki még nem tisztel meg a magyar hont és közönséget.“

3) Adalék a humanismus történetéhez Magyarországon. — Kiadja a magy. tud. akad. irod.-tört. bizottsága. — Közzéteszi dr. Ábel Jenő. — Budapest, 1880. — Adta dr. Löwy Mór, helybeli rabbi ur.

4. Délvidéki Tanügy. — Havi folyóirat a tanügy és nevelés körül. — I. Évf. III. füzet. — Fehértemplom. Wunder Gyula könyvnyomdája. 1883. — Beküldötte a felelős szerkesztő Berecz Gyula ur.

5) Elementa Hydrotechnicae. — Elueubratus est Carolus Hadaly de Hada. — Jaurini Typis Josephi Streibig 1783. — Adományozója Tauszig Sándor, gimnáziumi, V. oszt. tanuló.

5) Discorsi recitati in occasione del solenne collocamento del ritratto Di Napoleone Il Grandenel liceo convitto di Ragusa. — Ragusa MDCCCIX. Nella stamperia privilegiata. — Adta Korbonics János esperes ur.

Az ezen előadottakban foglalt jelentésemet a tisztelt választmánynak szives figyelmébe ajánlom.

* * *

A főtitkári jelentés tudomásul vételét követte Odor Samu pénztárnok urnak, az egyesület vagyoni állapotát feltüntető kimutatása, mely szerint a társulat 3713 frtnyi alaptőkével és 80 frt. 44 krnyi költséggel rendelkezik.

* * *

A szintén tudomásul vett pénztárnoki jelentés után, nt. Karácsonyi János urnak remek tanulmánya „Alsó-Eperjes helyfekvéséről“ került fölolvására.

Szerző ezen alapos dolgozatában, az újabban fölszínre hozott okiratok alapján, mindazoknak, kik Alsó-Eperjest, a Patócsyak hajdani várát, majd Arad, vagy mint különösen Haan Lajos ur, Békés vármegyének vindikálták, tévedését helyreigazítja; és a kérdéses kastélynak Lippa és Hosszuszó között, a mai Temes megyében való, Maros-parti fekvését, történeti, megdönthetetlen bizonyítékok sorozatával, végérvényesen beigazolja.

A zajosan megéljenzett, jeles értekezés állításainak igazságát, nyomban az ülés folyama alatt, Rácz Atanáz alelnök urnak fölvilágosításai nemcsak kétségen kívül helyezték; de azt is kiderítették, hogy ama Lippától keletre, mintegy órányira, félreeső helyen fekvő, és azért eddig senkitől tüzetesen meg nem figyelt várnak omladékai ma is még főállanak; mire nézve a helyszínen szerzett, közvetlen tapasztalatai után, annak topografiai kérdését ekként tisztába hozta.

Midőn tehát első sorban Karácsonyi János urat illeti az érdem a Patócsyak ősi fészke, melyik megyébe tartozának kimutatása iránt: második sorban az általa figyelmessé lett Rácz Atanáz urnak köszönjük, hogy ama várkastély főálló omladékai nyomán, Alsó-Eperjes topografiaiilag is végérvényesen meg lett állapítható.

A társulati titkárok rögtön el is határozták, hogy ama helyre legközelebb kirándulván, annak fölvételét munkába veendik.

A derék szerző, Karácsonyi János ur, tanulmányának jövő füzetekünk egyikében való közlése, gyűlésileg végzéssé lőn.

* * *

Ezután muzeumunk megadományozói: A magyar tudományos akadémiának; Feitl Fanni kisasszonynak; Korbonics János, Kakujay Károly, dr. Löwy Mór, Trost József, Róth Nándor, Haymann Gusztáv, Karnay Alajos, Berecz Gyula, Stumpfoll Ede, Szőcs Lajos, Tóth Imre, Turesányi Rudolf, Pontelly István, Doraszil Antal uraknak, ugy Schwing Károly, Stanesich Árpád, Maschierewics György, Vitalszki Gusztáv, Sonnenschein Tivadar, Meixenberger József és Tauszig Sándor gimnáziumi tanulóknak, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

* * *

Végül gróf Stáray István szörénytoronyi alkonzul ur, ő méltósága. Boleszny Antal ur — és nagyságos Tüzkövy István, pénzügyi igazgató ur, — a főtitkár ajánlatára egyhangulag tagokká választatván: az ülés, tárgysorozata kimerülven, elnökiileg bezárattott.

Egyveleg.

A krassó-szörénymegyei Kuptore helységben, Resicza mellett, a jelen évi, februárhóban, nagyobb mennyiségű, római érméket találtak, melyekből az azokat átvett krassó-szörénymegyei alispáni hivatal utján, mint a lapokban olvassuk, 30 darab a lugosi főgimnáziumnak jutott. — Miután a kérdéses érmelelet, minden valószínűség szerint, a pietra-albai nagy érmeleletnek, — mely a délmagyarországi muzeumban őriztetik, — kiegészítője: nagyon lekötelezné a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatot az említett megyei tisztelt alispáni hivatal, ha a nevezett megyének leletemlékeit, mint a Délmagyarország területén felmerülőkhöz tartozókat, — az azokból való tudományos következtetések levonhatása végett, — legilletékesebb helyökre, a délmagyarországi muzeumba sziveskednék első sorban beszolgáltatni!

A délmagyarországi muzeumegylet alapítói díszes sorozatát a következő 200—200 firtal ujabban belépett, lelkes hazafiak gyarapították: Baies Milán, temesmegyei nagybirtokos; és Déra Israel; Buziási Eisenstädter Ignác; Gotthilf Ede; Králik János és Schleiffelder János, temesvári föld- és házbirtokos urak. —

Igy az előbbi füzetekben közölt tagokkal, 28-ra rúg eddigelé a nagyhivatásu egyesületünkbe iratkozott alapítók száma, melynek a jövőben való növekedése, Délmagyarország nemzeti, kulturális hivatása érdekében, vajha minél szélesebb körökre kiterjedjen!

A temesvári lapokban a mult hetekben közölt hir, mely szerint Verseczen az imént nagyobb mennyiségű, római érméket találtak volna, hiteles értesítés után, minden alap nélkül szükkölködven, valószínűleg valamely régibb, verseczi pénzleletre vonatkozhatott.

Beküldetett. — Ormós Zsigmond. Emlékkönyv. 1883. Nyomatott Magyar Testvérek nyomdájában. Tartalom: 1. Dóbo László: Ünnepre. 2. Aldor Imre: Ormós Zs. (Életrajzi vázlat.) 3. Degré A.: Visszaemlékezéseimből. 4. Löwy Miklós: Ormós Zs. főispáni tevékenységéről. 5. Ormós Zsig.: Főispáni beszéd. 1871. máj. 15. 6. Dr. Ferenczy József: Ormós Zs. (Írói jellemkép). 7. Czirbusz Géza: Nemzetiségi viszonyok Délmagyarországon. 8. Ponlelly István: A délmagyarországi tört. és rég. társ. muzeuma. 9. Varjassy Árpád: Ormós Zs., mint műbarát. 10. Vegyesek. (Ára: 50 kr.)

Beküldetett. — Ormós Zsigmond főispán 70. évi születésnapi emléke. — Temesvár. Nyomatott Magyar Testvéreknél. 1883.

Beküldetett. — Zur Erinnerung an das Jubiläum Sr. Hochgeborenen des Herrn Obergespans Sigmund von Ormós. — Die Reden Franz Bessenyei's, Ladislaus Dobó's und des Obergespans v. Ormós, gehalten in der Congregation vom 20. Februar, 1883. (Aus dem Ungarischen übersetzt durch die Redaction des „Südungarischen Lloyd“). — Temesvár. Buchdruckerei des „Südungarischen Lloyd“. 1883.

A Pesty Frigyes, kir. tanácsos és magyar tud. akadémiai tag által irt és Krassó-Szörénymegye közönsége által kiadott „Krassóvármegye története“ czimü mű III. és IV. kötete sajtó alól kikerülvén, az 4 frtnyi vétel ár mellett alólirotnál megszerezhető. Erről a nagy közönséget, egyleteket és magánosokat a csinosan kiállított, megyénk történetét ecsetelő mű megszerezhetése végett, ezen az uton is értesitem. Lugoson, 1883 évi, márczius hó 20-án, Simon esku Leontin s. k., alispán. — Idevonatkozólag közöljük, amit a „Századok“ mult havi füzetében következőleg olvasunk: „Pesty Frigyes köztudomásulag épen most dolgozik Krassó vármegye történetén. E monographiából már a 3-dik és 4-dik kötet sajtó alól kikerült, és a nevezett vármegye diplomatariumát foglalja magában. A nagybecsü diplomatariumban 591 oklevél közöltetik a bel- és külföld számtalan köz- és magánlevéltárából; — alig 4—5 oklevélnek kivételével, a többi eddig mind kiadatlan, a szakemberek előtt is ismeretlen volt.

Az említett két kötetet, néhány hónap múlva, a második kötet kiadása fogja követni, melynek feladata minden egyes község (város, falu stb.) történeti leírása. A vármegye általános történetét az első kötet fogja tárgyalni.

Közétehetjük tehát azon nevezetes tudományos eredményt, hogy hazánk egyik vármegyéje, melyről — daczára felette érdekes multjának — történetünk vajmi keveset tud, és melynek területén, a mult századok mostoha viszonyainál fogva a bűvár tudományos célzaira sem köz-, sem családi levéltárt nem talál, szintoly részletesen, mint alaposan és kimerítőleg le lesz írva történeti szempontból. A vármegyének, mely a munka kiadásának költségét viseli, ezen eredményhez csak szerencsét lehet kívánni, és a nemes alkotakészség, mely az eredményt lehetővé tette, a hazában csak osztatlan elismerésben részesülhet.

Tudjuk, hogy csak pár évvel az előtt Krassó-vármegye Szörény-vármegyével törvényesen egyesítettett. Pesty, még mielőtt ezen egyesülés létrejött, már megirta volt Szörény-vármegye történetét, mely 1878-ban három kötetben az akadémia kiadványában megjelent. Pesty ez utóbbi munkához még egy negyedik kötet kiadását tervezi, melyhez neki legjobb sikert kívánunk. A legnehezebb történeti problémák leginkább a monographiákban oldatnak meg, és minél több monographiával bir irodalmunk, melyek mint Pestyé, a mértéket megütik, annál biztosabban oldhatja meg a köztörténet írója a maga feladatát, és a fables convenues száma mindig kevesebb lesz. A ma egyesített Krassó Szörény-vármegye tehát rövid idő múlva nyolcz kötetben be lesz fejezve, mert az idézet két munka legteljesebben kiegészíti egymást és egy befejezett egészset képez, mely míg egy felől legfontosabb történeti kútfőink közé tartozik, másfelől történeti tudásunkat hazánk végvidékeire nem is sejtett arányban tágítja.

Be nem fejezhetjük rövid jelentésünket a nélkül, hogy legbúzóbb óhajításunkat ki ne fejezünk, — bár vehetnők Pesty Frigyes avatott tollából minél előbb Temes-vármegye monographiáját is. Tudjuk ugyan, hogy Pesty ez idő szerint előszeretettel jogtörténeti irányban érvényesíti tevékenységét, azonban tekintetbe véve azon rengeteg gyűjteményeket, melyekkel rendelkezik, — a melyeket hangyaszorgalommal gyűjtött össze a legkülönbözőbb levéltárakból — és a melyek nélkül soha senki nem

fogja a temesi monographiát kellőleg megírni; tekintetbe véve továbbá az ő hivatottságát hazánk déli részeinek beható ismertetésére, méltán elvárjuk tőle, hogy egykori kedvenc eszméjét, Temes-vármegye monographiáját illetőleg, el ne ejtse. A már részben megjelent, de egészen sajtókész két monographiát tulajdonkép ez fogja megkoronázni; mert habár magában véve mindenik önálló egészet képez is, mindazáltal van közöttük bizonyos összefüggés. — Sőt tulajdonkép épen az utolsó, Temes-megye az, mely az által, hogy az alvidéken vezérszerepet játszott, leginkább bejátszott hazánk köztörténetébe. S épen azon körülmény, hogy Temes-megye élén ma olyan főispán áll, ki maga is szeret történetírással foglalkozni, nyújt arra garantiát, hogy ez óhajításunk teljesedni fog. S annak alig hiszszük, hogy valami útjában álljon — miután az anyag — több évtized munkásságának fáradhatatlan gyümölese, már Pestynél készen van.“

A „Vanitas“ ez. festményről. — melyet sz. k. Temesváros Ormós Zsigmond főispánnak 70-ik születési évfordulójakor (1883. febr. 20.) felajánlott, — a „Délmagyarországi Lapok“ idei, 69. számú tárczájában, egyebek közt, olvassuk: „Az aranyozott diszes keretbe foglalt festmény a monumentális történelmi festményeknek megfelelő nagysággal bír, a menyiben magassága egy méter és 41 centiméter, szélessége pedig egy méter és 85 centiméter. A festmény baloldali szögletében következő monogram: „Max v. Schmaedel 1882.“ olvasható. A festmény értékét azonban nem nagysága és nem is azon összeg képviseli, mely a műtárlati katalógusban 10.000 márkával fölvéve volt, hanem a művészi kivitel, a koncepczió nyugalmas egyszerűsége mellett annak mélysége és azon kedves összhang képezi, mely az egész vászon gyönyörködtetőleg ömlik el. A „Vanitas“ megtestesítése csakis nő alakjában történhetik helyesen szintugy, mint a hogy a vitézséget és erőt csak is férfi által lehet ábrázolni. A messze távolba kilátást nyújtó függönyös oszlopesarnokban antikszerű dombormű-ábrázolásokkal ékített márvány kává öblönyében, gazdag virágbokrétát mutató kútforrás oldalán, emelkedett helyzetben öntudatosan szép és gazdag szőke hajzatu nőt látunk, ki szépségének virágzó korában mez nélkül s ülő helyzetben bal karjára támaszkodik. A gyönyörű nő zilált, de kedves balrendben leomló hajzata fölött ivben fölemelt jobbájában, virágesokrot tart. Alatta lágypuha teritek gyanánt sarkövi medve fehér bundája van kiterítve, melynek feje fölnyitott szájával a hölgy egybeszorított lábai előtt előre van tolvá. A hullámzó test gyönyörű idomait középen könnyű szines takaró fedi. A „Vanitas“-t teljében szemléljük ezen alakban. A nő mögött jobb térdel egy ékszer-szekrénykére támaszkodva meztelen gyermekalakot szemlélünk, ki gondtalanul s csupán a pillanatnyi jelennek élve, szappanbuborékos gömböt fuj. A „Vanitas“ fejlődése. Végre balra a nő előtt árnyékban sötétes ruházatban, földre szegezett pillantással Tizián hasonló alakjaira emlékeztető éltes nőt látunk ülő helyzetben, ki a szépségére hiu nő előtt balkezeében tükröt mutat föl, melybe a szép nő öntudatosan belé tekint. A „Vanitas“ mlandósága. Az éltes nő oldalán egy edényt szemlélünk, melyből a hiúság tömjénfüstje kialudt, míg a hiúság jelvényei és segédeszközei a közép alak alatt elterülő szőnyegen gyöngy, pipere, ékszer és pávatoll-legező alakjában kedves balrenddel hevernek. A „Vanitatum Vanitas“ az élet külömköző három korszakában találóan és elmésen van kifejezve.“

A délmagy.-orsz. muzeum érdekében, méltóságos Ormós

Zsigmond főispán ur, mint a délmagyarországi muzeumegylet elnöke, sz. kir. Temesvár- város törvényhatósági bizottságához a következő átiratot intézte:

„A sz. kir. városi tekintetes közönségnek, Temesvártt.

A délmagyarországi részeknek a török járom alóli főlzabeditása s az anyaországhoz lett visszacsatoltatása emlékére, a délmagyarországi törvényhatóságok részéről megünnepelt évfordulót, több lelkes hazafi nézetének szíves csatlakozásával az által véltem maradandó emléküvé tenni, hogy a kor szelidebb szelleme és kulturális irányának megfelelőleg Temesvártt, mint Délmagyarország természetes központján, egy föllállítandó muzeum létesítése érdekében, a kezdeményezést kezembe vettem.

A tudomány és mivelődés terjesztésére szolgáló intézmény létesítése által óhajtottuk proklamálni, hogy a török barbarizmus által politikailag, nyelvében és nemzetiségében egy századon túl leigázott s a későbbi politikai viszályok által tevékenysége és fejlődésében megzsibbasztott országrész, egy évszázad multával nem csupán az anyaországgal együttes politikai megerősödésének tudatában üli meg a fölszabadulás és az anyaországhoz lett csatoltatása ünnepét, hanem hogy a tudomány szövétnekével képes világot gyujtani s a mivelődés és fövilágosodottságnak oltárt emelni azon nap emlékére, melyen a szellem lenyüggő beköit levetnie s a civilizáció ösvényére ismét átlépnie sikerült.

Ily módon óhajtottuk egy méltó s a kor szellemének megfelelő tudományos és kulturális intézménynek létesítése által a délmagyarországi részek visszacsatolásának százados évfordulóját megörökíteni; ez uton kívántuk bebizonyítani a magyar tudományos és kulturális törekvések életképességét és hogy nemzetünk a művelt nyugat kultur nemzeteinek sorában méltán foglal helyet.

Az egylet megalakult s alapszabályai a m. kir. belügyminiszter ur ó nagyméltósága által jóváhagyattak.

Temesvármegye törvényhatósága fölfogva a kor szellemét s követve egyszersemind a hazai törvényhatóságok kulturhivatásának parancsszavát, hazafias készséggel igyekezett a magyar tudományos és kulturális törekvést támogatni, s bebizonyítandó a vállalat támogatására irányzott áldozatkészségét, nemcsak a megyei székház tőszomszédságában lévő emeletes Wellauer-féle házat engedte át a muzeumegylet számára; hanem ismételten tetemes pénzbeli segélyezésben is részesíté; míg a megindult mozgalom folytán Délmagyarország nagybirtokosai részéről már 18.000 frtot megközelítő összeg lett nagylelküleg e célra áldozva.

Azok között, kik e tudományos és kulturális vállalatot támogatni hivatvák, első helyen áll sz. kir. Temesvár- városa, melynek kebelében a muzeum-egylet megalakult s melynek falai között fog megizmosodni a magyar tudományos és mivelődési törekvések érvényesítésére szolgáló vállalat.

Temesvár sz. kir. városa az, mely közvetlen előnyét élvezendi a délmagyarországi részek sőt ezeken túl is erkölcsi irányában kiható vállalatnak, mely nem csak hatályos befolyással van bebizonyítani azt, hogy Temesvár a délmagyarországi törvényhatóságok természetes központja; hanem hogy a hazafias és kulturális törekvéseknek is oly eminens gőczpontját képez, mely az ország és nemzet elismerő méltánylására érdemes.

És éppen ezért szab. kir. Temesvár- városa sem maradhat vissza áldozatkészségében e tudományos és kulturális vállalat támogatása körül; sőt meg vagyok győződve, hogy a tek. szabad kir. város, mely nemesak Délmagyarország, de hazánk áldozatkészségben magát fölülmulni nem engedő törvényhatóságainak elsői közt foglal helyet s mely ismerve fontos és hazafias misszióját, minden hazafias vállalatot támogatni kész, multjához és szerepéhez hiven ezúttal is fényes példáját adandja hazafias áldozatkészségének azon vállalat támogatásában, melyhez hasonlók hazánk minden nevezetesebb részén már léteznek s melyek föntartásában az érdekelt törvényhatóságok nemes versenyben törekednek egymást fölülmulni, s melyeknek kötelességszerű föntartására maga a magas kormány, jelesül a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter ur 1873 évi 885. számú körrendeletében is, hazafias irányban igyekezik felébreszteni a törvényhatóságok érdeklődését.

A tekintetes városi közönség azon alkalommal, midőn a magyarországi részek visszaesatoltatásának százados évfordulóját külső, időszerinti ünnepélyességek rendezése által megülni szándékozott, 1878. évi. 9271—13002 szám alatt, hozzám intézett beces átiratban kifejtteni méltóztatott, hogy nem csupán külső ünnepélyességek, hanem a késő utókor előtt is maradandó emlékü alapítvány létesítése által fogja felejtethetlenné tenni a nagyfontosságú napot.

Ezen átiratában a tek. szab. kir. városi közönség kijelenté, hogy a mennyiben Temesvárt egy jogtanoda állíttatnék föl, a sz. kir. város magát kötelezné annak költségeihez 10 év folyama alatt évenként 1000 frttal hozzá járulni, kijelentvén ugyanakkor a tek. közönség, hogy a mennyiben a jogtanoda czélzata valósítható nem lenne és az ünnepély maradandó emléke más alapítványban határozhatnék el, föntartja magának e tekintetben a határozati jogot.

A szegedi szerencsétlenség folytán a visszaesatoltatási örömnapi külső ünnepélyességei is elmaradtak; míg hazánk jelenlegi viszonyai közepett nincs arra kilátás, hogy a tek. városnak egy jogtanoda fölállítása iránti óhaja most, vagy a közeljövőben teljesedésbe mehetne.

S miután a 9271—13.002 ex 78 számú beces átiratában jelettek teljesedésbe nem mentek s miután meg vagyunk győződve arról, hogy a tek. városi közönség akkori elhatározásához hiven, ma is kész valamely más alapítvány létesítése által a visszaesatoltatás örömnapijának emlékezetessé tételét áldozatkészsége által eszközölni, biztos reményt táplálok az iránt, hogy az e vidék több lelkes hazafainak nézetével egyezőleg, éppen a visszafoglalás százados évfordulójának emlékére alapított muzeum-egyletet a tek. sz. kir. városi közönség oly hazafias és kulturális vállalatnak tekintendi, mely czélja és hivatásánál fogva teljesen érdemes arra, hogy a többször jelzett nap maradandó emléke gyanánt alapítványilag föntartassék és a tek. város erkölcsi és anyagi támogatásában részesíttessék.

Tiszteletteljesen van szerencsém tehát a jóváhagyott alapszabályok 10 példányának ./- alatti csatolása mellett, — megkérni a tek. városi törvényhatóságot, hogy többször idézett igen beces átiratában kifejezett érzelmei és áldozatkészségéhez képest, a délmagyarországi muzeum-társulat föntartásához való hozzájárulását megállapítani s a hozandó

határozat felől engem értesíteni méltóztassék. Temesvárt, 1883. márczius 12-én. Ormós Zsigmond, s. k. főispán, mint elnök. Jegyezte: Bessenyei Ferencz, s. k.

Valódi remekmű az a díszokmány, melyet Tabakovics ur ép most fejezett be a Temesvár-józsefvárosi tűzoltókar megbizásából egyházmegyénk ünnepelt feje, Bonnáz S. ökszczelleneziája részére. Betűkben és rajzban a kalligrafia szebbet alig hozhat létre. Az apró és a papirra mintegy odalehelt finom rózsákkal tarkázott alapról csaknem minden sorsban váltakozva, de egészben gyönyörűen harmonizálva emelkednek ki a szöveg betűi, melyek közül kettő — a B. és az S. a név kezdetén — koncepczióban és kivitelben valódi unikumok. Különösen az előbbi, melynek ékitményeiben a püspöki mithra, a pásztorbot s más egyházi jelvények költői kombinációval s bámulatos ügyességgel vannak alkalmazva, perczekre leköti a szemet. Rendkívül izletes s briliánsul rajzolt a dísztag-sági okirat kerete is, egyik széleszlopában sz. Florián hatásos alakjával, a másikban a tűzoltói nemes hivatás különféle eszközeivel. A józsefvárosi tűzoltókar méltó formában fejezi ki háláját a nagylelkű főpap jótétemnyeiért, de Tabakovics ur is büszke lehet művészetének ez ujjab alkotására.

A helybeli tudományos társulatok egyesítése tárgyában, folyó hó 27-én, értekezlet tartatott Ormós Zsigmond főispán ur ó méltósága elnöklete alatt. Jelen voltak: a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ képviselőjében Rácz Atanáz, Horváth Pius, Jakabffy Pál és Varjassy Árpád; a „Délmagyarországi természettudományi társulat“ képviselőjében Birtler Ferencz, dr. Niamessny Gyula és Bach Ferencz; a „Temesvidéki mérnök- és építészegylet“ képviselőjében Menczer Rezső, Petrovics Milos és Kosztits István; a „Temesmegyei gazdasági egyesület“ képviselőjében Telbisz Imre és Nagy Lajos, végre dr. Szalkay Gyula. A jegyzőkönyv vezetésével Löwy Miklós bizatott meg. — Ormós Zsigmond ur ó méltósága az értekezletet megnyitván, fölolvastatott dr. Szalkay Gyulának, a délmagyarországi természettudományi társulat alelnökének jelentése az értekezlet egybehívása tárgyában; mire elnök ó méltósága eszmecserére híván föl az értekezlet tagjait, — hosszabb eszmecseré után az értekezlet azon meggyőződésben van, hogy a társulatok egyesítésének kimondására csakis az illető egyesületi közgyűlések vannak hivatva. Minthogy pedig az értekezleten képviselt társulatok közül eddig csupán adélmagyar. történelmi és régészeti társulat közgyűlése és az is nem részletesen, csak elvileg nyilatkozott az egyesítés mellett, a többi társulat közgyűlése pedig eddig még nem nyilatkozott fölé, — a délmagyarországi természettudományi társulat válaszmánya azonban már megvitatta az ügyet, s ez alkalommal két indítvány merült föl, — az értekezlet, — azon meggyőződésének előrebocsátása mellett, hogy megállapodása nem bir határozati indítványséggel, — ez indítványokat tárgyalás alá vette. Az egyik indítvány, melyet dr. Niamessny Gyula ur tett, a következő hat pontban foglalható össze: 1. A délm. termtud. társulat szólítsa föl a többi már létező tudományos társulatokat, hogy egyesüljenek egy közös társulat alapítására, melynek czime közös egyetértéssel lesz meghatározandó 2. Az alapítandó társulat akkép szerveztessék, hogy az anyagi ügyek intézése a közös válaszmánynak, a tudományoknak önálló mivelése, azaz a szellemi

munkálkodás az osztályoknak hatásköréhez tartozzék. (Ezen önálló osztályoknak egyikét a jelenlegi délmorsz. természettudományi társulat képezné.) 3. A választmány a társulat gazdasági és pénzügyének vezetésére, valamint az összműködés eredményének egybefoglalására szükséges tisztviselőkn, u. m. az elnök, alelnök, főtitkár, pénztárnok, főkustosz, könyvtárnokon kívül, közös egyetértéssel meghatározandó számú tagból álljon, kik vagy mindnyájan a közgyűlés által szabadon választatnak, vagy pedig felében az egyes osztályok által közös egyetértéssel meghatározandó arányban kijelöltetnek. 4. Az egyes szakosztályok maguk önállóan vezetik osztályuk szellemi ügyeit, megválasztják az erre szükséges tisztviselőket és külön adják ki füzeteiket. 5. Az egyes társulatok eddigi vagyona csakis az általuk kultivált tudományágra fordítható. 6. Az egyesület megszűnése esetében az egyesült társulatok mindegyike visszanyeri mneumát és előbbi címét.

A másik indítvány, melyet Bach Ferencz tett, így hangzik: Alapítsák egy délmagyarországi tudomány- és műgyámolító egyesület, — melynek neve „Délmagyarországi tudomány- és műgyámolító egyesület,“ — melynek célja Délmagyarországon a tudomány és művészet művelését és terjesztését erkölcsileg és anyagilag gyámolítani, — melynek tagjai a lehetnek a Délmagyarországon főálló tudományos és művészeti társulatok, mint erkölcsi személyek, — és oly 200 frtot lefizető alapító tagok, — kik a tudomány és művészet összes ágainak terjesztését elősegíteni kívánják; — végre melynek működési köre a tudomány és művészet tetteles művelésére és terjesztésére ki nem terjeszthető. — Ezen egyesületnek jelenlegi főfőladata — közös épületet létesíteni; a szükséges pénzüsszeget jótékony sorsjáték, — adakozás — és az egyesületi társulatok által rendezendő előadások útján megteremteni; amellet oda működik, hogy a társulati könyvtárak mielőbb egy közös helyiségben összesíttessenek és így hozzáférhetőkké tétessenek, ugyszintén, hogy a muzeumok egy épületben elhelyeztessenek — kezeltessenek — és a közönség számára megnyitassanak. — Hosszabb eszmecsere után az értekezlet azon véleményének adott kifejezést, hogy dr. Niamessny Gyula indítványát — a netalán szükséges módosításokkal — kivihetőbbnek tartja. A társulatok jelenvolt képviselői erről az illető közgyűlésnek előterjesztést fognak tenni, minek megtörténete után új értekezlet fog egybehivatni.

Főtisztelendő Bonnáz Sándor ur ő nagyméltósága, a esanádi egyházmegyének jótékonyágáról országszerte tisztelt és becsült nagynevű, püspöke márcz. 18-án névnapját ünnepelvén, Temes- megye közönsége nevében tisztelgett nála egy küldöttség Ráczy Atanáz kir. tanácsos, alispán ur vezetése alatt, átnyujtva neki egy, az Ormós ünnepély alkalmából vert, nagy, arény emlékermét. Ő ekszczellenciája meghatóttan köszönte meg az őszinte jókívánatokat és a gyöngéd figyelem e szép jelét, igérvén, hogy azt el fogja helyezni örök emlékül a püspöki jeltárba.

A ki a koronát elásta. Lugoson. közhírvét között temették el jelen évi, febr. 6-án Asbóth Adolfot, Asbóth Lajos tábornok unokaöcsését. Ő előbb az osztrák seregben dragonyos tiszt volt, 48-ban honvéd lett. A magyar hadseregben a lovasság gyors szervezése, különösen a loállomány erélyes felállítása körül érdemei kiválóak voltak. Lugosról ő

szállította a szent koronát az Asbóth-család házából — a hol Kossuthtal együtt éjjelezett — Orsovára. Az első kocsiiban a menekülő kormányzó ült Asbóth Sándor ezredessel, a későbbi amerikai tábornok és követtel, a másodikban Asbóth Adolf a koronával. Orsovánál, míg Asbóth Sándor a koronát elásatta és a pontos helyeszíni tervet felvette, ő örködött az országot mellett, hogy a munka meg ne zavartassék. Később a fogságban sokat is zaklatták a korona miatt. Ugy is tudjuk — mondá végre az auditor — hol van a korona és meg fogjuk kapni; de ön iránti jó akaratból, saját érdekében figyelmeztetem, hogy vallya be; nemcsak a szabadságot, hanem 150,000 frtot is biztosíthatok önnek. — Először is — felelte a fogoly — azt hallottam, hogy 200,000 frt van a koronára kitűzve; hát hol marad az 50000? Másodszor pedig, ha úgy is tudják, ne kérdezzenek, mert én ugysem mondom meg, hanem kíméljék a császár pénzét. Azóta nem is kérdezték többé, hanem elitelték több évi fogságra, melyet az aradi kazamatákban Asbóth Lajossal és Asbóth Edével együtt töltött el. Azóta szerényen és visszavonulva, de a köztisztelettlől környezve, élt Lugoson. Még néhány év előtt napokat töltött a vadászaton, mindig magányosan. — Váratlan halála febr. hó 4-én következett be közel 80 éves korában.

Egy gyémántjellemű, hazafias és ritka jótékony-ságu szellem költözött el, Pfeiffer József esanádegyházmegyei kanonokban, (a j. é. febr. 25-én,) az élők sorából. A nevezett egyházmegye ezen egyék, kiemelkedett díszének a függetlenségi harc után, meleg honszerelméért mint annyi más hősi áldozatnak, szintén az olmuézi kazamaták büzhödt légkörével kelle évekig meglakolnia. A bátor férfiú, ki már elővizsgálati fogsága idején, a temesvári kazamatákban, később volt inkább meghalni, mint a vert dolyfös győzők börtönkosztjához hozzányulni, szabadságának visszanyertével, a hazáért viselt láncokat is magával hozta, melyek halála előtt kifejezett kívánságához képest, jelenleg sirjában, hült tetemei mellett, foglalnak helyet. Pfeiffer kanonok egész életén át a könyörületesség csendes műveit gyakorlá és mint ember, pap és hazafi ragyogó példaképül fog örökre élni a nemesérelmű honfiak emlékében! Have pia anima!!

Felhívás a társulat tagjaihoz!

Tisztelettel kérjük társulatunk tagjait, hogy miután muzeumunk átalakítása végett tetemes költségre van szükségünk, szíveskedjenek hátralékos tagdíjaikat, nem várva újabb felszólításra, O d o r Samu társulati pénztárnok úrhoz (Temesvárott, megyeház.) minél előbb beküldeni.

A társulati választmány.

Előfizetési felhívás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1883-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történelemkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapítványnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknel, vagy Pontelly István főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1883. januar 15.

Pontelly István,
főtítkác.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtítkárhoz, Temesvárott, Belváros, Szeminárium, intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a főtítkári hivatalban (Temesvár, Belváros, Szeminárium, a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. II. füzet.
8. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 ív 8-ad rétt. Ára 1 frt 20 kr.
9. Miletz János: Temes és Arád vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
10. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
11. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége $4\frac{1}{4}$ ív. Ára 40 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. apr. jul. és okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
TÁRSULAT.

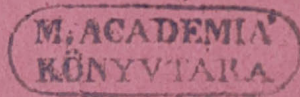
IX. ÉVFOLYAM. — III. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1883.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM.

A zástyj apátság. Rácz Károlytól.	97
Az 1880. évi dettai éremlelet. Ormós Zsigmondtól.	112
A zsidók középkori történetének általános jellemzése. Dr. Löwy Mórtól.	116
Tárca: Rendes havi választmányi ülés ápril 25-én.	} Pontelly . . . 125 Istvántól. . . . 132
Rendkívüli havi választmányi ülés május 30-án.	
XII. évi közgyűlés június 19-én.	
Egyveleg.	150

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA.

IX. ÉVFOLYAM.

1883.

III. FÜZET.

A zástyai apátság.

RÁCZ KÁROLYTÓL.

Egy földrajzi s történelmi kérdés megoldását kísérlem meg jelenleg, azon kérdés megoldását, hogy hol feküdt hazánk területén a zástyai apátság? Háromszázhatvankilencz év áll már óriási kérdőjel gyanánt e rejtély fölött! Igen, mert elfeledett sirhalmára ez apátságnak 369 év súlya nehezül, mint nagy sötét ércz sirjel! Én elzarándokoltam sirjához, tisztelettel borultam a romokra, melyek közt a honszellem ama szavai hangzottak füleimbe: „Omnibus bonis flebilis occidit, nulli flebilior, quam mihi!“ S megértettem a honszellem panaszának jelentőségét, mely ez apátság pusztulásában, a honfiui érdemekben gazdag Benedekrendi szerzetesek egyik nagyfontosságú s az Árpádkirályok hajnalán keletkezett egyházi intézményének tragikus sorsát fájlalja s kesergeti! Megbolygattam a századokká tömörült éveket, kutattam a romok közt, lekapartam bús dűledékeinek mohait, hogy azok segélyével az okmányok vezérlete nyomán elvalahára derüljön ki ama rejtély, hogy hol feküdt hazánk területén, ama halála után még emlékében is harmadfél századon át (1514—1777) eltemetve levő apátság? S nem is kételkedem, hogy magamat azon édes reménnyel táplálhatom, hogy vizsgálódásom eredménye nemcsak Arad- és Temesvármegye és főleg a csanádi püspöki egyházmegye történéseit s földrajziróit, hanem általában az egész haza minden művelt fiát s leányát egyaránt érdeklendi!

I. A zástyai apátság alapító oklevele.

Mielőtt voltaképi tárgyamra térnék, annak kitüntetése végett, hogy létezett ily nevű apátság, szükségesnek látom az alapító oklevél bemutatását; előre bocsátván, hogy a legelső Pray

volt, ki azt hazai történeti irodalmunkban felemlítette 1777-ben, a Gánóczyval folytatott polémiában; ez időtől fogva aztán részben, vagy egészben többen foglalkoztak vele egészen a mai napig. Legtüzetesebben tárgyalta Foltin János, alsó-ábrányi plebános és alesperes a folyó évben megjelent s 174 lapra terjedő önálló művében; abban mindazáltal tévedvén, hogy az apátság helyéül a Szabolcs-megyében fekvő Nagy-Halász határát állítja. Kiváló szerencsémnek és érdememet haladó megtiszteltetésnek tartom.¹⁾ hogy főtisztelendő Pontelly István főtitkár nagybecsű szivessége folytán. — a mennyiben jelen tanulmányomat a felolvasási programmba fölvenni kegyeskedett. — az oklevelet magyar nyelvre áttéve én és pedig itt először (e fényes, uri és tudós nagy közönség előtt) mutathatom be! Azt is megjegyezni kívánom, hogy a helyneveket illetőleg a Jerney és Foltin olvasását nem mindenütt tartván helyesnek, saját észleleteim és kutatásaim után állapítottam meg azok legmegközeleltőbb s legelfogadhatóbb értelmét. Egyébiránt fenn van tartva mind-egyikünk értelmezésére nézve az ítészet joga, s győzzön az igazság!

A zástyai apátság alapító oklevele tehet magyarul így hangzik:

„A szent és osztatlan Háromság nevében! Péter, Isten kegyelméből főispán. A régi bölcsek előrelátása és szokása azt tartotta, hogy ha valaki valami személynek Magyarországon valamit megállapítani elhatározott, és azt akará vala, hogy valami dolog állandó tartosságú legyen jövőben: az, az elől megnevezett királynak engedélyével, mindeneknek pedig, ugy a főembereknek, mint püspököknek bizonyosságával ily módon való megírás alatt adassék át a jövő idők emlékezetének! Mely szokást én Péter, észszerűnek véleményezvén, azt kívántam, hogy legyen ez az irás emlékezésül és erősségül a jelen és jövő időkben! Tehát minden keresztény előtt ismeretes tartozik lenni, hogy én Péter, a Szűz Mária zárdáját, mely Zastynak mondatik, a Jézus Krisztus segítségével, örök állandóságú adományyal felszereltem és azt tehetségem szerint, megajándékoztam szántóföldekkel, rétekkel, földmivesekkel, vin-czellérekkel, ökrökkel, juhokkal, igás barmokkal, sertésekkel, és egyéb szükségesekkel a fent nevezett Zástyt.

Nekünk, három édes testvérnek, voltak pusztáink, melyeknek egy harmadrészét, mely engem illetett, mindenestől ugyan-azon zárdának adtam.

1. Szinhalom birtokot, melyet a vezér nekem, én meg

¹⁾ A köszönetünkkel párosult tisztelettel joggal mi érezzük magunkat Nagytiszteltetés iránt lekötelezve.
Szerk.

a zárdának adtam át. Ennek határa kezdődik a király lovainak aklaitól a Nádastóig, azután egyenes uton a Szikszói parton át a hosszú völgyig, azon keresztül a Sártóhoz, innen annak partján át ugyanazon Sár forrásához, honnan egyenes keresztösvénynyel a füzes-abonyi uton át (Salicetum Oba) a színhalmi királyi tanya felé, azon helyig terjed, mely jobbra hajlik, tudniillik az Eger nevű patakhoz, innen a Gyerő malmához, a melytől ugyanazon Gyerő szántóföldjéhez ér, és a kiáradó viz helyéhez jut. Innen a bessenyők kutjához, és megyen azon keresztuttra, melyen át a bessenyők temetkezési helyeiig halad, innen a nagy árokhoz, mely Árokszegig nyulik, a kis Eger szegletéig és Árok szegletig, innen pedig a mondott lóaklokhoz ér. Ehez a pusztához adtam számszerint 10 tanyát, de több is taláztatik ott; azok iránt pedig köztem és Dersy közt szóváltás volt, de a vezér jó akarata azokat nekem adta.

2. Ugyanott egy malmot felszerelvényeivel együtt adtam a Fancsal-fenyéri pusztához, mely Bubásnak hivatik, ezt a vezér nekem, én meg a zárdának adtam, a Nagykereki nevű erdővel együtt; továbbá pedig rétekkal és legelőkkal együtt, a levágandó és összegyűjtendő szénával együtt, a mely a vezéré volt, most pedig a zárda használja fel a maga céljaira.

3. Czernya határa kezdődik kelet felől az Aranka sírdombjától a földdel körülhányt körtvélyfáig és a hegyre helyezett halomig megyen és jut Boytyn sírdombjához, innen pedig az út szomszédos halmáig, azután egyenes uton halad a mesgyéig, mely jobbra hajlik Péterfalvától a Péter szántóföldjéig, innen a völgyhöz, mely a határhoz vezet, összekötve a fentmondott határt azon pusztáig, hol a szántóknak 20 tanyája van.

4. Charlobáth határa, keletről Charlobáth résztől, a Bassahalomfőn, innen az útra, mely jön Zondurekről és viz Csályához, egész a völgy szegletéig, innen az ér partján át hajlik jobb kéz felé, hol a hegyecske felé, azon túl megyen; innen a másik hegyecskehez, mely Zele falu mellett van; innen Figedy szántóföldjéhez megyen, egészen a Márk halmához, innen a Csóosdi határhoz irányul, a hegyecskeig; a honnan haladva, a szántóföldön álló körtvélyfáig vezet, a mondott Bassahalomhoz. Az egész felszerelés száma ennyit tesz: t. i. a szolgák 104 tanyája, 30 lovas, 20 magyar és 10 bessenyő; 6 posztó- és vászonkészítővel; 10 szőlőhegy és méhtelep, 10 pár ló, 100 ökör, 500 juh és 200 sertés.

5. Ezenkívül adom azt a földterületet, melyet azután engedett át nekem Salamon király, a nagy vezérrel együtt, azon faluban, mely mondalik Sződinek. (Schöndorf.) A honnan e naptól fogva elvonuljanak, az egyházi családon kívül, bárkik szeretik a szabadság nevét. És magában a mondott faluban átengedem Magna leányomnak azon föld fele részét. Azon falu magasabb részén vannak gyümölcsök, melyeknek fele része az apaté, fele leányomé. Átengedem Magna leányom fiának, t. i. Hechének Fancsal birtok felerészét, mely engem illet, a szabadosok 12 tanyájával együtt, félrész. — Rokonaimnak Vencsellő földet adom, mely 7 ekére való, öt halastóval és a szabadosok 6 tanyájával, mely halastavak nevei ezek: Vencsellő tava, Lucza tava, Hamus-ér, Tócsa, és Ebes. És ugyanazon földön marad 3 ekére való a szabolesi vár polgárainak.

6. Vencse területet is adom, mely Timár földje mellett fekszik, mely visszamarad a szabolesi vártól, 3 ekével, 12 halászszal és Tócsa halastóval. Mely határát illetőleg a Tisza mellett megyen feljebb és Nagyrévnek nevezett helyen átmegy a Tiszán a déli részre és jön valami berekhez, mely mindenkorra az enyim: innen megyen Rakamáz felé, hol 3 földhatárt csinál és innen a Szalóki nagy útra esik, melyen át Kunréve felé halad elő, hol a Tisza és Bodrog egyesülnek; és ott a Tisza az enyim mindenütt, Nagyrévtől kezdve mindkét részről, míg a Bodrogra esik.

7. Adok földet Bekenben is, a szabadosok 12 tanyájával és két ekével s szolgák szállásaival. Határa Mokránál kezdődik, kelet felől Zek-Arjással a Sümeg halomig, irányulva a 3 völgyre; innen Kázmér faluhoz, a sós vizekig; innen pedig a nagy hegyhez, a mely mellett jobb felől van egy halom és irányul a nagy útra, a fentmondott Zek-Arjas határáig. Ezt a földet a nagy vezér (Geiza) adta nekem, én meg a zárdának. (Tanuk:) Ósyesának fia Apa (innen Apa-telek), a bihari főispánnak Istvánnak esküdtje pedig Ede, az én esküdtem Fígedy.

8. Adom Kamarás pusztát és azon 14 családot a zárdának, hogy hordjanak deszkát a zárdaépítéshez.

9. Adom Panád pusztát, minden szükségeseikkel. És

10. Adom Surkud pusztát, a Szent Márton kápolnájával együtt.

Vannak pedig ott magyarok, kiknek főnöke Mihály nevű; úgy intézkedtem, hogy mindegyik adjon a maga házatól egy

itcze mézet, a mely évben pedig szükség lesz, szállítsanak a méz helyett deszkát kocsival.

11. Adom Zekeres pusztát is és azon a birtokomhoz tartozó népet, kik kettenként, bármely hónapban és akárhová megyen az apát, vele menjenek lóháton.

12. Adom a Leveleki pusztát is, mind azokkal, a melyek az enyimek ott.

13. Adom Ohaba-rakása pusztát, hat szőlőmivessel és a szántók tizenkét szállásával. (ma Soborsin.)

14. Gubacs pusztát, hét halászszal és a Dunában levő szigettel, 3 ekével és 3 szolgálával.

15. Nyüved pusztát is adom öt ekére való földmivesekkel együtt.

16. Adom Zalda pusztát is, melynek határa a Tiszánál kezdődik, a négy hegyecskeig.

17. Adom Ladan pusztát, hét ekére való földdel és öt halastóval.

18. Adom Szeghalom pusztát, minden dolgokkal együtt a zárdának.

Intézkedtem a szolgálak felől, kiknek szolgálata ez lesz: akármelyik hónapban adjanak 2 ökröt, 4 akó bort, mivel adtam szőlőhegyet vinczellérrel; adjon mindegyik 4 akó sert, 10 kenyeret, 1 tyúkot, de két tanya együtt adjon egy ludat. Intézkedett Magna leányom is, ugyanazon faluban, mely mondatik Dusnoknak, 6 tanyáról, melyet a maga pénzén vett, melyek nevei ezek: Iván, Icsi, Vácsi, Zemi, Kakucs, Ambrus. De egy-egy éven át adnak azok együtt 1 ökröt, 100 kenyeret, 3 akó méhsert, házanként 2 akó sert, egy tyúkot, két tanya együtt egy ludat. De ez a két nép 10 pénzen viaszgyertyát vesz az egyháznak. Végre én Péter kértem a királyt, a nagy vezérrel és László vezérrel együtt, hogy ezek a népek tizedet ne adjanak, a két mérő buzán és egy tyúkon kívül, de ezt az egyház áldozárjának a temetésért és kereszteleésért, mely kérésnek a király és az érsek engedtek. Hogy pedig engedményem ezen ajándéka a következő örök időre felbonthatatlanul megmaradjon, tanubizonyságul némelyek nevével megerősíttettem. Salamon király; Nagy vezér, László vezér, Dersy érsek, Jeromos püspök, Elek püspök, Nádor Radován főispán, Erneyei főispán, Vid főispán, Márkus főispán, Ilyés főispán, Pethe főispán, Hetey főispán, Márton főispán, István főispán. Maguknak a bevalló tanuknak pedig, előmondott intézkedésemről való tanubizonyságtételéből, ha valaki gonoszul

valamit elvonni vagy megváltoztatni magában feltenné, legyen átkozott, a mindenható Isten általi kiközösítéssel és a királyi felség tekintélyével és az egész kereszténység társaságától fosztassék meg!”

Ezen oklevelet IV. Béla 1267-ben, az Aba nemzetségéből való Artolf fiának Püed főispánnak, ki kegyura volt az apátságnak, kérésére átírta és megerősítve kiadta. Ily alakban maradt fen és találtatik a m. kir. belügyminiszteri palotában elhelyezett országos levéltárban. Levéltári jegye M. O. D. L. 7. sz.

II. A zástyi apátság székhelyének megállapítása.

Mint az alapító oklevélből láthatni, az apátság helye Zástynak mondatik s ezzel jeleztetik a zárda is, mely a Szűz Mária nevét viselte. Sem maga Péter főispán, sem 200 évvel később az átíró IV. Béla semmi felvilágosítást sem ad e szó helyi jelentésére nézve, kétségkívül azért, mert a Zásty névvel jelzett földterület, épen olyan köztudomásu és ismeretes volt azon időben, mint a milyen volt Bod Péter idejében a „Baronnyaság,” vagy a milyen földrajzi kifejezés a: Sárrét, Somogyság, vagy Nyirség, s több eféle. De későbben pl. az Árpád-ház kihalása után, talán nemzeti visszahatás folytán a Zásty nevezet eltűnévén az általános használatból s legfőlebb térképen levén feltéve, az újabb időbeli írók bizonyynyal azért, mert az apátság egy pár nagyobb birtoka a Tisza felső részei körül feküdt, tehát az apátság székhelyét is a Tisza mellé helyezik. Így pl. Budai (Polg. lex. 1805. „Péter főispán” czikk alatt) Tisza-Sasra helyezi, Ipolyi és Haan 1870-ben Pest és Heves megye határára, Petrovai György (Századok. 1881. 704. lap.) a Tisza jobb partjára Tisza-Keszi határába, Podhradezky Jász-Apáthira, végre Foltin János a nagy-halászi határba helyezte.

És ime, ezen tekintélyes tudósok véleménye, sőt állításai ellenében ki kell mondanom eme fontos erősségek által támogatott tételt, hogy: a zástyi apátság a csanádi püspökségben volt, Arad-vármegyében, a Maros folyó azon szigetében, mely a csicséri határ déli részén, a Maros folyónt túl, Schöndorf és Traunau közelében van, mely holt Maros-ágak által jelzett szigetben az apátság épületromjai most is színről színre szemlélhetők.

Ez állítás erősségére szolgálnak a következő tételek.

1. Az apátság létrejöttét parancsoló szükséglet.

2. Elenyészése s feltámadás nélküli halála.

3. Elnevezése s végre

4. Az alapító oklevél 11-dik pontja.

1. A zástyi apátságot Péter főispán vagy IV. Béla király szavai szerint, Szent László király alapította. Az alapításnál azonban bármelyiknek is egyéni vallásos buzgalma legfőlegb másodrangu szerepet vitt. A zástyi apátságot magasb szempont, egyetemesb szükséglet, nevezetesen: egyházpolitikai érdek szülte, melynek megértése végett menjünk vissza a X-dik századba, a 948-dik évre. Ekkor ugyanis Bulcs, kinek nevét a hajdan az Arad,- ma a Krassó-Szörény megyében fekvő Bulcs falu tartja fen, és Gyula vezérek Konstantinápolyba menvén, ott megkeresztelkedtek és hazajövé, bár az előbbi ősei vallásához ismét visszatért, de az utóbbi egész családjával együtt megmaradt a görög egyház szerinti kereszténység mellett. Ez a Gyula, ki idősbnek nevezetik, ugy látszik, hogy nagy erélylyel s buzgalommal fáradozott a kereszténység terjesztésében, ugy hogy Erdélyben s ennek szomszédés részein a kereszténység szép virágzásnak indult. Igy a Maros mentén is! Ez a görög egyház szerinti kereszténység terjedése zavartalan összhangban állott az ország többi részén gyökeret verni kezdő nyugoti kereszténységgel. A párhuzamos irány fejlődése szabad tért nyert egymás mellett hazánkban, egészen a XI-dik század közepéig, 1053-ig, I-ső András király uralkodása 7-dik évéig. Ekkor azonban megtörtént a nagy egyházszakadás, az addig egységes keresztény egyháznak két nagy része való szétválása. Senki se találja meglepőnek, sőt igen természetesnek, hogy hazánkra se volt hatás nélkül nyugat és kelet egyházainak elkülönzése. A földrajzi helyzet e tekintetben is, mint később a török hódítás korában, nagy szerepet játszott. Az addig birt területrészeket mind Róma, mind Konstantinápoly megtartani iparkodott; sőt fenhatóságukat minél messzeb kiterjeszteni törekedtek. Róma ellensúlyozandó a grecizmus terjedését, már Sz. Istvántól kezdve, minden királyainkat arra ösztönözte, hogy a Maros vonalon, mint a két egyház határán, minél számosabb egyházi intézményeket emeljenek, mindmegannyi védbástyaíul a nyugati kereszténységnek és művelődésnek!

Ki előtt nem tündökölné ez igazság napfényként, ha egy tekintetet vet a Maros környékére? Kinek nem tűnt volna fel az a számos, csaknem zsufolásig összehalmozott egyházi, jelesbnél jelesb intézmény, melynek a Maros folyó mindkét

partján még ma is szemlélhetők bús romjai és emlékei? Fájdalom, ezek mindegyikére nézve így kiálthatunk fel a költővel: „Névben él csak s többé nincs jelen!“ Ne említsük a még Szt. István által alapított esanádi püspökséget, mely különben is még a nagy egyházzsakadás előtti időből 1035-ből való; — mellőzzük el a hajdan Zaránd-megyében virágzott, de romjaikban ma Arad vármegyében levő székudvari, pankotai, világosvári, borosjenői és monostori apátságokat; a feltóti, vagy tauuzzi konventet; — hanem nézzük végig csak azon egyházi intézményeket, melyek a sajátképi Arad-megyében voltak, ideértve a karloviczi béke folytán elszakasztott részét is, mely ma Temes- és Krassó-Szörény-megyék északi részét alkotja. Ilyenek a kewői zárdá, melynek helye Kuvin és Kovaszincz közt ma is kivehető; továbbá a Gyorok és Szabadhely közt, az ugynevezett római sáncz közelében állott csúra-szombati, vagy ternovai konvent, mely templáriusoké volt; a kalodvai, ma kladvai Szent Pál I-ső remetéinek zárdája, mely mindkettő fenállott még 1511-ben; a lippai konvent; a kelmáki és bulcsi apátságok; ilyen az 1131-ben II. Béla által felállított orodi káptalan és prépostság. Ezek mindmegannyi végvárai voltak Rómának és a nyugati kereszténységnek, melyek hivatva valának a görög szertartásu áramlatnak kelet felől gátakat vetni. S nincs is semmi kétség a felől, hogy ezen intézmények feladatukat teljesen megoldották és rendeltetésüket minden tekintetben betöltötték. Ugy de ezek közül egy sem ér föl a nagy egyházzsakadás koráig; pedig lehetetlen, hogy Róma előrelátása, ovatossága s féltékenysége korán körül nem tekintett volna s a két egyház hullámainak hazánk Marosvidéki területén történt összemosódása figyelmén kívül maradhatott volna. Hova illett volna már inkább egy nagyszerű egyházi intézmény létesítése hazánk területén, mint azon határvonal egyik fontos pontjára, mely gyakran szolgált különböző korszakokban csakugyan határvonalul? Ez a határvonal a Maros volt; itt kellett tehát egy őrszemet, egy védtornyot állítani mindjárt a nagy szakadás után, nehogy a Konstantinápolyhoz közelebb eső rész a többit is elvonja. Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur! Valjon hol lett volna hivatásosabb egy apátság alapítása, mint Arad-megyében, a Maros mellett ott, hol a keletre vezető hegyek közül kibontakozó Maros folyó, hazánk áldott talaját, a nagy magyar alföldet csokolgatja habjaival? ott hol a vidék fenségét és szép-

ségét alkotó e három főtenyező egyesülve van: a hegy, folyó és róna?

2. Elenyészése s feltámadás nélküli halála. Önként ama kérdés merül fel elménkben: miért nem enyésztek el a korábbi apátságok: a panonhalmi, bakonybéli, tihanyi s több mások, melyek Salamon király elődjeinek uralkodása alatt alapítottak? Vagy ha némelyik megszűnt is: miért nem oly kinyomozhatatlan bármelyiknek is egykori hol fekvése, mint épen a zástyai apátságénak? Ezen kérdések azok, melyek elvezérlelnek bennünket a valódi helyre, az ország déli része felé; oda, hol mintegy két századon át folytonosan hangzott a harczi riadó; zörgött a fegyver s városok és falvak füstölgő romjai jelölék a vad török had pusztításait. Mig ugyanis a korábbi s maig fenálló apátságok szerencsére oly vidéken alapítottak, melyeket kevésbé érintettek azok: addig a zástyai apátság egészen torkában feküdt a pusztító ellenségnek, már az 1460-ban vívott temesvári csata óta. Innen van, hogy mig a zástyai apátság születési évét ismerjük, a mennyiben 1067-ben alapította Péter főispán: addig az apátság elenyészése évét, nem lévén semmi biztos adataink, meg nem határozhatjuk. Hogy a tatárjárást túlélte, bizonyos onnan, hogy az alapító oklevelet IV. Béla 1267-ben átírta s megerősítette: hogy a 14-dik században szintén fenállott, onnan bizonyos, hogy midőn az orodi káptalan és prépost megosztokodtak birtokaikon 1388-ban, akkor az esztergomi zöld mezőről nevezett Szent-György-egyház káptalanának János nevű tagja, Miklós apáttal s a fehér-egyházi boldogságos Szüzzöl nevezett egyház rektorával Demeterrel és Györgynek fiával Gellért klerikussal együtt képezte azon küldöttséget, mely a birtokmegosztás végbementéről Zsigmond királynak a jelentést megtette a Szent-Egyed-apát ünnepnapja előtti legközelebbi hatodnapon Esztergomban, 1388-ban kelt okmányában (aug. 27.); ugyancsak fenállott még a 15-dik században is; mert 1428. június 15-én kelt azon okmány, mely azon tény alkalmából állíttatott ki, a titeli káptalan által, hogy Balázs apát birtokháborítási perbe keveredett az orodi káptalannal, annak szomszédos Molnári nevű pusztája miatt, melyet az apát jobbágyaival felszántatott és bevettetett kölessel. Kétségen kívül az 1514. évi pórlázadás dulásainak esett áldozatul, melynek kegyetlenkedése csakugyan a Maros vidékén érte el tetőpontját; midőn mint mindnyájan tudjuk, a csanádi püspök Csáky Miklós nyársba huzatott; az orodi káptalan fel-

dulatott; működése 4 hónapig szünetelt; 1350. használt pecsét-nyomója elveszett; Temesvár egy hónapi ostromzár alatt volt, stb. Hazánk déli vidéke levén már az, mely a porlázadástól, illetőleg pedig a mohácsi vésztől kezdve, egészen a 18-dik század elejéig folytonosan színhelye volt a belvillongásoknak és a török, német, oláh, szerb s más idegen hadak dúlásainak, t. i. Zaránd,- Arad,- Torontál,- Temes,- Krassó- és Szörény-vármegyék úgy, hogy például Temesvárnak 1552-ben török kézre jutásától fogva e vármegyékből az ősmagyar lakosság is, csekély töredék híján, végképen kiveszett s továbbá az Arad-vármegye területén létezett 8 apátság, 5 konvent és 1 prépostságs káptalan, és így 14 fontos és kiváló jelentőségű egyházi intézmény közül egyetlenegy, de csak egyetlenegy sem maradt fen, ha csak a radnai konventet az 1551-ben megszűnt lippainak folytatásául nem vesszük: sőt mindegyiknek egykori létezését csak falainak részben fennálló omladványai, vagy néhol egy kő- és tégladomb jelölvén: túl van minden kétségen, hogy a zástyai apátság sehol másutt a hazában, mint épen csakis a Maros táján keresendő; ott, hol oly rémitő nyoma van a pusztulásnak, hol a középkor intézményei közül egyetlenegy sem létezik; ott, azon a területen keressük és találjuk is fel a zástyai apátságot, hol 13 egyházi intézmény aluszsza azt a hosszú álmat, aluszsza még most is, a melyből méltán kérdehetjük a költővel: „vajh! leszen-e egykor feltámadás?“

3. Elnevezése. Az oklevél Zásty-nak nevezi az apátság helyét és zárdáját. Ez tény. Valjon hol találunk ilyen nevet a haza területén? Nem másutt, mint Arad-vármegyében, a Maros partján; azon sziget neveztetvén így, melyet a Maros képez a mai Csicsér és Schöndorf közt. Van a bécsi hadügyminiszterium levéltárának chartografiai osztályában két térkép: az egyik 1723—25-ből, a másik 1778-ból; amabban a mai Csicsérral szemben, a Maros két ága által képezett szigetnek megfelelő helyre, a Maros két ága közé ez van írva: „Zástyer;“ — emebben a Maros felső, vagy északi ága mellé, annak jobb partjára helyezett falu jegy mellé ez van írva: „Zásti.“ A mai Csicsér helyén Csolt áll; tőle nyugatra: Mondorlak; Csicsér azonban egyik térképen sem található fel. Midőn e térképek megczáfolhatatlanul hirdetik egyfelől azt, hogy Zásti sem Szabolcs,- sem Pest,- sem Heves,- sem Jász-Kun-Szolnok-vármegyében nem volt, úgy másfelől méltán feltűnik az, hogy midőn az említett térképeken még a

legcsekélyebb falu is fel van jegyezve; sőt mind azon falvak nevei is, melyek ma már csak mint puszták, vagy erdők léteznek; sőt olyanok is, melyeknek ma nevek sem él, pl. Arad és Glogováczt közt: Szent-Iván, Szt.-György, Fehéregyháza stb. valjon egy a nagyobbak közé tartozó és ma is létező falu neve miért hiányzik a nevezett két térképről? holott tény, hogy Csicsér mindig létezett, mióta első nyoma feltalálható, nevezetesen 1333 óta, a mikor Tamás csycserei plebános pápai tizedül 13 garast fizetett? Csicsér ez időtől fogva folytonos létezással bir és csakis a mult században telepített ki eredeti helyéről az elpusztult Csolt falu helyére, hol ma is áll. Ennek oka nem más, mint az, hogy a két név egyugyanazon jelentésű, vagyis Zásty annyit jelent, mint Csicsér.

E két szó egyazonosságát következöleg fejtem ki: Zást ósláv szó, jelent szegleteket képező vonalakkal bezárt helyet; így jelenti pl. a háznak, vagy egyéb épület tetőzetének csúcsát; jelenti a padlás csúcsos végét; szlávok által lakott vidéken pl. midőn a gabonát a padlásra hordják, azt szokták mondani: töltsd a zást-ba, azaz: a padlás csúcsos végébe. Zást tehát annyi, mint Csúcs; az y raggal aztán képez oly helynevet, mely csúcsra végződik; csúcsalaku. Ilyen volt pedig a Maros által Arad-vármegyében képezett néhány 100 hold terjedelmű sziget. Ugyde az u betű mindenkor y-nal íratott a Csúcs szóban; innen soha nem Csucs hanem Csycs találatik mindenütt, a pápai tizedjegyzéktől elkezdve, egészen a 18-dik századig; még pedig a következő változatosságokkal: Csycsere, Cycere és Cicere. Mielőtt azonban tovább mennék, egy sajtóságos körülményt kell felemlítenem, t. i. e szónak hibás olvasását, mely azon okból származott, mert a Cz betű úgy íratott le, hogy alakja nagyon hasonlított a nagy B betűhöz; nevezetesen ilyen formán: *Bicere*. Így olvasta ezt Pázmánytól kezdve dr. Szentkláray Jenőig minden történész, földrajzíró és régész. Az elsőre nézve idézem Fuxhoffer szavait: „Abbatiam de *Bicere* (de qua Pázmány notat: Abbatia de Bizere Beatae Mariae Virginis in Comitatu Orodienſi, ubicatio ipsis geographis ignota) quod vel exstitisse sciamus, Pázmányo debemus.“ (In Catalogo Abbatiarum. 220. lap.); az utóbbira magának dr. Szentkláraynak „Száz év Délmagyarország újabb történetéből. 1779—1879. I. kötet, Temesvárt. 1879. I. füzet. 17. lapját,“ hol a Maros balpartján fekvő falvak közt említettik ez. Oltványi Pál ezeken kívül még egy más alakban is emliti ezt a esanádi püspöki megye birtok-viszonyairól írt

művében, midőn is ez apátság helyét Kiczzerének mondja. — Mint csicserei apát említették 1388-ban Miklós és 1428-ban Balázs. Innen tehát ismét bizonyos, hogy a zástyi és csicséri apátság, egy és ugyanaz levén, az valóban Arad-vármegyében, a csanádi püspökségben volt. Végül Zástynak a Maros mellett fekvését igazolja IV. Béla királynak 1261-dik évi kiadványa, melyben az egri püspökséget birtokaiban megerősíti; többek közt ugyanis ezeket mondja: „Ugyancsak Tisza-Püspöki, Tisza-Zugnak (ma Tisza-Ugh) nevezett rekesztékkal, halakkal és haltartókkal, valamint a többiekkel, a zástyi és csalainemesek szomszédságában;“ Csála ma erdőség Arad-vármegyében; kincstári birtok, Aradtól nem messze a Maros partján; Zásty, vagyis Csicsér szintén nem messze Aradtól a másik oldalon, vagyis keletfelé. Az is tudva van a pápai tizedjegyzékből, hogy a pankotai, vagy zarándi főesperesség az egri püspökségben volt; sőt V-dik István 1271-dik évi kiadványa szerint az egész Zaránd vármegye az egri püspökség területéhez tartozott, kivéven Székudvart, a mely kivételesen a pécsi püspöki megyébe volt kebeleztve, mint ezt több oklevelek bizonyítják. Arad-megye maga azonban mindig a csanádi püspökséghez tartozott,

4. Az alapító oklevél 11-dik pontja. Ebben ugyanis azt mondja Péter főispán, hogy Szék-eres pusztát is az apátságnak adja, a birtokhoz tartozó néppel együtt, kik kettenként, bármely hónapban és akárhova megyen az apát, vele menjenek lóháton! Ez szerintem kardinális pont az apátság helyének meghatározásában; mert ennek az apátság közelében kellett feküdnie; mivel csak így felelhettek meg czélszerűen az apát körüli szolgálattételbeli kötelezettségeiknek. Volt-e már e tájon Szék-eres nevű pusztája? Minden bizonynyal volt; még pedig nem messze, legfőlebb gyalog is csak 3—4 óra járásnyira. Nevezetesen: Zaránd-megye összeírása szerint 1561-ben létezett Világos-vár közelében, mint annak tartozéka, Zekeres (lásd Fábian: Arad-megye leírása. I. kötet. Buda. 1835. 36. lap); ugyanez említették 1597-ben is, azon oklevélben, melyet Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem ruszka Kornis Gáspár javára kiadott 1597. ápril 24-én, Gyulafehérvárott; a mennyiben akkor 48 egész birtokot — azok közt Zekeres birtokot (possessio) s 3 rész-birtokot és 7 pusztát adományozott Kornis Gáspárnak, Zaránd-megyében. Ez a Zekeres, Pankota és Szöllős

közt feküdhett, vagy az a puszta lehetett, mely ma Világos alatt van és Barnazeli pusztának nevezetik.

III. A zásty apátság épületromjai.

Folyó évi ápril 5-én színről színre megszemléltem a Zásty-apátság helyét, hol 3 csoport épület-romot találtam. Foltin János sem olyan térképet nem képes mutatni, melyen Szabolcs megyében Zásty hely legyen feljegyezve, sem az apátság épületének romjait fel nem mutathatja. Én ellenben nem csak két térképet bírok felmutatni, melyeknek másolatai dr. Szentkláray említett műve I. füzetének végén A. és C. alatt megláthatók, hanem én magát az apátság holfekvését, a csúcsalaku szigetét, benne az épületromokat is, színről színre felmutathatom, mely romok elhagyatottságukban is nagyszerűek és fenségesek.

1. Első az apátság főépületének romja, melyből egész falak már nincsenek; de az alapfalak, és pedig nem csupán a 4 főfal, de az egyes cellák alapfalai is, teljesen kivehetők. A főépület hossza 91 méter volt, szélessége 43 méter. Az épület hosszában éjszaktól délnek feküdt; arcczal nyugatnak nézett, keletről közvetlen mellette folyt a Maros egy ága, mely Ó-Maros néven ma is ott látható, mert megvan. E keletről délnek forduló meder, ismét olyan alakot adott a zárda telkének, mely csúcsához hasonlított, s a főépület maga is egy csúcsban feküdt.

2. A főépülettől 43 méternyi távokra nyugatra, vele egyenes vonalban volt egy 17 méternyi négyszög épület, melynek a közepén állott négyszögletű téglából épült szilárd, erős toronya. Ennek 2 méter és 35 centiméter magasságu romja áll fen. Ez a torony ablokok, ajtók s általában minden oldalbejárás nélküli építmény, melynek fala tégladarabokra oltott mészszel készült, melyre három sor rézsút ellenkező fektetéssel alkalmazott téglák s úgy a szokott modoru építés következik. A falak kül- és bellapja mutat ép téglákat, a fal közepe azonban oltott mészszele dirib-darab téglákkal van betöltve. A téglák vastagsága 4 centiméter; az egészek többnyire 14 centiméternyi négyszög-tégláknak látszanak. A torony fala minden oldalról 2—2 méter széles; az egész toronynak, melynek alakja négyszögű, mindegyik oldala 4 és $\frac{1}{2}$ méter. Ennek a toronynak közepén van egy kerek, függőleges oldalu, kútszerű készülék, szürke faragott terméskőből kirakva. A kövek nem négyszögűek, hanem hosszszasak; 5 sor faragott kőréteg van meg épen, a többit hihe-

tően elhordták; némely része pedig beomlott. A felső réteg kövei szélesebbek, az alsóbbak keskenyebbek. Az üreg átmérője 28 hüvelyk, vagyis 74 centiméter; a faragott kövek által határozott mélysége, mely a földben van, 11½ hüvelyk, vagyis 30 centiméter. Az üreg fenekén viz van, mely körülmény vezetett némelyeket azon nézetre, hogy az építmény kút volt. De ennek ellentáll azon nehézség, mely ily kicsiny átmérőjű üregből oly magasságra, mint a torony kívánta, a víz felhúzását lehetetlenné teszi vala. De miért is ott ily mesterséges, a mellett czélszerűtlen kúttal küzködni, hol a Maros bőven ellátta a zárdát vízzel minden oldalról? Ugyancsak ellentmond e feltevésnek a torony falának rendkívüli vastagsága, és az építési modor, mely szerint a téglák oltott mézszszel vannak összefoglalva. Nem kút volt e készülék, hanem fogház; vagyis helyesebben mondva, kiéheztető torony volt ez, melybe az elitelt bezáratott s netaláni elszökhetés meggátlása végett építették a torony fala oly rendkívül szilárdul, hogy bár a pusztá fal már negyed fél század óta áll a szabad ég alatt az idő minden viszonytagságainak kitéve: még se voltam képes ásóval csak egy darab téglát se lefeszíteni még a tetejéről sem, melyen körüljárva, próbám sikertelenségéről alaposan meggyőződhettem. E körülmény tehát újjal mutat arra, hogy e toronyba foglyok zárattak be, kik ha az éheztetésre kiszabott idő alatt elhaltak, holttestök a magasból ledobott ama kútforma üregbe, hol aztán az, az anyaföld kebelében egyesült annak poraival.¹⁾ A zásty apátság tehát jus gladii-val is birt, a mely jogát pedig annak még idáig senki, valaki csak irt erről, nem említette; de nem is tehette azért, mert az apátság helyét nem ott keresvén, a hol az valósággal létezik és így azt nem is találhatván meg, nem ismerhette, nem láthatta s így e jogáról tudomással sem birhatott.

3. E fogdától ismét nyugotnak egyenes vonalban volt egy másik épület 22 méternyi távolságra. Ennek kiterjedése 16 méter széltében; 22 méter pedig hosszában. Itt azonban a romok nem láthatók és így az épület mivolta tisztán meg nem határozható. Itt már nincs egyéb egy tuskével, bozóttal benőtt dombnál, melynek felületén egy-egy kő- vagy tégladarab van. Valószínű, hogy ez volt az őrtorony és a zárdá főbejárata;

¹⁾ A kérdéses romokat a jelen szünetben fogjuk megtekinteni. De látatlanul előre is azon véleményünket merjük közkáztatni, hogy az illető torony az apátság donjona, a benne levő kerek köépitmény pedig nem kiéheztető torony; hanem valósággal a zórtorony kútja volt.

mert keletről, délről és részben nyugotról is a Maros védvén a zárdát, csakis észak felől volt szárazföldi egybeköttetésben a nagy szigettel.

Az a földterület, mely Zásty vagy Csicsér nevet viselt, jelenleg Temes-vármegyével van szárazföldi összeköttetésben; és ezen előszámlált romok alig félóra járásnyira fekszenek Traunautól és Schöndorftól, mely utóbbi még a 16-dik században Sződi néven fordulván elő, azt 1561-ben Pető János, Pető Péter, Mágócsy Gáspár, Liszthy János és Zay György özvegye birtokolván, a Zásty-apátságnak alapbirtoka volt, s mint az oklevél bizonyítja, ott már a 11-dik században igen szép gyümölcsös volt. A gyümölcs felét az alapító Péter az alapítás évében megosztotta Magna nevű leánya és az apát közt.

Végül még azt jegyzem meg, hogy midőn a Maroson átkeltem Mondorlak és Csicsér alatt a Maros balpartján egy jó óra ideig gyalogoltam az apátság romjaihoz.

Ez az a nevezetes apátság, melynek napfényre hozatala nemcsak a csanádi püspöki megye történetét ékesíti egy fényes lappal, hanem Arad vármegye történetét is feljebb viszi két századdal, amennyiben Arad vármegyének történetét eddig az 1214-dik évnél még feljebb vinni nem bírta senki. — igen! mert a rémitő pusztítás, mely a Maros mentén századokon át dúlt, még a levéltárakat is kirepíthetetlenül elseperte.

Az 1880. évi dettai éremlelet.

ORMÓS ZSIGMONDTÓL.

A Temes-vármegye területén újabb időben felfedezett régi magyar érmek néhány ritka példányát kívánom ezuttal bemutatni, az érmészettel foglalkozók kedvéért.

A dettai községi előljáróság följelentése szerint, 1880. évi november 30-án, Braummüller Emil gyógyszerész úr földén, ennek szolgája szántás közben, töredékeny cserép edényben, 2 kilo 445 gram súlylyal biró ezüst éremleletet talált, mely a tulajdonossal való érintkezésem után, hozzám nem csak beküldve, hanem teljes intézkedési joggal rendelkezésem alá bocsátva lón.

Mint régészeti leleteknél rendesen történni szokott ugy ennél is a feltalált érmek egy része a lakosok által már előbb hogysen Braummüller úr a lelet zömét beküldötte, széthurezolatván, több darabnak birtokába jutottam, melyeket azon oknál fogva, mivel az ugy nevezett frizaki érmek neve alatt előforduló darabok meghatározására a kellő segédkönyvek birtokában nem vagyok, átvizsgálás és meghatározás végett Pulszky Ferencz muzeumi országos főfelügyelő urnak felküldöttem.

Az egész éremlelet Braummüller Emil úr által ez után hozzám beküldtvén, az összesen 2091 darab apró ezüst érmesekékből álló leletet, ugyancsak a nemzeti muzeum igazgatóságának rendelkezése alá bocsájtottam.

Ezen intézkedésem a lelet tulajdonosa Braummüller úr ohajtásának, valamint saját hazafiui belátásomnak is megfelelt; — mert habár a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat gyarapodó muzeumának érdekeit mint társulati elnök lehetőleg előmozdítani és szem előtt tartani köteles vagyok, hazafiui érzületemben azon felfogás alól magamat ki nem vonhatom, hogy a hazai nagyobb érdeket a kisebb vidéki érdekeknek elébe kell helyezni, hogy saját muzeumunk gyarapítása a nagyobb értékü tárgyakra az országos muzeumtól való elvonásával nem történhetik.

A vidéki muzeumok feladata a körül foroghat: hogy a régészeti s történelmi fenmaradványok iránti vonzalmat ébreszszék, a közönséget gyűjtésre ösztönözzék, és lerakó helyül szolgáljanak a vidék régiségeinek, de egyuttal hogy az ezek

körében netán előforduló oly ritka tárgyakat, melyek az országos muzeumban még fel nem találhatók, ennek készséggel átengedjék. Ezen kereten belül is akad elég tárgy, mely a vidéki muzeumokat mint művelődési intézményeket feltünteti, de a vidéki muzeum azon fontosságra, hogy világhírűvé váljék s az egész nemzet művelődése fokmérőjéül szolgáljon fel nem vergődhetik.

Nem vagyunk hivatva arra: hogy a rokon országos intézettel versenyezzünk, hanem azt támogatni kötelesek vagyunk, ezért tehát a beküldött leletet Budapestre küldöttem fel, hogy az országos intézet azt átkutatva, belőle a hiányzó példányokat megtartsa, az egész leletet szakavatottan meghatározza, s a felesleg darabokat visszaküldje.

Megkeresésem értelmében a nemzeti muzeum érmészeti osztálya frizaki, akvilejai, Salzburg-érseki, reichenhalli, kölni érseki és végre magyarországi érmekre osztályozta az érmekeket s a magán tulajdonomhoz tartozó előbb beküldött 26 darabbal 6 darabot, — a Braummüller úr által beküldöttekből pedig 162 darabot a nemzeti muzeum éremgyűjteménye számára visszatartott.

Megelégedéssel vettem, hogy az én magyarországi érmeim közt II. Endre királytól egy új faj lón felfedezve, mely eddig ismeretlen volt és következésképp Rupp magyarországi érmészeti munkájába beírva, vagy Weszerle tábláiban lerajzolva nincsen, és hogy e szerint nemzeti muzeumunk gazdag érmészeti gyűjteményét egy ismeretlen magyar fajjal gazdagíthattam.

Az érdekes érem leírását nem adhatom, mivel a muzeumi igazgatóság azt velem nem közölte, mivel azonban az éremnek megmutatását személyesen szorgalmaztam, azt látás után Weszerle árpádkori XV. tábláján, a 29-ik szám alatt lerajzolt II. Endre-féle éremmel nem ugyan azonosnak, hanem ehez hasonlóknak találtam.

A Budapestről visszaérkezett érmek közül Braummüller úrnak saját óhajta szerint 121 darabot kiválasztva visszaküldöttem.

Jelen értekezésem célja nem abból áll: hogy a dettai érdekes lelet külföldi érmeit részletesen fölemlitsem. Ezt későbbi időre s azon alkalomra tartom fenn, midőn a muzeumunk számára szánt darabokat átszolgáltatandom. Ezuttal csak annyit említek: hogy az érmek kora az 1076. évtől az 1246-ikig terjedő időszakra, következésképp a kereszties hadjáratok idejére esik, midőn a németországi kereszties hadak raja honunkat elárasztván, az

érmek honunkba jutottak, s itt II. Endre idejében, kitől a leletben több darab előfordul, a földben elásattak. Hat és félszázadig heverték ezen érmek a dettai határ földjében és pedig eléggé selejtesen, miután az eke barázdája azokat a felszínre hozta. A lelet 106 változatot tüntetett fel, s így igen alkalmas volt arra, hogy nemzeti muzeumunk éremgyűjteménye több nem birt. specziessel kiegészíttessék.

Ezek után a dettai leletben előforduló néhány ritka magyar példány megismertetésére térek át, melyek mind II. Endre király idejéből származnak. Ruppnál ezen ritkább példányok: Nagys. 11. Súly 12—13 szemer. Ritk. 6/20.

Ezen érmek II. Endre 1-ső nemű érmei közé vannak sorolva. Ismertető jeleikből Rupp után elég annyit fölemlíteni: hogy az előlap koronás főt három torony között. — a hátlap pedig haránt csikok mellett a vezér nevét mutatja.

Körirat: I. † A. N. D. — — — S. D. azaz: Andreas Slavoniae Dux.

Rupp szerint nehéz meghatározni, ha vajjon fivérével Imre királylyal folytatott villongásai közt, mint vezér verette-e András ezen pénzeit? — vagy Imre király elhunytával 1204—1205. mint a kisdéd László gondnoka s az ország kormányzója? ¹⁾

A második példány szintén II. Endre királytól való. Nagys. 10³/₂. Súly 11 szemer. Ritka ¹/₁₂. Előlapján koronás mellképet szemközt kardot és keresztes arany almát tartva; — hátlapján a haránt csikos paizst tünteti fel ²⁾.

II. Endre király harmadik érme. Nagysága 11. Súly 8—12 szemer. Ritkasága ³/₇. Előlapján emberfőt tornyos vár fölött — hátlapján három tornyú várnát mutat ³⁾.

És végre mindezeknél nagyobbbecsű a negyedik példány azért, mivel az érmészet terén eddig egészen ismeretlen, s így ennek leírása Rupp munkájában, vagy Weszerle tábláiban elő nem fordul.

Az érme leírása következő:

Nagysága 11. Súly 12—13 szemer.

Előlap kettős szemcsés karimában két koronás mellkép szemben, köztük liliomos kormánypálcza. A koronás mellképek kettős vonalú alulról reczés boltozaton vannak.

¹⁾ Lásd: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva s történeti és pénzüdományi kútfők után megmagyarozva. Előterjeszti Rupp Jakab a nagyméltóságú m. kir. udv. kamaránál levéltári jelező. Arpádi korszak. Budán a magyar egyetem betűivel. 1841. 103. lap. V. táb. 141. sz.

²⁾ Lásd ugyanott, 104. lap. V. tábla. 143. sz.

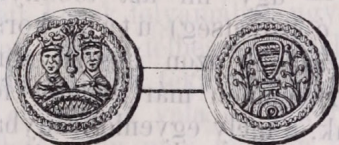
³⁾ Lásd ugyanott, 107. lap. VI. tábla. 150. sz.

Hátlap kettős szemcsés karimában, kettős vonalú félkör közepén karika egy ponttal. — Felette falgaszerű talapzaton monoru vért magyar haránt csíkokkal. Az oldalakon két faág.

Az érem véleményem szerint az előlap két koronás fejében II. Endre, és első szülött fia IV. Béla mellképeit ábrázolja, kiről tudva van, hogy még atyja életében 1222. évben megkoronáztatott; s az érem valószínűség szerint a koronázási ünnepélyek befolyása alatt lőn verve.

II. Endre király idejében évenként új veretű pénzek hozatván forgásba, az ő idejéből a pénzek nagy változatosságával találkozunk.

Az érem ábrázolása következő:

Ezen éremnek II. Endre idejéből származását, — az érc minősége, az érem nagysága és idomja, az ezen királytól származó ismert érmeikkel egybehasonlítása után, egyenlően bizonyítja.

De bizonyítja továbbá azon körülmény, hogy a kérdésben forgó leletben II. Endre többi érmeivel együtt találtatott, mely király érmein kívül a leletben más magyar király érmei nem találtattak.

Végre ha a kérdéses érem mint eddig ismeretlen II. Endre érmeitől egészben véve el is üt s ezektől különbözik egyes részleteiben: mint a kettős vonalú félkör és főképp a liliomos kormánypálcza, és a monoru vért magyar haránt csíkokkal, melyek Rupp tanúsága szerint határozottan II. Endre idejére mutatnak: az érem keletkezési idejét ezen király uralkodására teszik.

Pulszky Ferencz muzeumi országos főfelügyelő Hampl és Czobor urak ismert érmészeink, kiknek az eddig ismeretlen érem példányt megmutattam, ennek eredete iránt előadott véleményemet szintén magukévá tették.

A zsidók középkori történetének általános jellemzése.

DR. LÖWY MÓRTÓL.

Ha általánosságban s minden közelebbi meghatározás, vagy megkülönböztetés nélkül a zsidók története és irodalmáról van szó, — valamithogy e kettőt rendesen együtt szokták említeni, — úgy mi azt többnyire leginkább is a biblia (a. a. az ó-szövetség) utáni korszakra és az e korszakot követő évszázadok azon hosszú sorára vonatkoztatjuk, melyet bizonyos értelemben már elejétől fogva a zsidó középkornak nevezhetünk, s mely egyenlő irányban majdnem egészen a jelenkorig ér le. Mert a mi e határon túl esik, t. i. az ő zsidó nemzet történetének és irodalmának azon részét, mely a ó-szövetségi bibliai iratokban van letéteményezve, s melynek ismeretét kizárólag onnan meritjük, azt máskép szokás elnevezni, t. i. bibliai történet és irodalomnak, vagy még másként, egy szóval, mely mindent magában foglal: a szentíráséinak. Még pedig, tudvalevőleg, nem csak a zsidók, mint késő ivadékai azon fajnak, melytől maguk a bibliai iratok hősei és szerzői származának, használják és hagyják helyben ez elnevezést, hanem velök egyetemben és egyértelműleg a földkerekség valamennyi nagyobb műveltségű népei. Sőt a zsidó történelemnek eme szóban lévő szakasza oly megbecsülhetetlen, oly nagy horderejűnek ítéltetik és ismertetik el az emberiség kulturai fejlődésének szempontjából; a zsidó irodalomnak ezen legrégebb és legértékesebb, ereklyékkép tisztelt emlékei olyanmire látszanak kezdettől fogva arra rendeltetve, hogy a népek és nemzetek végiglen a hit, a szeretet, az igazság és a fölvilágosodás ez elapadhatatlan üdvforrásából merítsenek, hogy sokan nem minden jogosultság nélkül, vagy legalább érthető módon itt már nem igen szívesen akarják a „zsidó“ jelzöt hangoztatni. Némelyek meg épen teljesen megfedkezve arról, hogy itt is tulajdonképeni zsidó történelem és irodalommal van dolguk, sejteni sem engedik, hogy a zsidók irányában, ezeknek illetéknépi örökösödési jogánál és azon szoros rokonsági viszonynál fogva, melyben ők e történelem és irodalomhoz állanak, bizonyos kérdéseket illetőleg, tán némi tekintettel kellene tartozniok.

A dolog azonban lényegére nézve még csak attól függ, hogy vajjon csakugyan szorosán véve-e és mennyire hangsúlyozzuk a zsidók történetét és irodalmát, felfogván ugyanis vagy feltüntetni akarván így az eredetileg két különféle fogalmat, a két különböző tárgyat egy fogalom, egy és ugyanazon tárgyanánt? E felfogás ugyanis sokkal helyesebb, szabatosabb, indokoltabb, sokkal inkább látszik elkerülhetetlen objektív követelménynek lenni a későbbi, középkori időkre nézve, semmint a bibliai korra, de még a közvetlenül reá következő, egész az utolsó zsidó állam feloszlatásáig terjedő, korra nézve is; s ennek kimutatásában egyszersmind a zsidók középkori története jellemrajzához való kellő álláspontot is körvonalozva s megvilágítva találjuk.

Az utóbb jelzett korok folyamában ugyanis a zsidó nemzet mindvégig, ha itt-ott rövid félbeszakítással is, történelmi hatalmasság vala minden tekintetben, s a zsidók különösen politikailag is elfoglalják vala az akkori népek és államok közt az őket megillető épen nem teljesen jelentéktelen, lenézhető vagy tényleg lenézettnek mondható helyet és állást. Eltekintve is a legrégibb históriai idők s az első jeruzsalemi templom korától, melynek egész tartama alatt a zsidó nép tudvalevőleg az ókori keleti népek és államok közti többnyire háborus mozgalmak és bonyodalmakba csaknem folyton-folyvást belesodortaték: a második templom idejében is ott találjuk azt a többé-kevésbé nagy világesemények színterének egyik vagy másik kimagasló pontján. A Makkabeusoknak a szírusok ellen viselt háboruja s a világot uraló Róma elleni felkelés, míg egyfelől a zsidóknak még a décadence ez idejében is helyt álló haza- és szabadságszeretetéről, harczképességek, hősiességek mellett, oly fényes tanubizonyságot tesznek: addig másfelől részint a hellén uralom Egyiptomban és Ázsiában való terjedését, részint pedig a rómaiak történetét is nem csekély mértékben érdeklik. „A Cézár-féle római monarchiának győzelmét az ősi köztársaság felett,“ mondja joggal egy kiváló zsidó-német történetíró.¹⁾ „zsidó fegyverek mozdították elő igen lényegesen; egy zsidó fejedelemnek döntő befolyása lón a római hatalmasak elhatározásaira; egy zsidó származásu hadvezér pártfogása pedig egy római császár kikiáltásához vezetett

¹⁾ Graetz, Geschichte der Juden, III. köt. 2. l. Hirkán Makkabeus trónkövetelő és Antipater annak hadvezérére utalva, kik Cézár egyiptomi hadjáratát és Peluzium megvételét nagyban elősegítették.

s hozzájárult ahhoz, hogy a római birodalmat fenyegető véres anarchiának véget vethettek.

Ehhez képest tehát a zsidók ez időkbeli történetét, tekintve nevezetesen annak politikai, álladalomtörténelmi oldalát, egymagában is s mint külön tárgyat vehetjük szemügyre és taglalhatjuk a nélkül, hogy egykoru irodalmukra több figyelemmel lennünk kellene, mint amennyit az természeténél fogva, egyszersmind mint első rendű történelmi kuttó, mindenkor igénybe vehet. Jól megfontolandó ugyan e mellett, hogy a bibliai zsidó nemzet legnagyobb, legfontosabb tette s azon nagyszerű vívmánya, mely saját történetének velejét képezi, s melylyel az emberi nem fejlődésére oly mélyre ható befolyást gyakorolhata, t. i. a monoteizmus alkotása; hogy ez a bibliai irodalommal, vagy legalább annak jóval nagyobb és tartalmasabb részével lehetőleg majdnem egy és ugyanaz. Ez irodalom nem csupán a monoteizmus őstörténetét, geneziséét tartalmazza, hanem ugyszólván: maga a monoteizmus; magában foglalja az annak utóbb is soha meg nem haladott egész idealizmusát ép tisztaságában; feltünteteti előttünk tartalma gazdagságát, lényegét alakulása, sajátos indokolása, fejlődhetése és minden következményeivel együtt. S még a későbbi, többé már nem bibliai, de még a legszorosabban a bibliaihoz füződő zsidó irodalom is, beleértve még az alekszandriai görög-zsidó irodalmi kört, Filóval élén, még sokáig majdnem kizárólag ugyanez irányban mozog, hasonló jelleget tüntet fel, lévén szintugy a monoteizmus szilárd elméleti és gyakorlati alapokra fektetése, bölcsészeti rendszerre emelése, illetve védelmezése és terjesztése, vezéreszméinek összoglalatja és főczélja. Ettől azonban eltekintve, a többire nézve a mondottakat teljesen fentarthatjuk legalább annyiban, amennyiben a történelem-buvárlat mai álláspontjából megengedhetőnek véljük, hogy akár a babilóniaiak vagy perzsák, vagy az ó-kör bármelyik más hasonló jelentőségű kulturnépének politikai története az irodalmáétól egyelőre elkülönítve, tudományos szemlélet tárgyává tétethessék és abból a történelmi tanulságok és következtetések kellőképen levonathassanak.

Teljesen megváltozik ez azon időtől kezdve, hogy a második és utolsó zsidó birodalom Vespazián és Titus légióinak csapásai és barbár pusztításai alatt egyszersmindenkorra romba dült. Itt a zsidók politikai és a szó valódi értelmében vett nemzeti történetének vége szakad, s az egész túlsúly ezentul a tisztán szellemi életre nehezedik, a zsidók szellemi tetteire és

vivmányaira, gondolataik és érzelmeik világára, tudományos törekvéseik és alkotásaikra, szóval: irodalmukra.

Igaz ugyan, elvitázhatatlan történeti tény, hogy a zsidók soraiból még azontul is támadtak a csatamezők bátor, hősi harczosainak ezrei éppen úgy, mint különösen számos kitűnő államférfiu vált ki közülük a zöld asztal mellett. Mindjárt 135-ben Kr. u. Bar-Kochba híres fölkelővezér hősalakjával találkozunk, ki a Hadrián elleni fölkelésben, a római ezerszeres túlhatalom ellen legutóbb folytatott, ketségbeesett küzdelmek e mintegy véres epilógjában, Hadrián több erős légióival három álló esztendeig, saját és nagyszámu csapatainak csodaszerű hőstetteivel, szembe szállott: de végre azon év nyarán Betár véres harczmezején a döntő csatával együtt életét veszté. Hanem már például azon tény, hogy e fölkelésben R. Akibának, a hirneves Misna (Talmud) szerzőjének szintén nagy része volt legyen, csak igen csekély fontossággal bir azon érdekhez viszonyitva, miket ugyane R. Akiba épen mint talmudböles és elismert iskolafő szerzett magának a zsidóság és annak hittudománya körül. De még egy egész zsidó birodalom is létezett tudvalevőleg a VIII. századtól a X. századig: az ismert kozár birodalom az Al-Volga partjain, melynek harczias népe nagyrészt csákánjai- és bégjeivel együtt ez időben a zsidó vallást követé. Hanem, noha a kozárok nagyon öntudatosan vallották magokat zsidóknak, még pedig talmudzsidóknak (a karaitákkal szemben, kik a talmudi hagyományt elvetvén mindenben a biblia bétűjéhez ragaszkodtak): a birodalom csakhamar felbomlott a nélkül, hogy a zsidók egyetemes történetére a legkisebb mértékben is befolyt volna. Egyes kiváló zsidók később némely államokban igen magas állami hivatalokkal és méltóságokkal lőnek felruházva. Így nevezetesen Hasdaï ibn Saprüt (915—970), ki III. Abderramán és II. Alhakim kordovai kalifák udvarán magas hivatalok birtokában volt, s kitűnő szolgálataival e kalifátus fölvirágoztatásához nagyban hozzájárulván, urai részéről ezért fényes elismerésben részesült.¹⁾ Még nagyobb polczra emelkedett Habus,

¹⁾ Megjegyzésre méltó e helyütt, hogy ezen Hasdaï ibn Saprüt állását és befolyását arra ohajtván felhasználni, hogy az érintett s akkor még fenállott zsidó-kozár birodalommal összeköttetésbe lépjen, e ezéلبől az akkori József nevű kozár béghez Horvát- és Magyarországon áttutazott követek által héberül irt üzenetet küldött, melyre a bég szintén héberül válaszolt is, s hogy e levélváltás, minthogy mindkét okirat földrajzi és etnografiai, továbbá a kozárok alkotmányát, életmódját, különösen pedig vallásváltoztatásukat illető adatokban bővelkedik, tekintve a kozárok fajrokonosságát és sürű érintkezéseit az ős magyarokkal, nemzetünk őstörténetére nézve is, némi

granadai kalifa udvarán, Hanagid (a. a. a méltóságos) Ibn-Nagrélai Sámuel, ki ott valamivel később, 1027-től kezdve, a legfőbb állami hivatalt, a vezérséget, viselte, melyben őt halála után rövid ideig fia Ibn-Nagrélai József is követé. A keresztény udvarokat illetőleg Don Abrabanel Izsákot (meghalt 1492-ben) találjuk államtitkári, időnként mintegy pénzügyminiszteri méltóságban. Portugáliában V. Alfonz és Spanyolországban Ferdinand és Izabella társuralkodása alatt, mely körülmény egyébként sehogy sem akadályozható meg, hogy a zsidók a nevezett királyi pár rendeletére 1492-ben Spanyolországból végképen elűzetvén, e csapás őt, Abrabanelt, csakugy ne sujtsa, mint összes hitrokon honfitársait. Hazánk történetéből az eredetileg Németországból bevándorlott Hampó Jánost nevezzük itt meg, ki Mátyás király alatt 1470-ben Turóc-zvármegye főispánjává, később pedig 1475-ben horvát bánná lett kinevezve, ki azonban csak kikeresztelkedése után és annak révén nyervén el állását, a zsidóságnak egyszersmindenkorra hátat fordított, miglen az utóbb szintén kikeresztelkedett budai származású Szerencsés Imre (mint zsidó: Snéor b. Efraim), ki II. Ulászló és II. Lajos királyaink alatt kincstárnoki minőségben igen jelentékeny, habár nem épen szerencsés szerepet vive, keresztény létére is több alkalommal érvényesíté befolyását előbbi hitsorsainak érdekében, különösen egy ízben, midőn bizonyos rozlelkű egyének az ismert természetű és származású vérvádat emelték akkor a budai zsidók ellen, és azok kárára.¹⁾ Még 1570 körül egy Don Nászi József nevű zsidó államférfiui kitűnőséggel találkozunk, ki Konstantinápolyban Szelim szultán magasrangu tanácsadója lévén, általa többek közt Nakszosz sziget hercegségével lett megajándékozva.

Amde mi nem egyes zsidóknak történeti nevezetességig fokozódott államférfiui ténykedését tagadjuk, sem nem általában a zsidók esetleges állambölcseiségének, politikai és egyéb közszolgálati tevékenységre hajlandóságuk és tehetségök bebizonyíthatása vagy kétségbevonhatásáról szólunk, hanem a népszellemök politikai irányban való tényleges manifesztációjáról, melyhez a hazát és nemzetiséget veszített zsidóságban minden

érdekel bir. L. a két okirat legújabb kiadását magyar nyelven Kohn Sámuel: Héber Kútforrások és Adatok Magyarország történetéhez című művében (Budapest, 1881.) 11—23. l. folyt.

¹⁾ L. ezekről Szalay, Magyarország története 558. l.; Löw Lipót, Ben-Chauauja IV., 429. l.; Kóhn, i. h. 78. l. folyt. és Kohut: A zsidók története (Nagyvárad, 18-1.) 212. l.

előfeltétel merőben hiányzott; csupán a nép mint olyannak politikai életéről, mely az adott helyzetek és viszonyok közt végkép megakasztva, megsemmisülve maradt. A nevezettek és mások az ő állásukat és sikereiket pusztán a véletlen, reájok nézve kedvező, véletlen körülményeknek, valamint saját egyéni képességeiknek köszönheték, s nem azért választották s emelték fel őket mert zsidók voltak, hanem koronkint inkább daczára annak, hogy azok voltak. És minthogy egészben véve mégis csak az illető államok különleges történetében szerepének, hitfeleik sorsára pediglen a legjobb akarat mellett sem tudtak volna messzekiható, tartós, döntő befolyást gyakorolni: jelentőségök maga a zsidó történelem szempontjából is igen sokat veszít fényéből. Így pl. Hasdaï ibn Saprüt államférfiúi működésének — miután az említett kozár küldöttség is csak azon csekély eredménnyel járt, hogy egynémely zsidó hitvallású kozár, birodalmuk 1016 körül történt feloszlata következtében. Spanyolországban menedéket keresett és találhatott — sem lehet az utókorra nézve nagyobb fontosságot tulajdonítani azon másodalu nagy érdemei mellett, hogy t. i. ugyanő az új héber költészetet, a héber grammatikai tanulmányokat s általában a zsidók korabeli tudományát kitünő pártfogásában részesíté.¹⁾ Ugyanez áll Ibn-Nagrélai Sámuelről is, ki egyidejűleg vezér-ségével granadai főrabbi és iskolafő volt és meczenátussága mellett maga is írt, számos egyéb költészeti és grammatikai dolgozatokon kívül, nevezetesen egy a talmud metodológiájának alapvonalait magában foglaló, maiglan is nagybecsű, tudományos művet. S hasonlólag Don Abrabanel Izsák is inkább mint tudós, különösen mint kiváló bibliamagyarázó ismeretes és hírneves, sem mint államférfiúi jelentőségénél fogva.

Ellenben a zsidók irodalma az évszázadok e hosszú sorának különböző időszakaiból igénybe veheti egyaránt nem egy tekintetben nem csak a speciális zsidó történet, hanem a szűkebb körű világirodalom, a. a. az általános tudományos irodalom buvárlói figyelmét is. Hogy a zsidók a középkorban mennyi és mily értékű önálló alkotásokkal gazdagíták a szabad szellemi munkásság minden ágait: mennyiben járulának ők hozzá általában a tudományok előbbreviteléhez és fejlődéséhez; közreműködésök egyenként a görög s arabs tudományosság, különösen a görög és arabs filozofia, orvostan, csillagászat stb. tudományágaknak a nyugati keresztény tudománnyal való

¹⁾ Ibn-Saprüt maga többek közt a Dioszkorideszt fordította arabsra a latinból.

közvetítésében; fáradozásaik s fényes sikereik kiválóképen a héber nyelvismeret s bibliaértelmezés terén, s így közvetve részök a tudományok ujjaébredésében a 14. és 15. században, valamint az által a tudományos szabad szellemnek az egyházban való újabb és hatalmasbb térfoglalásában: mindmegannyi nagyrészt még korántsem végkép és kimerítően megoldott, többé-kevésbé általános érdekű kérdés, mit lenézni és számitáson kívül hagyni ma már teljességgel lehetetlen.

Mindazonáltal elég nagy tévedés volna hinnünk, hogy a zsidók középkorbeli története, a mondottakhoz képest mint csupán csak tudósok és tudós művekről szóló valami enciklopédia-féle. egyedül az irodalom- vagy tudománytörténelmi térre kell, hogy szorítkozzék, vagy miután ott mégis egy egész felekezet, vagy ha úgy tetszik, egyszersmind egy külön faj történetéről van szó, de olyan faj és felekezetről, melynek a nagy világesemények menetelére érezhető befolyást gyakorolnia nem kelle, épen csak kizárólag ugyan e faj és felekezet különleges szük szempontjából kelthet valami nagyobb érdekeltséget. Óh nem! A középkori zsidók kultúr-története mindannak daczára korántsem élettelen, sőt ellenkezőleg nagyon is mozgalmas, korántsem szegény, csak legfeljebb egyoldalú, nem sivár, csak egyhangú, nem szintelen, de felettébb komor. Kezdetttől végig a létért való kemény harc a szó legszorosabb értelmében! Az örökös élet-halál harcban egy és ugyanazon emberfeletti nehéz védelmi állapot! Majdnem mindenütt a gyakran czéltudatos, rendszeresen üzött s ezer alakban fenyegető, elnyomás elleni, kevés szerencsével, kétségbeesetten folytatott végnélküli küzdelemnek erőtemesztő nyomorusága! E történet így talán elhibázott hőskölteleményhez fogható, melynek összes epizódjai egymásközt hasonlók, s ahol a főcselekmény az epizódok habzó árájában csaknem teljesen elmerül; vagy hatalmas folyamhoz, mely roppant térséget hosszában megfutva, számos mellékfolyót vesz fel medrébe a nélkül, hogy nagyobbodnék, hogy szélesbednék, vagy irányát változtatná meg, s mely végre számtalan keskeny ágakra oszolva, zajtalanul, csendesesen szakad a tengerbe. De e történet mindazonáltal, vagy inkább eme sajátosságánál fogva tiszteletet gerjesztő és felettébb tanulságos; mert valóban ama kinteljes hosszú hányattatással, ama kétségbeesett és vértanusági jelentelekben oly gazdag, de késő végkimenetelét tekintve végre mégis győztes küzdelemmel oly ritka feltűnő, talányszerű néplélektani jelenség áll velünk szemben, mely gondolatainkat

önkéntelenül is a messze távolba és magasba ragadja. Hisz ez még akkor is állana, ha a zsidók semmi egyebet nem tettek volna, mint hogy magukat faji és vallási sajátosságokban minden valóság ellenére fenntartották; de nekik e vihar és vészteljes idők közepette még oly sok más nehéz feladat is jutott! A zsidóság anyaméhéből szakadt második világvallás, az izlam, keletkezéséről nem szólva, melylyel az ugyszólván maga-magának új tulhatalmu bőszen ellenséget teremtett, nekik először is mindig más-más országok és nemzetek kulturájába beletörödniök és azt elsajátítaniok kellett. Mert, akár mint vélekedjenek némelyek, világos bebizonyított történelmi tény az, hogy „mindenütt, hol a szellem lebilincselve nem volt, a zsidóság csakhamar csatlakozott, és követői az új mivelődést befogadva és fejlesztve azon országban, mely nekik a legfőbbet nyújtá, szellemi szabadságot és szellemi emelkedést, hazájukat, otthonukat tudták sakarták felismerni...; mindenütt meghonosodni (aszszimilálódni), mindenütt tulajdon termékeit magával vevé, részt venni tud az illető népéletben, de nevezetesen ott, hol mélyebb műveltség által a talaj szellemivé van átalakítva.“¹⁾ Továbbá ők kemény, sanyaru helyzetök teljes világos tudatával bírnak és tudják, miszerint ezzel szemben saját lételök és lényök feltételeiről, multjok, jelenök és jövőjokről önmaguknak számot adni utasítvák. És ők e vég- és kilátásnélküli harcban felszerelve, csatakészen, teljes eltökéléssel s oly kitaró reménnyel, vagy inkább azon biztos meggyőződéssel szállanak sikra, hogy végevégre a győzelem, a a. az önvédelmi harc pálmája mégis az övéké leend. Ha valami, ugy ez kétségkívül saját szerű nagy és kimeríthetetlen erőről s a bárhol és bármi nehéz körülmények közt megtestesülésre törő magasztos emberi eszmék ellenállhatatlan hatalmáról, és elvégre azon igazságról tesz tanubizonyságot, miként tényleg mindenütt hol „setétség van a mélységek színén, az Isten szelleme leng a vizek fölött.“ (Móz. I. k. 1. r. 2. v.)

De mindezeket, mind ama részleges alapvonásokat éppen ugy, mint a zsidók középkori történetének általános jellegét, melyet a mondottak összegezése után határozottan s a valónak leginkább megfelelőleg csakis vallás- és mivelődéstör-

¹⁾ Geiger Ábrahám szavai régen, mielőtt a legújabb antiszemita-zsidóüldözések szárnyra kaptak volna, L. Geiger; Das Judenthum und seine Geschichte. (Breslau, 1864.) 76. l.

té nemlinek jelezhetünk, csakis úgy ismerhetjük fel és méltathatjuk tökéletesen, ha az ide tartozó összes irodalmat komolyan behatón és szabad körültekintéssel vizsgáljuk és átkutatjuk, — ahonnan következik, hogy a zsidók középkori történetének irodalmuk történetében van még közép- és gyújtópontja.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, ápril 25-én.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur.

A választmányi és rendes tagok közül jelen vannak: Rác z Atanáz alelnök; Pontelly István főtitkár; Varjassy Árpád titkár; Odor Samu pénztárnok; Dobó László; Stancsa Gyula és Stippel FABIÁN urak; mint vendégek: Dobján László ur és középiskolai ifjak.

Elnök ur ő méltósága az ülést megnyitottnak nyilvánítván:

Varjassy Árpád titkár ur a mult havi ülés jegyzőkönyvét olvassa föl, mely hitelesítettik.

Erre Pontelly István főtitkár ur a jelen óról való, következő jelentését terjeszti elő;

Tisztelt választmány!

Három tanév szünideje alatti szorgos kutatás után, a rómaiak Lederáta és Tibiskum; azután Tierna (Cisz és Transz) s Tibiskum és végül Tibiskum és Szarmiszegetúza közötti három hadujának 18 álló táborhelyét, Torma Károly ur szives és szakavatott vezérlete mellett, szerencsésen fölkatatnunk és megállapítanunk sikerült.

A keletészaki és keleti, római hadutak kasztrumairól már a mult évi nagygyűlésünk elé terjesztett jelentésemben emlékeztem meg.

A jelen hóban kiadott „Értesítőnk“ füzetében pedig, tisztelt tagtársaink, Böhm Lénárt választmányi tag urtól több évi kutatásainak eredményeként, a nyugatészaki római hadut és álló táborhelyeinek szabatos leírását vették.

Ha itt eltekintve minden egyébtől, amit társulatunk mint idei vivmányt fölmutathat, s amit részleteznem a jövő közgyűlésen válik ohajtott és kedves kötelmemé; csupán azt emelem még ki, mint a római korszakra vonatkozó kutatásainkkal összefüggőt: hogy Traján dunai köhidjának kérdését szintén társulatunk egyik érdemes tagja, Bolesz ny Antal ur hozta tisztába: úgy azt hiszem, hogy a római archeologia és történet terén elért sikereink megalégedéssel tölthetik el kebleinket épen úgy: mint a jelen évi, juniushavi nagygyűlésünk igazolni lesz hivatott, hogy középkori történetünk mezején is figyelmet érdemlő eredményeket

hozott létre munkásságunk! Ennek konstatálásával legyen szabad áttérnem az ideí, utolsó, reudes, választmányi ülésünkön bemutatásul még kiszemelt, néhány adomány- és műtárgy előterjesztésére, mint a mikkel mennyiségileg és értékileg öregbedik:

A) Régiségi és újabb műtárgyaink tára:

Ezek közé tartozik:

1. Egy vánkoshéj-esúcsra való, rőfnyi hosszú és jó tenyérnyi széles, gyolcsszegély, mely mint a székely, uői háziiparnak a század elejéről kelt czikke, váltakozatosau, himzett betűkkel, csillagokkal és közben, meg, a szélek mentén, fehérhimzetű hálomotívumokkal díszített.

2) Egy pánaesúcs-részlet, melyben pirosbélű s kékszirmu őszi rózsák és ezekből kiszökő háromlevelű piros ágacsok vannak pamut-czérnával kihimezve.

Mindkét nőipari készítmény özvegy Cseréy-Zathuretzky Emilia urhölgy ajándéka.

3) Egy szálás és barnafénymázás somfasétabot, melynek felső vége tenyérnyi szélességre hat-hat, görögalku ezüst keresztceskéből álló, hét gyűrűsorba van foglalva; inntől az, ismét tenyérnyi szélességre, sárga huzallal körüldrótozva; azután három, rovátkos gyűrűre kifaragva; majd e hármas gyűrűzettől három ujjnyi távolságra ugyanugy rovátkolva. — Adományozta, mint a Hóra-Kloska-kor emléktárgyát, Ormós Zsigmond, főispán ur.

4) Egy puhafából készült, és kiváló, remek faragványokkal ékesített, sárgaszínű vastag sétabot. Ez felső végén magyar kalapfőveges, hosszúhaju, bajszu és szakállu, faragott fejben végződik. — Ezzel folytatólagos kapcsolatban következik az országezimeres magyar korona; fölötte felhők között lebegő angyalok által tartott Isten-szemmel. A ezimer alul kinyuló félpaizs szalagkerítésén, „Éljen a Haza“ olvasható. A korona két alsó szélszegletétől hátrafelé kanyarodó tölgylevelű ágakat rózsák kapcsolja össze. Ezután sás-, nád- és meander-motívumokból kapuval bíró háromemeletes toronynyal erősített várfalkerítés emelkedik ki, melyhez egymással szemközt néző, két hattyu simul. — Azután különböző levelű guirlandok között egy gyalog- és egy lovas magyar katona láthatók. Alattuk kórszalagon „Hazádnak rendületlenül légy híve!!!“ olvasható. — Erre kapus, őrtornyos és bástyaablakos várkörfal következik, melyhez kócsagtollas-kalpagu, bajszos, szakállas és magyarruhás vitéz támaszkodik, ki fölemelt jobbában kardot; balkezében pedig a Szűz Mária képével ékesített zászlót tart. — A bot alsó végét tölgylevelű, makkos ágak kerítik, melyeket széles szalagok fűznek egybe. — E mesteri faragványu botnak alsó vége felé, egy a szalagok közé fogott sima metszetű, keskeny lapocskára résve olvassuk: „Metzete Somogyi

József Pol: Fog: Arad 1866. — Parlagi József, es. és kir. törzsorvos ur ajándéka.

5) egy római ólomkoporsónak darabja. — Szörénytoronyi leletül adta Káplár Mihály, temesvári karkáplán ur.

6) Egy kövült esiga. — A milanováci Duna-öböl melletti Trikulé nevű várhegyen, közel Szviniczához találta és beadta Stancsieh Árpád, gimn. VIII. o. tanuló.

7) Egy vas kartácsgolyó. — Csókai bérletföldjökön lelte és behozta Králik József, gimn. VI. o. tanuló.

8) Egy legnagyobb alakú puskagolyó. — Mint világosvári leletet adta Haager József, gimn. VI. o. tanuló.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Római érmék.

1. Egy Antonius Aug. Pius P. P. Tr. P. XI. előlapiratu, kis réz érme, az áréán a császár (138—161 Kr. u.) babérkoszorús fejalakjával. — A hátlapon álló nő balkezét hajókormányra támasztja; jobbában pedig esésztét tart, melyhez egy, a nőalak előtti oltárról fölegyenesedő kigyó nyújtja föl fejét. Körirata: Cos. III. — Az Antonius uralkodása első deczeniuma alatt vert érmék az évenként megújittatni szokott tribunusi méltóság évszámát nélkülözik; de a második évtizedtől kelteken az rendesen kitéve lévén: jelen érménk veretési idejét biztosan a 140-dik esztendőre tehetjük. (V. ö. J. Eckel dr. Num. T. VII. p. 18.) — Ajándékozta Hold Ádám, főgimnáziumi tanár ur, mint Ujfalú Nero nevű határában találat.

2. Egy, L. Septimius Severus Pertinax Aug. (Imp?) (193—211) előlapköriratu, utánzott és gombbul használt rézpenz, melynek üres hátlapján a gombfűl letörött. — Adta Rakits János, gimn. VI. o. tanuló.

3. Julia Domna, Septimius Severus nejeének, († 217) ezüst dénára. — Az aversen a császárné jobbra néző, fejkötös fejalakja Julia Augusta körirattal. — A reversen álló nő, fölemelt jobbában világgolyót tart. Körirata: Salus Orb(is). — (Eckelben nincs meg.) — Adományozta, mint pánosvai leletet, Stancsieh Árpád, gimn. VIII. o. tanuló.

4) Egy, Imp. C. Fl. Val. Constantinus P. F. Aug. előlapköriratu, harmadnagságu, réz érme, a császár (306—| 12. 23. |—337) nimbusos fejalakjával. — A hátlapon az álló meztelen Jupiter, jobbában földtekén álló Viktoriával, és lábai előtt esőrében koszorut tartó sassal; balkezében pedig lándzsával, és balvállán lelógó oroszlánbőrrel. Körirata: Jovi Conservatori. Monogramja: S. M. N. (=Signata Moneta Narbone.) Az áréában még a pénzverő műhely számrendszeres betűi: N/E. — Adta Mály István ur.

5) Ugyanazon császárnak ugyanolyan nagyságu, másik réz érmeje. — Avers felén az uralkodónak gömbös végü szalagokkal egybefűzött babérokoszorúval ékes fejalakja, Constantinus Max. Aug. körirattal, melyben a Max(imus) kifejezés, a császárnak Nagy Sándorhoz való, fitogtatott hasonlóságát, vagy egyáltalán nagyralátását jelzi. — A reversen két hadi jelvénytől jobbra és balra álló, egy-egy katona; amaz jobb, — emez balkezében lándzsával. Körirata: Gloria Exercitus. Monogrammja: S. M. T. S. A. (= Sacra Moneta Treviris Signata Officina Prima.) — Adományozója ugyanaz.

6. II. Konstantinnak, — az I.-nek második nejétől, Fl. Max. Faustától elsőszülött fia, — réz érmeje. — Előlapján a császár (337—340) koszorús feje, Constantinus Jun. Nob. C. körirattal. — A hátlapon kockakövekből emelt erődkapu, melynek két, egymással ellenkező tetőlapszegletén egy-egy pontos gömb, a tetőlap közepe fölött pedig egy csillag diszlik. Körirata: Providentiae Caess., csak azóta jött divatba, mióta Nagy Konstantin megszűnt ezézar lenni. (V. ö. J. Eckel: dr. Num. T. VIII. p. 107.) Monogrammja: S. M. T. S. A. — Adta Stumpfoll Ede ipariskolai tanár ur.

II. Magyar pénzek:

1) Rudolf király 1587-dik évi, Körmöcbányán vert, kis ezüst pénze. — Találta más, négy, a jövőben bemutatandó, XVI. századi, magyar, ezüst érmevel a janovai urodalmi erdőben és behozta Kiritzza Izidor, segédjegyző.

2) Mária Terézia 1777-dik évi, ezüst huszasa — füllel. — Beküldötte Turcsányi Rudolf, klopodiai jegyző.

3) Ugyanannak 1765-diki, ezüst, tiz krosa. Mindkettő körmöcbányai veret — Adta ugyanaz.

4) Egy ismeretlen némettől de Kossuthnak hihetőleg nagy tisztelőjétől, ki az utóbbit megörökíteni ezélozta, elég furesa magyarságu köriratokkal vert, ezüstözött, ólom emlékérmé.

Az előlapon Kossuth magyar-atillás, fedetlen fejü mellképe: Kossuth Lajos A Magyar: orz: Vezérje, és az ezzel párhuzamos apró-betüs félkör-sorban: Szül: 27-dik Ap. Hav. 1806. körirattal. — A damaszezirozott hátlapon esinos ezímerpaizson a magyar országos ezímer. Körirata: Éljen A Magyar-Ország-Korma: 14-dik Ap: Hav: 1849. Ehhez takaróul az érmét magyarázó és Kossuth életét tartalmazó, nyolezadrét, német szöveg van mellékelve. — Társulati pénzen vett emléktárgy.

5) Egy, az Ormós Zsigmond ünnepély alkalmából (1883, febr. 20.) vert, ezüst-, és

6) Egy ugyanazon rendeltetésü bronz emlékérmé; előlapján az ünnepelt arczképével és Ormós Zsigmond főispán körirattal; hátlapján két babérág közti ezen fölirattal:

1880. Február 20.
70. Születés-Napján
Barátai És Tisztelői
Temesvárott.

Ajándékozta az Ormós Zsigmond-ünnepélyt rendező bizottság.

III. Németországi pénzek:

1) Alber. D. G. Mar. Bran. Dux Pruss.-nak Justus Ex Fide Vivil hátlapköriratu, 1539-dik évi, esüst huszasa. — Ajándékozta Folly Emil ezimzetes kanonok ur.

2) Joh. Fried D. G. Dux Wirt.-nek 1622-dik évi, Wirte. Land. Münzé-je. Ifj. Elter János ur ajándéka.

3) Im. Augustus. D. G. Dux. Saxonie. S. R. Roma. Archimarschal. et. Elec.-nak 1670-diki, hamisitott talléra, melyen mindenütt, hol annak ezüstözött fölülete lekopott, a réz tisztán kivehető. — Adományozója: Trifuneszku Simon, rettisovai jegyző ur.

4) Egy 1842-ki, és

5) egy 1866-ki bajor ezüst krajezár. — Mindkettőt adta Kakujay Károly, altanfölügyelő ur.

II. Bankópénzek:

1) Egy száz forintos Kossuth-bankó. — Beküldötte Gedeon Imre, törökszákosi birtokos ur.

2) Egy 1859-diki, osztrák 5 frtos. — Adta: Radislovits Lajos, gimn. VIII. o. tanuló.

3) Egy öt forintos Kossuth-bankó, és

4) egy 1858-diki, osztrák, egy forintos bankó. — Mindkettő Odor-Szontágh Béla, gimnáziumi IV. o. tanuló ajándéka.

C) A könyv- és okirattár.

Ezt illetőleg van szerenésém bemutatnom:

1) A Rossi-émlékéremmel egyidejüleg kiadott: „Albo Dei Sottoscrittori In Onore Gio. Batt. De Rossi“ ezimü emlékkönyvet, mely társulatunknak tagságilleték fejében küldetett meg.

2) Az „Ormós Zsigmond Emlékkönyvet“;

3) Az „Ormós Zsigmond 70. évi születésnap emléke“ cz. füzetet;

4) A „Zur Erinnerung an das Jubiläum Sr. Hochgeboren des Obergespans Sigmund von Ormós“ ezimü füzetet. — Mindhárom mű az ünnepélyrendező bizottság ajándéka. (Az előbbi kettő nyomatott a Magyar testvéreknél; az utóbbi a Súdung. Lloyd könyvsajtóján, — Temesvárott.)

5) Mihály Havasalföldi Vajda Erdélyben. — 1509—1601. — Irta Szádeczky Lajos. Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1882. Bay Ilona ő nagysága ajándéka.

6) Dr. Heinze's Anklageschrift „Hungaria“ im Lichte der Wahrheit. — Pressburg & Leipzig 1882. Verlag von Carl Stampfel. — Adta Ormós Zsigmond főispán ur.

7) Árpádkori művelődésünk története. — Irta Ormós Zsigmond. — Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1881; ára 4 frt. — A szerző ajándéka.

8) Vázlatok Mosony vármegye multjából. — Irta Ivánfi Ede, kegyesrendi tanár. — A szerző adománya.

Jelentésemet az ekként előadottakban a tisztelt választmány szíves megfigyelésébe ajánlom.

* * *

A főtitkár jelentésének tudomásul vétele után :

Odor Samu pénztárnok ur adott részletes kimutatást az egyesületi bevételek és kiadások, illetőleg a társulati pénztár egyetemes állapotáról hangsúlyozván egyebek között, hogy Folly Emil cz. kanonok ur ő nagysága, az egyesületi muzeumunk belső berendezését már évek óta pártfogoló áldozatkészségénél fogva, f. é. áprilho 24-én kelt leveléhez mellékelten, ismét 20 o. é. frtot küldvén muzeumunk fölszerelési szükségleteire: ezen újabb kegyes adománynyal, — mely a nagyilekü adakozó nevén levő, külön takarékpénztári könyv korábbi összegeihez esatolva foglal helyet a költekezési alapban: — 3733 frt 44 krnyi tartaléktökéje és 55 frt 68 kr. pénztári készlete van társulatunknak folyó kiadásai fődözésére.

A pénztárnoki jelentés helyesléssel fogadtatván, Folly Emil cz. kanonok ur ő nagyságának nemes áldozatkészségéért ez alkalommal is ünnepélyes köszönet szavaztatott.

* * *

Fölolvasást a jelen ülésen Stancesa Gyula főreáliskolai tanár ur tartott az „Ókori építészetről“.

Szerző valamint már megelőzőleg két izben a szobrászatot és festészetet, ugy most, az építészetet felölelő előadását is, a vonalnak, az építészetben szintén érvényesülő jelentősége, iránya és kiindulási alapja szellemes értelmezésével fejtette ki. Különösen méltatta a terasse-féle építési módot, mint a keleti építészet fő jellegét. Kiemelte a térnek a falak általi elrekesztése eredetét, jellemzetességet és rendeltetését. Az épületek struktív és dekoratív elemei értelmét és czélját. A falnak az oszloppal való kombinált összeköttetéseit és változó föladatait. A terrasseból a piramis és a többi épületnemekbe történt, természet-szerű átmenetet. Az egyiptomi s a többi keleti építészeti stílek időszaki, fokozatos kifejlődését és befolyását a görög és a római építészetre.

Az előadó az ókori népek építészetének időrendi egymásrahatását; a különböző stílek sajátosságát; az építményekben a függélyes, vízszintes és görbe vonaloknak a főnkeltség, elnyomás, vagy mozgás váltakozatos kifejezésére vonatkozó alkalmazását oly világosan, jellegzőleg és mindenoldalulag behatóan ismertette: hogy az ülés az értelmes, alapos és élvezetes előadásért a fölolvastó zajosan megéljenezvén, neki értte jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

* * *

Erre muzeumunk megajándékozói, u. m.: Bay Ilona és Cserey-Zathureczky urhölgyeknek, Ormós Zsigmond, Parlagi József, Mály István, Folly Emil, Kakuja Károly, Ivánfi Ede, Hold Ádám, Stumpfoll Ede, Káplár Mihály, Turcsányi Rudolf, Gedeon Imre, Kiritzsa Izidor, ifj. Elter János, Trifunescu Simon uraknak, a Rossy- és az Ormós-ünnepélyt rendezett bizottságoknak, azután Stanesich Árpád, Radislovits Lajos, Králik József, Háger József, Rakits János és Odor-Szontágh Béla, gimnáziumi tanulóknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

* * *

Az indítványok tárgyalása pontjánál javatlatba hozatott, hogy juniushavi közgyűlésünk megtartása programjának tervezésére, és annak májushavi rendkívüli gyűlésen előterjesztése végett. Rácz Atanáz ur elnöklete alatt egy Dészán Achill, Dobó László, Kapdebó Gergely és Varjassy Árpád urakból álló bizottság küldessék ki.

Ezzel a gyűlés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendkívüli választmányi ülése május 30-án.

Elnök Ormós Zsigmond főispán ur. A választmányból és a társulati tagok közül megjelentek: Rácz Atanáz, alelnök; Pontelly István, főtitkár; Varjassy Árpád, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula, ügyész; dr. Benedek Albert; dr. Breuer Armin; Dobó László; Kapdebó Gergely; Korbonics János; Steiner Ferencz; — mint vendég Stumpfoll Ede, ipariskolai tanár.

Elnök ur, ő méltósága, a gyűlést megnyitja.

Erre Varjassy Árpád titkár ur elsőben felolvassa a múlt havi jegyzőkönyvet, melyet hitelesítenek.

Azután ugyanő, mint az ideai nagygyűlés programja és az azzal kapcsolatban tartandó ünnepélyességek megállapítása végett kiküldött bizottság jegyzője, következő jelentését adja elő:

„Jelentés. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat f. évi ápril hó 25-én megtartott, választmányi ülése által, a közgyűlés

tárgysorozata és az évi közgyűléssel kapcsolatos ünnepélyességek megállapítása végett kiküldött bizottság, a következő megállapodást terjeszti a tisztelt választmányi gyűlés elé:

I. Az idei közgyűlés f. é. júniushó 19-én, kedden délelőtt 10 órakor, a megyeház nagytermében tartandó meg.

II. A közgyűlés tárgysorozata a következő:

1. Elnöki megnyitó, Ormós Zsigmond elnök ur ő méltóságától.
2. Az egyesületi tagok névjegyzékének felolvasása.
3. Pontelly István szerkesztő-főtítkár és muzeumőr jelentése a társulat ideji, szellemi működéséről és a muzeum számára beküldött adományokról.
4. Ódor Samu társulati pénztárnok számadása a társulat egész évi, anyagi állapotáról.
5. A kiküldött számvizsgáló bizottság jelentésének előterjesztése.
6. Rácz Károly, ménes-gyokori református lelkész urnak értekezése: „A zásty-i apátságáról.“
7. Indítványok tárgyalása.
8. Új tagok választása.
9. Bizottság kiküldése a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére.
10. A közgyűlés végeztével a muzeumnak megtekintése.“

A közgyűlés programjának megállapítására kiküldött bizottság azután még javaslatba hozta, hogy a közgyűlés után, d. u. 2 órakor, a helybeli lövöldében társas ebéd; ezt követőleg juniálisi multság; este pedig táncmultság rendeztessék.

Ezen ünnepélyességek rendezésére a következő fiatal emberek vállalkoztak: Ifj. Aladits István, Ádám Vincze, Babes Emil, dr. Bartha Ignác, dr. Bieder Vilmos, Gotthilf Ferencz, Joanovits Nándor, dr. Reiner Géza, Rieger Nándor, Stanesa Gyula, Steiner Ferencz, Stumpfoll Ede, Szandits Uros, Szóts Lajos, Varjassy Árpád, Vojnits Guido.“

A gyűlés az ünnepélyrendező bizottság ezen programját minden pontjában elfogadván, határozattá emelte, hogy a nagygyűlési meghívók a megállapított tárgysorozat értelmében kinyomatván, azok az egyesületi tagoknak minél előbb megküldtessenek.

Kelt Temesvárott, 1883. évi május hó 30-án.

Pontelly István,
főtítkár.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XII. évi közgyűlése június 19-én.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XII. évi közgyűlése Temesvárott, a megyeház nagytermében, a délelőtt beállt foly-

tonos esőzés daczára, a legválogatottabb közönség jelenlétében tartott meg.

Az idők nem kedvezőtlen jelének tekinthető, hogy különösen délvidékünk fiatalsága az általunk művelt tudománysszakok iránti nemes érdeklődése bizonyosságául, évenként növekedő számban van közgyűléseinken képviselve.

Ez kétségkívül jele annak, hogy a fiatal nemzedék mindinkább átérzi, hogy a jövő az ő kezeibe van letéve, s hogy valamint azelőtt a haza kézzel, karddal volt, úgy ezután amellettt észszel, tudománnyal lesz egyedül fentartható; s hogy azért kis számunknál fogva senki közülünk nem nélkülözhető avégre, hogy nemzetünk szellemi és tudományos erejének minél hatalmasabb mérvben való kifejtésével, annak nyomatékosan a latba eső, erkölcsi tekintélyét a külföld előtt, minél tiszteletre méltóbbá tehessek.

A fényes gyűlésen a társulat választmányi és rendes tagjai sorozatából jelen voltak: Pontelly István, főtitkár; Varjassy Árpád, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula, ügyész; Ardeleán György, dr. Benedek Albert, Dobó László, Dészhan Achill, Folly Emil, Horváth Pius, KakuJay Károly, Kapdebó Ferencz, Korbonics János, Kramár Béla, dr. Laky Mátyás, Löwy Miklós, Oseezky János, Róth Nándor, Stanesa Gyula, Steiner Ferencz Stippel Fábian, Török János, Trailla György, Uy Kálmán és Szöts Lajos urak.

Mint vendégek: Dobján László, Joanovics Sándor, Prepeliczay Ödön, Stumpfoll Ede, Zsutti János, egyéb fiatalság és középiskolai ifjuság mellett.

Pont 10 órakor, elnök ő méltósága Ormós Zsigmond, főispán ur, mint a minden szép, nagy és nemes törekvéseknek Délmagyarországon éltető lelke: a gyűlést a következő remek és nagyfontosságú beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyűlés!

Nemzetünk azon öntudatos meggyőződése, hogy a szellemi tevékenység terén a lefolyt századokban tanusított mulasztásainknak gyors helyre hozása, s a nemzeti alapra fektetett művelődés sokféle eszközeinek felkarolása nélkül, honunk a kulturállamok sorában illető helyét el nem foglalhatja, mintegy lázas munkakedvet és szövetkezési hajlamat hozott a felszínre országszerte, melynek hullámverései vidékünkre, és különösen Temesvár városára mint honunk délkeleti részei szellemi mozgalmainak gyupontjára szintén kihatottak.

A hazafiui buzgólkodás rövid idő alatt szellemi alapon számos oly társulatokat hozott létre városunkban, melyeknek elvitázhatatlan törekvése

abból áll: hogy a tudományt és művelődést magyar nemzeti alapon fejlesztésük körünkben.

Ezen törekvés annyival inkább elismerésre méltó, mivel a mozgalom mostoha időviszonyok közt keletkezett, — a szövetkező elemek kényszerülés nélkül csatlakoztak, s a mozgalom oly népesség körében támadt, melynek tulnyomó többsége, eddig szívben és érzelemben volt csak magyar, míg az érzés kimagyarozására idegen szót használni kényszerült.

Városunkban a magyarságterjesztő — a magyar nyelv- tanuló — színészet-gyámolító egyesületek és társaskörök egymás után keletkeztek, melyek a már azelőtt fenállott komolyirányú és szellemi téren működő társulatokkal együtt, oly nagy számát tüntetik fel már eddig is a tudomány és művelődés terjesztésére szolgáló társulatoknak, minővel honunkban egy vidéki város sem dicsekedhetik.

Ha előbb panaszunk abból állt: hogy a szellemi szövetkezés hiánya, minden oka hátramaradásunknak, most méltán attól kell tartanunk, hogy erőink tulfeszítése miatt tehetetlenekké válunk, hogy nagyobb terhet rakunk vállainkra, mint a minőt elbirunk és miután számunk csekélységénél fogva minden téren, és társulataink névjegyzékében többnyire ugyanazon áldozatkész honpolgáraink neveivel találkozunk, utóvégre áldozatkésztségünk is kimerítve leend.

Állapodjunk meg azért kissé a tovább terjeszkedés terén; társulataink számát ne igyekezzünk mindig szaporítani; ujakat és mindig csak ujakat alkotni; hanem igyekezzünk inkább a már létezőket istápolni annyira, hogy ezek maradandó virágzó társulatokká válhassanak, melyek a kitűzött hazafias czélokot előbbre vinni valóban képesek legyenek.

Kellő anyagi alap nélkül társulataink momentán rövid életet ígérnek és sikert fel nem mutathatnak: míg a megfelelő anyagi tőke marandóságukat s az eredményt örökre biztosítja.

A hazafitni lángot éleszsűk, és szabjuk ki az áldozatot oly mértékben, mely állandóságot ígér. — Helyesebbnek tartom kevesbet, de életrevalót kezdeni, mint sokfélét végezni akarni, s azután idő előtt kifáradni és a kitartásban csökkenni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat e mai napon immár 12-ik évi közgyűlését tartja. Keletkezésének idejét tekintve, tudománygyűjtő foglalkozó társulataink Nestora; teljesített működése az Értésítőnek fél százra menő füzeteiben van lerakva, melyek arról tanuskodnak, hogy fenálló viszonyaink közt komoly czélunknak derekasán megfeleltünk. A társulat anyagi és szellemi erőit gyarapítani törekedtünk. S még is kitartó buzgó fáradozásainknak mi volt az eredménye? Az, hogy az alapító tagok számát 17-re felvittük, hogy a tagok összes száma harmadfél százra felrug; hogy társulatunk aktív áll; mert míg

egy krnyi tartozás sem terheli, addig 3733 frt 44 kr-ra rugó alaptökét szereztünk.

Az eredmény e szerint megnyugtató. De ki meri ennek daczára állítani: hogy ezen eredménynyel társulatunk fenállása örökre biztosítva van? hogy nem fog-e idő beállani, midőn a tagsági díjak apadása, s az alaptőke elégtelensége miatt a társulat fennállása kétségé fog válni s hanyatlása bekövetkezik?

És pedig a kép, melyet néhány szavaimban kimagyaráztam a legvigasztalóbb valamennyi működő társulataink közt. Dicsékvés nélkül föl-említhetem: hogy rokon irányu többi társulataink ily eredményt sem tüntethetnek fel. Ezek fennállása még inkább problematikus, s a lét — vagy nemlét — kérdése előttük még elébb feltűnhetik. Szivemből fájlal-nám ha feltűnnék, mert nagyfontosságú érdekeink valamenyi művelődési társulatainknak biztos alapon fennmaradását hangosan követelik, és ha napjaink buzgalma szalma tüzként tűnnék fel utódaink előtt, ugy ez emlékezetünket homályba döntené.

Azért ismétlem szavaimat, alkossunk inkább kevesbet, de szilárd alapon nyugvót és életre valót, mint sokfélét és biztosítatlant.

A tulterjeszkedési vágy s a vérmes számítás legyen távol tőlünk. Mint hajdan a humanisztikus nagy korszak kezdetén, ennek nagy mestereitől távol volt. Dante más alkalmas helyiség hiányában Divina Comödiája feletti előadásait Firenze nagy székesegyházában tartotta s nem jutott senkinek eszébe állítani: hogy e világias költészet miatt az egyház megszenteltelenítve volna. A szerény kezdet példa nélküli eredményt szült, mert Firenze ezután Petrarca lelki fensége által a Múzsák színhelyévé lön.

Mi is szerény körben használjuk mindaddig hálával azon jótéte-ményt, melyet a megyei törvényhatóság gyűlési terméké, és muzeumi helyiségeinknek nagylelkű átengedésével nyujt, míg a hajdankor emlékei s a művelődés többi eszközei számára külön önálló menhelyet építhe-tünk. Törekedjünk arra: hogy zajtalan és szerény működésünk irányu Petrarca szelleméhez hasonlólag jövő nemzedékeinkre is kihasson.

Bizonyára nincs senki közöttünk, ki művelődési társulataink szoli-daritását kétségbe vonná. Bár minő nevekkal birjanak ezen társulatok, czéljaik bármiképen legyenek is körülírva, mindnyájan ugyanazon emel-kedett hazafiúi érzület és törekvés szülöttei.

Ezen társulatok közt a délmagyarországi muzeumegylet, melynek alapszabályai megerősítéséről mult évi nagygyűlési beszédben meg-emlékeztem volt, jelentékeny nemcsak azért, mivel honunk délkeleti részei török uralom alóli felszabadulásának jubiláris emlékeül, s az érdekelt törvényhatóságok küldötteinek elhatározásából lön megalkotva, hanem azért is, mivel a körünkben létező valamenyi művelődési társulatok közt

eddig legkedvezőbb anyagi viszonyainál fogva hivatva van arra: hogy külön válna csak tengődő rokon törekvésű társulatainkat egy erős és életképes társulatban egyesítse.

Mult évi nagygyűlési beszédemben egy **ígéret**, s egy **eszme** foglaltatott, melyeket ezuttal hallgatással már csak azért sem mellőzhetek, nehogy annak bizonyítékául szolgáljanak, hogy elhatározásaimban szavaknál tovább nem terjedek, és tetteim ezeket nem kísérik.

Igéretem, melyet a mult évben tettem abból állt: hogy az alamizsnakéregetés munkájára vállalkozom, és hogy a muzeumegylet működési terén kérni, kopogtatni fogok mindenütt, hol az áldozatkészséget felteszem és mindaddig, míg erőm engedi.

Ezen **ígéretemhez** képest a mult ősszel, midőn a birtokos munkája gyümölcsét már learatta, s midőn az anyaföld aratásából származott haszonban az iparos osztály is részesült volt, kopogtatásaimat kérő levelek alakjában megkezdettem. Közel száz levelet irtam egyházi és világi főurakhoz, nagybirtokosokhoz, érdekelt törvényhatóságokhoz, s a polgári iparos osztályt is számításaimból ki nem hagytam. És habár hazafiui törekvésem általános viszhangra nem talált, sok helyről a válasz egészen elmaradt, az eredmény annyiban még is kielégített, amennyiben a mult évben 11.954 frt 18 kr-ra menő tőkéje az egyletnek, most már a pénztárnoki utolsó kimutatás szerint, 23.655 frt 18 kr-ra, felszaporodott. Temesvár sz. kir. városa a délmagyarországi muzeumegylet céljaira nagylelkűleg 5000 frtnyi alapítvánnyal hozzájárult, s a polgári elem áldozatkész tagjai jelentékeny számban szintén az alapítók sorába beléptek.

Nem lehet e helyen feladatomban a délmagyarországi muzeumegylet ügyeit részletesen előadni. Ennek az egybehivandó muzeumegyleti közgyűlésen leendő helye, melynek egybehívásával eddig csak azért késtem, mivel az adakozások gyűjtését az előadottak után is végleg befejezettnek még nem tekinthetem, s a sikeres működésre az eddig beszerzett tőke kamatait elegendőknek nem tartva, a takarékpénztárilag kezelt tőkének a kamatok hozzáadása által is növekedését eszközölni célirányosnak látszott.

Minthogy mult évi beszédemben a kéregetést addig folytatni megígérttem, míg erőm engedi, erre vonatkozólag, legyen szabad ezuttal csak annyit fölemlíteni: hogy erőmből még ki nem fogytam.

Az **eszme**, melyet mult évi nagygyűlési beszédemben felemlítettem, a körünkben létező különböző művelődési társulatok egyesítésére vonatkozott.

A szétforgácsolt erők egyesítésének elve anyagi mint szellemi téren egyiránt hasznos és kívánatos. Kétszeresen hasznos és kívánatos pedig ezen elv ott, hol a különválna működő erők kifejlődésükben bármily indokból gátolva vannak. Ha világra kiható nagy példák után szerény

helyzetünkre következetni lehet, úgy legyen szabad Medici Kozma idejére és Firenzére hivatkozni, hol a műveltség azáltal jutott legnagyobb virágzásra, hogy annak különböző ágai mint egyetlen láncolat ugyanannyi szemei gyanánt működtek, és mindezek a San Marco kolostor falai közt egyesítve lettek.

Kulturális társulataink egyesítésének czélszerűségét újból hangoztatom: azonban meggyőződéseim szerint az eszme mindeddig eléggé népszerűsítve s a társulati tagok mindegyikének vágyódásává megérlelődve ninesen, sőt az egyesülés módozatai sincsenek eléggé tisztázva. Némelyek azt hiszik, hogy az egyesülés egy közös muzeumi épület felállítása által történjék, mások meg az egygyé olvadt különböző társulatok működési önállósága miatt aggodnak, míg végre mások az egyesülést közös alaptól nyerendő segélyben keresik. Szóval az eszme kimondva, némi részben megvitatva, de kellően megérlelve ninesen és véleményem szerint foganatosítása mindaddig meg nem kísérelhető, míg a délmagyarországi muzeumegylet működését meg nem kezdi.

Ezen egylet jellegének általánosságánál és anyagi segédeszkezeinek jelentékenységénél fogva kiválóan hivatva van arra, hogy az egyesítés eszméjének új lendületet adjon. A társulatok egyesítésének előkészítésére tartott értekezletek az előadott okoknál fogva eredményre nem vezettek.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közelmúlt utolsó évi tevékenységének méltánylása nem az én, hanem dicséretes buzgóságu főtitkárunk feladatai közé tartozik. Részemről csak azt említem, hogy honunk vidéki művelődési társulatai közt, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a közelismerést mindinkább kivívja magának.

Példa erre azon méltánylás, melyben a bács-bodrogmegyei történelmi társulatnak Zomborban májushó 11-én tartott alakuló közgyűlésében társulatunk részesült. Ezen társulati közgyűlésen kimondva lön: hogy a Temesvárott székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat sikeres tevékenysége által országos elismerést vívott ki magának.

Fáradozásaink egyedüli jutalma azon elismerésben áll, melyet honfitársaink kulturális törekvéseink iránt táplálnak.

Midőn ezen XII. évi közgyűlésünkben megjelent tagokat és vendégeket a legszívélyesebben üdvözlöm, a közgyűlést ezennel megnyitom.

* * *

Róth Nándor ur indítványára elhatároztatván, hogy elnök ur ő méltósága mély megfigyelést érdemlő, eszmegazdag beszéde „Értesítőnkben“ közöltessék:

Pontelly István főtitkár ur adta elő következő, egyesületévi jelentését:

Tisztelt közgyűlés!

A társulati év, melyben eddigelé elért szellemi, mint anyagi eredményeinket újabb jelentős vívmányokkal gazdagíthattuk, egyesületi életünknek, Isten segítségével, immáron a tizenkettedik esztendeje.

Egy tuzat év következetes kintartásu működésének, szaktudományunk nem egy ágában, szemeink előtt lebegő sikerei, bizonyára mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy egyes tagtársak koronkint elernyedő, vagy akármi okból származó elvonulása daczára: a lankadatlanul küzdőknek mindig előbbretörékvő, mert önzetlen munkásságát, a hazafias fáradozást minden lépéssel követő, közhasznu ismeretek gyarapodása és terjedése szokta megjutalmazni.

S azért ha pillanatra méltatjuk számos évek sora óta közkézen forgó, szellemi termékeinket és több, mint két évtizeden át, — az izmosodó fa életerős törzsének mind szélesebb terjedelemben sokasodó gyűrűihez hasonlólag, — számban és értékben egyaránt szaporodó műtárgyaink felhalmozódását: úgy lehetetlen, hogy meg ne értsük és meg ne értsék kivált a munkabíró, fiatal erők az „egyesült erővel“ jel-szónak, főleg maroknyi nemzetünk körében való, feltétlen-fontosságú jelentését; lehetetlen, hogy a nyomunkba lépni hivatottakat az összetartásnak önérzetüket büszkén dagasztó érzelmei fényes tettek-re ne hevit-sék; lehetetlen, hogy minden hazaszerető, főleg ifju és hű magyar szivben kigyökerezhetetlenül meg ne szilárduljon azon meggyőződés, hogy épen csekély számunknál fogva senki közülünk a hivalkodás és sivár üelmek karjaiban nem tespedhet; hanem hogy elengedhetetlenül szükséges, hogy a haza köztudománya érdekében, mindenki elszánt munkára kelve, nemzetünk szellemi és erkölesi nagysága kifejtése derék és komoly feladatának szentelje fel minden tehetségét.

Helyesen mondja ugyanis jelesb írónk egyike, hogy „ha az élet kitartó munka, komoly foglalatosság és határozott czélok nélkül csak vétkes, szánandólag nevetséges és veszélyes játék: úgy arra a halál, mely azt követendi, míg az emberiségre nyereség, magára (az időt elfecsérlőre) nézve, nyom nélküli, botor enyészet.“

Vajha azért a haza számot tenni kívánó reméyeinek mindig szemök előtt lebegnének Vörösmartynak sugallatszerű szavai:

„Ne csak veszélyben légy serény;

A béke vészesebb;

S melyet vág álmos népeken,

Gyógyíthatlanb a seb.“

Ezen kissé általánosabban mondottak után legyen szabad, tisztelt közgyűlés, áttérnem egyesületünk jelen évi működésének némileg tüzetesebb ecsetelésére.

Társulatunknak azon lelkes tagjai, kik nemes gondolkozásuknál

fogva azt, bármily irányu munkálkodásában és akármi módon támogatták, kétségkívül br. E ö t v ö s József azon emelkedett szelleme szerint hevültek, mely nagyigazságu, eme szavaiban nyilatkozik: „A legrégebb időkől mostanig, minden haladás arányban állt azon igazán önzetlen hazaszeretettel, mely az egyes nemzetek fiainál feltalálható volt.“

Ezen hazaszeretetet serkentette, tisztelt közgyűlés, egyesületünk irodalmilag működött tagjait és barátait a jelen évben is a nemzeti, hazafias és tudományos törekvéseink érdekében hozott szellemi áldozatokra!

Társulatunk ideai tevékenységét amint több, kihatásában nagyfontosságú eredmények szempontjából dússikerűnek mondhatjuk: úgy azt több évi, határozott irányu kutatásaink eredményes következményei tekintetéből, az összes előző évek szerencsés befejezőjének tekinthetjük.

Utóbbi állításunk különösen a délvidékünkön létező római emlékeket illető több évi kutatásokra vonatkozik.

Lederáta, Aponte, Arczidava, Czentum Putei, Berzóvia, Ahibis és Káput Bubali kasztrumok a Tibiszium municzipiumba vezetett nyugat-északi hadúttal egyrészt;

más oldalról a kelet-északi hadútvonalon levő Cisz- és Transz-Tierna, Ad Mediam, Pretorio, Ad Pannoniosz, Gaganisz és Maszklianisz álló táborhelyek, melyek végpontját szintén Tibiszium képezte;

innen pedig a dák főváros, Szarmiszegetúzába vezetett hadút, az azon fekvő Agnavie és Ponsz Augusztii kasztrum stativumokkal, nemcsak felfedezvék; de helyfekvésök is kétséget kizárólag meg van állapítva és területök felmérve akként, hogy azok keresésének szükségessége a jövőben mindenkorra feleslegessé van téve; nem lévén egyéb hátra annál, hogy azok akár országos, akár társadalmi úton kisajátítván, a magyar tudományosság örök dicsőségére vagy a megkívántató mérvben restauráltassanak; vagy legalább a helyszínükön felállítandó emlékjelekkel topografailag megjelöltessenek.

Ami továbbá a délvidékünkön átvonuló, népvándorlaskori, barbár sánczvonalműveket illeti: kötelességemnek tartottam a tisztelt közgyűlésnek tudomására hoznom, hogy azoknak egyelőre a Temesvártól a Marosig terjedő szakasza felén, vagyis a városunktól a szécsányi felső erdőig (az Oberwaldig) húzódó vonalrészletén, már tavál eszközöltem a megkívántató felméréseket; ott minden figyelemre méltó pontot, átjárást és egyéb momentumot jegyzékbe vettem; sőt miután a mondott sánczvonalszakaszt bejártam volt, annak topografiai térképét saját költségemen, a kataszteri felvételek nyomán, földmérétilag is pontosan úgy készítettem el, hogy minden sánczrészlet mindkét oldalán, mint az előttünk fekvő, terjedelmes térképekből kitetszik, könnyen kivehető a telekkönyvezett birtok- és szántóföldparcellák is, a melyek között a nevezett egész sánczvonalszakasz keresztülvonul.

Erre annál nagyobb a szükség, tisztelt közgyűlés, mert az eke évenként oly iszonyu rombolást visz végbe ama, törvényes közbelépéssel a pusztulástól eddig meg nem óvott, emléknikumokban, hogy egy-két év múlva azoknak, mint esztendőnkint saját szememmel meggyőződöm, még nyomára sem fogunk akadhatni.

S azért alig várom a mostani szünidők beálltát, hogy a jelzett irányban megkezdett, de a római erődítési hadművek helyrajzi megállapítása módjaként, szintén csak több évi munka után tisztába hozható kérdést, ismét egy újabb sánczvonalrészlet felvételével, a végmegoldáshoz közelebb vezethessem.

Ehelyütt különös köszönetet vagyok bátor kifejezni nagys. Szőlőssy József, kerületi kataszteri felügyelő urnak, ki a Temesvártól a Marosig elterülő sánczvonalnak ezélmra szükségessé vált felvételi térképmunkálataiba a legszivesebb előzékenységgel engedett betekintést.

Nem hangsúlyozhatom még eléggé itt, tisztelt közgyűlés, hogy az általam felkarolt és imént előadott ügy mennyivel gyorsabban érhetne befejezéséhez azon esetben, ha társulatunknak több tagja is, velem hasonló irányban közreműködvén, az általok lakott vidéken átmenő egy-egy sánczszakaszt a megkezdett mód szerint felmértvén, azt az illető vidék tervrajzával és az azon észlelhető egyéb hadászati, fontos pontok és erőd-emlékek feljegyzésével hozzám beküldeni s az azért így is több évi munkába kerülendő feladat megoldását elősegíteni sziveskednék.

Végül középkori, hazai multunknak sok irányban kiágazó délmagyarországi, történeti, építészeti és kulturemlékeire vonatkozólag három főfontosságú dolognak kiderítését konstatálhatom.

Azok elseje a délmagyarországi hajdani kuntelepek topografiai és még inkább történeti tüzetes megállapítását és tisztába hozatalát; a másodika Alsó-Eperjes várkastélyának több megye számára tévesen vindikált helyfekvése végleges meghatározását; harmadika azoknak, a már kétszáz évvel ezelőtt is eredménytelenül keresett, hajdani, zásty apátságoknak végérvényű, topografiai kimutatást illetik.

Társulati közlönyünk két tudós és hazafias munkatársát illeti az érdem, tisztelt közgyűlés, hogy mindahárom nevezetes, de sokáig homályba temetkezett és azért annyi labirintba vezetett, rejtélyes, történeti kérdésről a fátyolt fellebbentették és ama helyeknek délmagyarországi és illetőleg Temes-vármegyében való létezését szakavatott alapossággal, diadalmasan kiderítették.

Nem hagyhatom ez alkalommal említés nélkül azt sem, — mit talán mindjárt kezdetben kell vala kiemelnem, — hogy újabban ismét több őstelepet sikerült országrészünk déli vidékén felfedeznünk; minél fogva idei működésünk egyetemes körét tekintve, nem volt az általunk régészet-történeti szempontból művelt, délmagyarországi területnek egy

időszaka sem, amelyből tekintélyes eredményeket fel nem mutathatnánk; nem volt emléktárgya országrészünk történetelőtti, római, vagy középkorának, melyet egyik-másik oldalról fel nem karoltunk, hogy általok az említett hazai tudományzakokat gazdagítván, azok továbbfejlesztését előmozdítsuk.

És ha idesorozzuk még a jelen év azon számos és műértékes lelet- és adomány-példányait, — mikről, valamint azoknak nagylelkű adakozóiról külön kimutatást készítettem, — azt hiszem, hogy emelt fővel és a jól teljesített kötelességérzet öntudatos kebelével tekinthetünk vissza idei, egyesületi, élénk-tevékenységű életünkre, mint tudományos kutatásaink és felfedezéseink egyik szerencsésebb esztendejére.

Engedje még meg a tisztelt közgyűlés, hogy futó pillanatot vetve a jelen évi havi gyűlések multjára, rövid körvonalakban, összeségükben tüntethessem fel az azokon előadásra került tárgyakat.

Társaséleti tevékenységünk ugyanis az idén, miként a megelőző években, alapszabályaink értelmében, szintén 8 rendes s egy rendkívüli havi ülés és a mostani közgyűlés munkakörére oszlik el.

Az egyesületi évünket megkezdett, 1882-diki, szeptemberhavi ülésen, Varga Ferencz plébanos ur értekezése olvastatott fel: „A szegedi szandzsákság és Csongrád vármegye“ czimén, melyben szerző a nevezett megye törökvilági határait jelelte ki.

Az októberhavi ülésen „A temesvári parasztesata“ dr. Márki Sándor, aradi liceumi tanár úrtól került felolvasásra, ki annak inkább forradalmi, mint lázadási természetét ügyekezett bebizonyítani.

A novemberi gyűlésre Milleker Bódog, fehértemplomi néptanító úr, küldötte be tanulmányát „A fehértemplomi barbár leletekről,“ miket a más hasonnemű, hazai leletek összehasonlítása alapján a bronzkorból valóknak törekedett kimutatni.

Decemberben, veterán szakférfiunk, Böhm Lénárt választmányi tag úrnak ily czimű és nagyérdékű felolvasását: „A Lederáta és Tibiszkun közötti hadút vonal az egykori Dáciaiban“ volt szerencsénk élvezettel hallgatnunk.

A jelen év januárhavi ülésén, dr. Ferenczy József, fehértemplomi gimnáziumi tanár úr, ismertetést közölt ezen czim alatt: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának XVII. és XVIII. századbéli okleveleiről.“

Februárban dr. Löwy Mór, helybeli főrabbi úr, tartott felolvasást ezen czimmel: „A középkori zsidó történelem jellemzése,“ melyben a zsidó nemzetnek a mondott időszak egyes századaiban „éppen nem jelentéktelen“ történelmihatalmi állását mutatta ki.

A márcziusi ülésen Karácsonyi J., békési segédlelkész úr, jeles készültséggel irt, történelmi dolgozatát olvastuk fel ily czimén: „Alsó-

Eperjes helyfekvése,“ mely alkalommal a nevezett várkastélynak még fennálló romjairól is az alelnök ur felvilágosításai nyomán értesülvén, annak jelenleg Temesvármegyében való létezése iránt teljesen tisztába jöttünk.

Rendes, havi üléseinek sorozatát ápril havában Stanics Gyula, realiskolai tanár ur, „Az ókori építészetről“ című felolvasásával zárta be, mely alkalommal az ókori népek építészetének időrendi egymásra hatását a legszellemesebben tüntette fel.

Márciusban rendkívüli havi ülést tartottunk idej, közgyűlésünk tárgysorozatának és az azzal kapcsolatos ünnepélyességeknek megállapítása végett.

A mai közgyűlésen végre Rácz Károly, lelkész urnak a már kétszáz évvel azelőtt eltűnt, de az általa romjaiban imént szerencsésen felfedezett „zástyai apátságáról“ irt és ugy Temesvármegyénk, mint a csanádi egyházmegyére nézve egyaránt nagyérdekű értekezése fog előadásra kerülni.

Szellemi közegünk, a délmagyarországi történelmi és régészeti „Értesítő“ lapjain, hol az üléseinken felolvasott tanulmányok többnyire közölni szoktak: egy kettőnek az említett dolgozatok közül kivételével, még a következő cikkek jelentek meg:

„Az orodi főesperesség és Orodmege hajdani határai“ című, nagy történelmi apparátussal kidolgozott tanulmány Karácsonyi János urtól. — „A huzagolt és hátulöltő ágyukról,“ Schäffer Antaltól. — „A nagyzsámi bronzlelet,“ Milleker Bódog urtól. — „Fehértemplomi képviselő-választási mozgalmak 1848-ban“ czimmal egy rövidebb közlemény dr. Ferenczy József urtól. — S végre egy másik ugyanattól ily ezimen: „Egy bírói végzés a XVI. századból.“

Az „Értesítő“ rovatainak minden egyéb cikkeit, a havi gyűlések ismertetését, az egyveleges tartalmuakkal együtt Pontelly István szerkesztő közölte; Varjassy Árpád altitkár pedig rendesen a havi gyűlések jegyzőkönyveit fogalmazta.

A társulati muzeumot illetőleg szintén örvendetes gyarapodást konstatálhatok. Ugyanis:

- A) Régi és újabb műtárgyaink tára 149 darabbal;
- B) Érme- és bankógyűjteményünk 126 drb. pénzzel és bankóval;
- C) Könyv- és okirattárunk 44 részint emlékszerű, részint kisebb munkával szaporodott. — Összesen 319 drbbal.

Sajnos azonban, tisztelt közgyűlés! hogy midőn egyesületünknek évenként fokozódó haladását regisztrálom, a minket ugyanakkor rendesen erő veszteségekről sem feledkezhetem meg. Ezek közé sorakozik az idén Szende Béla, volt m. kir. honvédelmi miniszter, kinek társulatunk

íránt tanusított nagylelkű pártfogása és muzeumunkban őrzött számos nagybecsű adománytárgyaiért, dicső emléke örökké élni fog közöttünk! Mert a költő szerint:

„Mely a hazaért élt, a hű kebel
Földjét termékenyítve hamvad el;
És szelleme a sír körül marad,
Tettekre intve az utódokat!“

S midőn így mindazoknak, kik egyesületünk nemzeti tudományos ügyét akár szellemi munkálataikkal, akár annak muzeumi intézetét gazdagító adományokkal istápolni kegyeskedtek, hazafias és forró köszönetet mondok, engedje meg a tisztelt közgyűlés! hogy rájuk vonatkozólag jelentésemet Kölcsey ezen szavaival fejezhessem be:

„A ki bizodalmát nem vesztve, azon meggyőződésben néz a jövőbe, hogy az ügy, melyért küzdött és áldozott, győzni fog, és hogy akkor a jövő nemzedékek, ha majd azokra, kiknek (szellemi) jólétüket köszönik, visszaemlékeznek, halálával mondják el az ő nevét is, az bár mennyit áldozott és bármi kevés elismerést aratott életében, nem panaszkodhatik sorsa ellen!“

* * *

A zajos helyesléssel fogadott főtitkári jelentés után Odor Samu pénztárnok ur, az egyesület egész évi bevételeit és kiadásait feltüntető, részletes és kimerítő számadását olvasta fel, melynek pontos és szabatos tartalma a következő:

„Tisztelt történelmi és régészeti társulati közgyűlés! Az alapszabályok 13. §-ához alkalmazkódólag az 1882. é. juniushó 1-től az 1883. évi május hó 31-éig terjedő XI. évfolyamban kezelésem alá a „Társulat“ pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplóm és nyilvántartásommal egyező számadásként mindenekelőtt tájékozással végezt tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van, hogy az 1882. évi június hó 4-én tartott közgyűlés alkalmával tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett X. évi számadásom szerint a társulatot alapító 21, tiszteltbéli 10, évdíjas 233, összesen 264 tag képezte, kiknek azóta alapító —, évdíjas 10, összesen 10 taggal (274) szaporodott létszáma.

Időközben elhalt: Rollmann József községi orvos Szt.-Andráson, Szende Béla m. kir. honvéd. miniszter Gavosdián, — okadatolt kérelem folytán: Kruesz Ferencz r. k. plébános Német-Bogsánban, Árvay Mór r. k. plébános Német-Szt.-Péteren, Balenegger Henrik főrealisk. tanár Temesvárott, ifj. Bersuder Lajos ügyvéd Temesvárott, Somogyi Csizmazia Vilmos főrealisk. tanár Temesvárott, Despinics János birtokos Kubinban, Csicseri Ormós János birtokos Békés-Gyulán, Péch József kir. középítészeti közlekedési felügyelő Budapesten, Póky Szidónia birtokosnő Ó-Bébán, Török Béla birtokos Arad-Simándon, felmentettekkel kevesbedett 12 tag letudásával a társulat ma 262 tagból

áll, kik közül a nyilvántartásommal egyező naplóm szerint, jelesül	
2 alapító tag által földtehermentesítési kötvényekben fizetett	200.—
19 alapító tag által, kik közül egy háromszor s egy kétszer	
alapító, 100 frt illeték szerint időközönként lefizettetett és	
azonnal a takarékpénztárba elhelyezett alapítói díjak után	
1882. évi decz. hó 31-ig járult kamatok hozzászámításával	
tőkésített	2715.45
és a pénztári tartaléktőke növekedésére választmányi utalvány	
folytán a költekezési készletből még 1878. évben kime-	
nesztett takarékpénztári kezelés alatt levő, 1882. évi decz.	
hó 31-ig felszaporodott tőkésített kamattal együtt	200.80
Továbbá a „muzeum gyarapítására“ jelesül nagys. Bay Ilona	
urnő, — nagys. Folly Emil ez. kanonok ur, főtiszt. Kor-	
bonics János nyug. tanár esperes ur, t. cz. Bayersdorf-	
Biach kereskedői czég, és a temesvári I. takarékpénztár	
által időközönként ajándékozott, takarékpénztári kezelés	
alatt lévő 1882. évi december hó 31-ig felszaporodott tőke	
és kamat	408.52
s végre a néhai br. Lo-Presti-féle ó-palánkai síremlék felál-	
litására begyűlt adakozásokból „síremlék fentartási alap	
czimén“ takarékpénztári kezelés alatt lévő tőkésített kamat-	
tal együtt	208.67
	<u>Összesen 3733.44</u>
azaz: háromezerhétyszázharminczhárom forint 44 kr. tevő	
kezelésem alatt levő „tartalek-tőkealapja“ van a tisztelt társulatnak.	
Illetve a társulati szükségletek fedezésére szolgáló befolyt alapot:	
A számadásom következő, jelesül:	
1. Napló 1. sz. a. az 1882. évi június 4-én tartott közgyűlés-	
ben tárgyalt, s felmentésemmel tudomásul vett X. évi	
számadásom szerint a további kezelésül fenmaradt készlet	254.74
2. Napló 114. sz. a. a 2351/6075. sz. 2 drb. 200 frt képviselő	
földtehermentési kötvénytartalék-alap után 1882. évre ese-	
dékes volt „államadó levonása után“ illetékes kamat	
czimén befolyt	9.76
3. A kezelési naplóm tanúságaként a XI. évfolyam alatt 150	
évdíjas 5 frt illeték szerint — folyó és hátrálékos „tagsági	
díjak czimén“ 750 frt, és 2 tag által 1 frt és 2 frt részlet-	
fizetés szerint 3 frt	753.—
4. 4 tag által diplomadíj fejében 2 frt járulék szerint befolyt	8.—
5. Napló 32. sz. a. 1 kültag által a pénztárnak okozott „posta-	
költség“ czimén megtérített	—05

6. Napló 66. sz. a. a néhai báró Lo-Preszti-féle síremlék rácszatának megfestésére kiutalványozott 10 frtból Kelety János szolgabíró által a munka kivitele után fenmaradványként elnöki uton visszaszármaztatott 5.80

Összesen 1031.35

- Bevételből: 1. Napló 8, 56, 101, 125 és 152. sz. a. Pontelly István társulati főtitkárnak 1882. évi márczius hó 1-től 1883. évi május 31-ig terjedő 1 $\frac{1}{4}$ évre illetékes tiszteletdíja fejében nyugták mellett 250.—

2. A társulati közgyűlés által a muzeum kezelése és rendezése körül tanusított ügybuzgalma elismeréséül jutalom czimén jelesül Pontelly István főtitkárnak napló 21. száma szerint 80 frt, Varjassy Árpád titkárnak napló 18. sz. sz. 40 frt. 120.—

3. Napló 102. sz. a. Rösch temesvári könyvkereskedőnek a Pontelly István főtitkár részére kiszolgált irodai szerekért 1.28

4. A társulati muzeum számára részben küldött s részben beszerzett könyvekért, régi okmányokért és egyéb berendezési tárgyakért kimenesztett, jelesül napló 108. sz. a. Bokelberg Ernő neve alatt Budapestről küldött Petőfi-féle emlék-koszorúért fizetett postabérre 1 frt 85 kr. napló 112. sz. a. Petőfi szobrára készült emlék-könyvért fizetett postabérre 40 kr. napló 19. sz. a., a csanád-egyházmegyei nyomdának a dr. Szentkláray által kiadott délm. orsz. történeti munkájaért 1 frt 55 kr., napló 138. sz. a. a magy. tudományos akadémia által küldött könyvekért fizetett postabérre 68 kr., napló 137. sz. a. a muzeum számára megszerzett Kossuth Lajos-féle éremért 30 kr., napló 139 és 158. sz. a. Makovicska urnótól a muzeum számára megszerzett XVIII. századbeli okiratokért fizetett 10 frt, napló 136. sz. a. Magyar testvérek nyomda-tulajdonosnak még 1881. évben készített 500 drb. pénztári nyugtáért 4 frt, napló 115 sz. a. a pénztár érdekében hozatni engedélyezett 1883. évre szóló „sorsolási tudósítóért“ előfizetett 3 frt 05 kr., napló 131. sz. a. S. Leitner temesvári lakostól a muzeum számára megszerzett egy kitömött nagy farkasért 10 frt 50 kr., napló 38. sz. a. Novotny Antal temesvári lakosnak a muzeum számára megszerzett 111 fontos régi harangért 65 frt, napló-37. sz. a. Frisch Vilmos temesvári lakostól a muzeum számára megszerzett régiségi tárgyakért 5 frt, napló 31. sz. a. Fellegi Ferencz asztalosnak a muzeum számára készített üveges szekrény és pénzszekrényért 97 frt. 199.33

5. Napló 30, 95, 133. 150. sz. a. a csanád-egyházmegyei nyomdának a történelmi és régészeti „Értesítő“ 1882. évi III. és IV. s. 1883. évi I és II. füzet kiállítására és kiadványozásáért 378.30
6. Napló 63. sz. a. Beránék temesvári könyvnyomdásznak az 1882. évi „Értesítő“ IV. füzetébe készített ábrákért 16.—
7. Napló 59. sz. a. a néhai Br. Lo-Preszti-féle ó-palánkai síremlék alapjából a színéthyagya vasrácszat megfestésére elnöki kiutalványozás folytán kimenesztelt 10.—
8. Napló 99 sz. a. Barth János társulati szolgának 1883. évi szeptember hó 30-ig teljesített 9 havi szolgálataért 15.—
9. Napló több számai alatt a kültagok által időszakonként postán küldött illeteik után fizetett postabérekre, s nyugtáik megküldése alkalmából szükségelt bélyegekre 3.76
- Elnökileg kiutalványozott számlák, és arra vezetett nyugták mellett összesen kiadott 993.67
- betudása után a pénztárba fenmaradványként kitünő 37.68
- azaz: harminczhét forint 68 kr. költekezési készleten kívül — van még a tisztelt társulatnak a külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként 198. évdijas társulati tag urnál 1873. évi szeptember 1-től 1883. évi augusztus 31-ig terjedő 10 évről 663 5 frtos tagdíj-illeték sz. mindössze frt 3315.—
- hátralékos követelése is, melyek behajtása iránt intézkedni méltóztassék.

Temesvárott, 1883. évi, májushó 31-én.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.“

* * *

A pénztárnoki korrekt számadást a közgyűlés élénken megéljenezvén, — a társulat pénzügyeit évtizedek óta példászerű szabályossággal kezelő pénztárnoknak, Odor Samu társulati, tiszteletbeli tag felmentését, a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság emez előterjesztésében véleményezte:

„A fenti számadást ugy a bevételi, mint a kiadási tételekre nézve pontról pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló és okmányokkal összehasonlítva, mi mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálataink eredménye alapján a számadót a felelősség további terhétől felmenthetőnek véljük.

Temesvárott, 1883-ik évi, június hó 9-én.

Déschán Achill,
küldöttségi elnök.

Korbonics János,
biz. tag.

Dr. Niamessny Gyula,
biz. tag.“

* * *

A számvizsgáló bizottság javasolta fölmentésnek a közgyűlés általi elfogadtával:

Ormós Zsigmond társulati elnök ur ezen czimen: „Az 1880. évi dettai éremlelet,“ ismertette a mondott leletben előforduló keresztes hadjárat, jobbára németországi érmék számát és az egyes tartományokat, a melyekben azokat verték, igérvén, hogy részletesen és kimerítően ama külföldi pénzekről akkor fog értekezni, midőn ideje kerül azokat bemutatnia. E helyett jelenleg egyelőre a nevezett leletben talált négy, II. Endre korabeli, magyar érmék szakszerű bemutatására szoritkozott, melyek között különösen a negyedik sem Rupp, sem Weszerlénél, vagy egyébütt elő nem fordulván, unikumként szerepel eddigelé a magyar érmészetben.

A hazai numizmatikára nézve új vívmányt tartalmazó, rövid tanulmányát ő méltóságának, az új érme könyomatu képével együtt, „Értesítőnk“ lapjain fogjuk tisztelt olvasóinkkal megismertetni.

A közönség elnök ő méltóságának szerencsés felfedezését és érdekes felolvasását a legszivesebb éljenekkel viszonzta.

* * *

Ezután következett Varga Károly lelkész urnak előre hirdetett és a gyűlés fénypontját képezett értekezése ezen czimmal: „A zástyi apátság.“

Csak az imént jelenvén meg Foltin János urnak műve a nevezett apátságról, ki azt a felső Tisza vidékére helyezte: nem csodálhatni, hogy mindenki feszült várakozással nézett ama kérdés megoldása elé.

S hála a szerző alapos és a helyszinén vizsgálódó buzgalmának, ő a várakozásnak teljesen megfelelt!

A már kétszáz év előtt Pázmány Péter idejében eredménytelenül keresett csücserei apátság felfedeztének érdeme Rác Károly urat illeti.

Ő nemcsak Róma 11-ik századi egyházpolitikája helyes felfogásának érzékével kutató; de az apátság szláv nevével tökéletesen egyértelmű magyar elnevezést magának az egykori apátságnak helyfekvéséből, mely ama neveknek egészen megfelelő, igazolta be. Kimutatta, hogy a Biczere, vagy az Oltványi Pál-féle, minden alap nélküli, önkényes Kiczere-féle elnevezés a hibás, diplomatárius olvasásból eredt; és a „Száz év Délmagyarország történetéből“ című műhöz csatolt, két térképen fenlevő, „Zásty“ név alapján, az apátság topografiai helyét meggyőzőleg kimutatta. Sőt magán, a kijelölt helyszinén, az egykori épületnek czellákra osztott alapfalait is, egyéb erőd és épületekkel egyetemben, felfedezte.

Rác Károly ur azért nemcsak Arad vármegyét, hová az apát-

ság hajdan tartozott; de Temes vármegyét is, hol a jelenleg Trau-
na uhoz közel romjaiban szemlélhető; mindenekelőtt pedig a esanádi
egyházme gyét, melynek az kötelékébe tartozott, örök hálára, kötelezte;
általában pedig hazai, tudományos szempontból olyan dicsőséget aratott,
melyért Délmagyarországnak közgyűlésünkön képviselt intelligenciája őt
szünni nem akaró, ovációkban részesítette!

Részünkről sietni fogunk, hogy a több oldalról türelmetlenül várt,
jeles értekezést, társulatunk tisztelt tagjainak „Értesítők“-ben, a köz-
gyűlés meghagyása szerint, minél előbb bemutathassuk.

* * *
A közlekedés csillapultával, elnök ur ő méltósága indítványára,
a közgyűlés a főtitkár urnak a társulat felvirágoztatása érdekében kifejt-
ett sokoldalú fáradozásai elismeréséül 80; — a titkár urnak pedig 40
forintot szavazván meg; és tagul, Stancesa Gyula, reális iskolai tanár ur
indítványára, dr. Gerlich Gyula, orvos urat egyhangulag megválaszt-
ván; végül a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Horváth Pius,
Kramár Béla és Róth Nándor urakból álló bizottságot küldvén ki; a
minden tekintetből érdekes és szellemi élvezetek szempontjából tel-
jesen kielégítő közgyűlés, tagjainak hangos éljenzései között, elnöki leg
bezárattott.

* * *
A közgyűlés befejezte után a főtitkár ur bemutatta mindazon ujab-
ban beérkezett ajándék- és műtárgyakat, mikkel a társulat egyes tagjai
az egyesületi muzeum és a muzeum-egylet gyűjteményeit gazda-
gitották. Az utóbbi tulajdona azon kitömött, hatalmas farkas, melynek a
természettudományi társulat számára való átengedése iránt, a muzeum-
egylet összegyűlendő tagjai hivatvák határozni.

Társulatunk muzeumát Pesty Frigyes ur több értékes könyvvel,
dr. Parlagi Márton ur régi és újabb nagybecsű térképekkel és a bécsi
belvederi képtár összes aczélmetszetű képgyűjteményével, egy katonai
peesétnyomóval és remek faragványu bottal; Schneider Ferencz
Böge-szabályozási könyvvezető ur a porosz és osztrák-magyar hadsereg
felszerelését a XVII. és XVIII. századokból színes képekben feltüntető
kosztümművekkel; a szabadkézi rajz gyakorlatára szolgált régibb kép-
atlaszszal és mult századi bécsi ujságköteggel; Borgátai Szabó József
régészettörténeti, saját kiadásu nyomtatványai val; és Kerschek Gyula ur a
Bach korszakból fenmaradt dohány- és szivarcsomag-bélyegzőkkel és
egy uhlánus lándzsával, melyek a jövő évi havi ülésekben részletesen
meghatározva, fognak előterjesztetni, kegyeskedtek vala megadományozni.

* * *
A megyeház nagy terméből azután a közgyűlési közönség a tár-
sulati muzeumba ment át, hol a főtitkár a nagygyűlésen megkezdett

magyarázatait folytatta, a muzeum nevezetesebb mőtárgyait bemutatta, és egyesületi intézetünk évenként fokozatosan haladó gyarapodásáról a társulati tagokat tényleg is meggyőzte, kik mindenről a legörvendetesebb tudomást véve, innen d. u. 2 órakor a helyi lövőben rendezett társas ebédre gyülekeztek, melyen megelégedések az ott hallott számos, sikerült és szellemes beszédekben is újra nyilatkozott.

A bankett utáni délutáni szórakozásokat este fényes táncvigalom zárta be, hol a pezsgő jó kedv, értesülésünk szerint, végig derekasan kitarított.

* * *

Nincs is egyéb hátra, mint hogy idei nagygyűlésünk magasztos emlékeit, Arany János emelkedett-szellemű azon szavaival vessük be mélyre szívünkbe: „Vess számot erőddele, s legjavát, amelyet Leghasznosabbnak vélsz, hazádnak szenteld!”

Temesvárott, 1883. júniushó 19-én.

Pontelly István,
főtthkár.

Egyveleg.

Ormós Zsigmond főispán ur, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnöke, a bács-bodroghmegyei történelmi társulat tiszteletbeli tagjává választatott.

Torma Károly legújabb epigrafiai munkálata. Fáradhatatlan nagynevű tudósunk újabb jelét adta ernyedetlen munkásságának és mély tudományának. Ugyanis a bécsi „Archaeol.- epigraph. Mittheilungen aus Oesterreich“ VI. évf. 2. füzetében „Inscriptionen aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior“ czim alatt egy terjedelmes értekezése jelent meg, melyben nem kevesebb mint 150 részint új és eddig még ismeretlen, részint pedig revideált, többnyire magyarországi leletű, római feliratot, téglabélyeget stb. közöl. Ezen értekezés Torma utolsó három évi epigrafiai kutatásainak eredménye. Reánk, délmagyarországiakra nézve kiváló fontossággal bír az, mert benne vidékünk igen szépen van képviselve. A feliratok száma, — mintegy 40. — mely bennünket érdekel, tetemesnek nevezhető. Lelethelyek szerint osztályozva esik ezek közül: Zsuppára 9 (2 új és 7 revideált); Karánsebesre 3 (2 új és 1 rev.); Mehádiára 4 (2 új, 2 rev.); Szlatinára 1 (új); Szerb-Pozsezsénára 3 (2 új, 1 rev.); Araesra 1 (rev.) és Titelre 5 (mind rev.) A katonai téglabélyegekből esik Zsidovinra 4; Sz.-Pozsezsénára 4; Ó-Palánkára 1; Karánsebesre 1; Vaiszlovára 1, és Zsuppára 3. Magán bélyeget egyet közölt Orsováról; lámpafeliratot pedig 2-öt. Ezen feliratokból és bélyegekből a délmagyarországi tört. és rég. muzeumban 21 darabot őriznek. Tormanak ezen értekezésében, mint ritka lelettárgy fordul elő, a nevezett muzeumnak Ormós Zs.-tól odaajándékozott azon zsuppai sírköve, melynek latin felirata palmirén betűs végsorával unikum gyanánt szerepelt, mignem tavaly Erdélyben két ahhoz hasonló vegyes feliratut találtak fel.

M—r B—g.

Le a kalapot Temesvár előtt! A magyar nemzeti és kulturális érdekekért áldozni mindig kész lakossága szab. kir. Temesvár városának ápril 27-diki, közgyűlési határozata szerint 5000 firttal lépett be alapító tagnak a délmagyarországi muzeum-egyletbe. A hazafias muniezipium a nevezett összeget tíz esztendőn keresztül évi 500 frtjával határozta lefizetni. — Adja az ég, hogy délmagyarországi egyéb városainkra nézve a dicső példa minél gyntöbb hatása legyen!

Régi fehértemplomi szerb harangok. A fehértemplomi g.-k. szerb hitközség parochiális temploma számára, mult ápril havában, új harangok csináltatván, az annak tornyában volt régi harangokat beolvasztották vala, mely alkalommal kiderült, hogy azoknak legnagyobbika és egyszersmind legrégibbe is, 1799-ben, Botta János által, Verseczen öntetett. Ugyanakkor beolvasztották az ottani szerb iskolaépület tetején volt harangot is, mely a következő értelmű, ó-szláv felirattal volt ellátva: „Ezen harangot csináltatta Milosevics Ráfáel, fehértemplomi és palánkai esperes, hogy vele jel adassék a gyermekeknek, a pontos iskolalátogatásra. 1799.“

M—r B—g.

Babusnik Agoston, a temesvári takarékpénztár elnöke, 200 frt tagságdíjjal lépett be alapító tagnak a délmagyarországi muzeum-egyletbe. Ad multos annos!

Kusziaci érmelelet. Az 1881. ősszel, a Fehértemplomhoz egy óra járásnyira eső és Krassó-Szörény vármegye törvényhatósága alá tartozó, szerb lakosságú Kusziac község határában lévő „Sévác” nevű hegy nyugati oldala alján, az akkori kusziaci bírónak, Mihailovich Péternek unokája, földmunkálatok alkalmával, egy kis agyag bögrére akadt, mely apró, penészes, magyar, középkori pénzekkel volt tele. A bögre azonban, mint az ilyen eseteknél rendszeren történni szokott, összetört; annak darabjai pedig elvesztek. Az érmeket a fentnevezett bíró magához vevén, azokat később a fehértemplomi városi muzeumnak ajándékozta. Ezen érmék — száma 397 db — fájdalom többnyire rozsvetűek és Hunyady János kormányzósága idejéből valók (az egyik oldalon kettős keresztet, a másikon koronát mutatván); köztök még egy-két árpádkorszaki brakteátát találtak. M—r B—g.

Bonnáz Sándor, esanád-egyházmegyei püspök ur ökszcezellenziája, a hazai művészetet pártfogolandó Lotz Károly, akadémiai festész ur által, ismét egy remek oltárképet készíttetett, ez alkalommal, a krassó-szörényi, plébánia filiája, a székuli (székelyi) kath. hitközség temploma számára, hatszázötven frt. művészi tiszteletdíj-összege. A mesterileg kivitt festmény, Mária születését ábrázolja. Az arányai, színvegyületei és árnyalatai összhangjával egészében impozáns mű, részleteiben az egyes alakok legsikerültebb jellegzésében tűnik ki. A gyermekágyat fekvő anyának, Szent Annának arcán, a világrahozott gyermeke fölötti sugárzó örömebe egyidejűleg érzett születési fájdalmai, mintegy mindinkább enyhülőleg vegyülnek. A betegágy előtt dördelő és kezében a született csecsemőt, Máriát tartó szülésznő, valódi mintaképe a hivatása fontosságától áthatott bábának. Az emögött álló nő a meglepetés és csodálkozás vegyes érzeteit tünteti fel ifju, szép arcán. A szülésznőtől jobbra térdelő és nekünk háttal fordult leányzó mintegy a beteg ohajait látszik lesni. Legremekebb azonban kivitelre nézve az egész képesoportban, a baba kezén fentartott, mez nélküli kis „Mária”, ki az élet, elevenség és vidorságtól mintegy kézzel-lábbal eviczkélni látszik. Az egész jelenetet megkoszoruzza a felette lebegő két szárnyas és vidám képű angyal, kik az örvendetes esemény szent alakjára, a csecsemő Máriára az égből rózsákat hintenek. A kép magassága rámástól mintegy 300; szélessége körülbelül 270 cm.-nyi.

Népvándorláskorszaki (?) sírok Verseczen. Folyó évi május hó 14-én, az ottani főtéren, a város nyugati felének egyik legemelkedettebb pontján, az otlévő nagy g.-kel. márványkeresztől délre, kövezés alkalmával eszközölt ásítás közben, 1 mnyi mélységben két, meglehetősen jól konzervált emberi csontvázra akadtak, melyek társaságában kisebb-nagyobb cserépedények töredékei is előfordultak. Ezen utóbbiak iszapolt agyagból, minden díszítés nélkül, korongon készültek, szürkés színűek és római befolyásra mutatnak és tökéletesen hasonlítanak az 1882-ben, a verseczi „Nagy-Rét” nevű mocsárban lelt 4. századbéli edényekhez. Említésre méltó ezen leletnél még azon körülmény is, hogy az egyik váznak koponyája a törzstől 2 méternyi távolságban feküdt, külön eltemetve. M—r B—g.

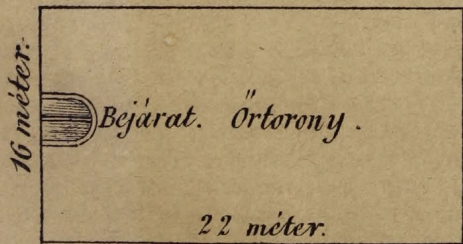
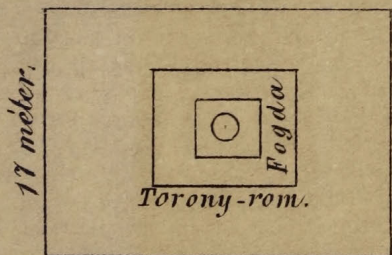
Elismerő nyilatkozat társulatunkról. A bács-bodrogh-megyei történelmi társulat alakuló közgyűlése májushó 11-én Zomborban a megyeház nagytermében tartott meg. Schmausz Endre alispán, a szervező bizottság elnöke, eszmegazdag beszéddel megnyitván a közgyűlést, dr. Margalits Ede, a szervező bizottság titkára a társulat geneziséét előadó jelentésében, egyebek közt, így szólt: „Egyik vívmánya a civilizációnak azon köztudat, hogy az egyes ember, bármily buzgó és tevékeny az, sem az anyagi, sem a szellemi téren jelentékenyebb eredményeket nem vivhat ki, mert erre az erők szövetezése szükséges. Innét van, hogy a nagyobb czélokra öntudatosan törekvők ma már nem elszigetelten, hanem a rokonszellemmel egyesülve igyekeznek kitűzött feladatuk megoldására. Országszerte alakulnak társulatok anyagi czélok elérésére. Örvendünk a részvénytársulatok által kivívott anyagi eredményeken, mert hiszen a közjólét egyik legbiztosabb alapja a haladásnak; még inkább örvendünk a szellemi czélokért küzdő társulatok alakulásának és sikeres működésének, mert a műveltség az, mely megmenti a vagyoni jóléttel dicsekvő nemzeteket a materialisztikus elposványosodástól s fel-emeli őket azon eszményi magaslatra, a melyen az embernek állnia kell, hogy ne csak névleg, hanem tényleg is a teremtés remeke legyen. Hazánk történelmi multjának tüzetesebb felderítésére alakult az országos magyar történelmi társulat; — de hogy az ország egyes vidékeiről részletesebb adatok birtokába juthassunk, a melyekből mint sokszinű apró kövecekből édes hazánk multjának találó, történelmi mozaik képe előállítható legyen: az egyes megyék, vidékek és városok szűkebb határok közt mozgó, de az egésznek haladását áldásosan előmozdító történelmi és régészeti társulatokat alakítottak s egynémelyike ma, mint pl. a *Temesvárótt székelő „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ sikeres tevékenysége által országos elismerést vívott ki magának.*“

Ó-görög aranyérme Mercsináról. A hetvenes években egy gazda szántás közben, Mercsinán (Krassó-Szörény-megyében), egy Nagy Sándor-féle aranyat (státért) talált, mely később Albach János fehértemplomi kereskedő birtokába jutván, az azt a fehértemplomi városi muzeumnak ajándékozta. Ezen érme 13 frt. értékű és mind-ammellett, hogy lyukas, meglehetősen jó fentartásnak mondható. Elölapján van a Minerva sisakos feje; hátlapján pedig a győzelem istennője jobbában babérkoszorúval és baljában vitorlapóznával; mellette: *ΑΙΕΞΑΝΔΡΟΥ*, felirat. M—r B—g.

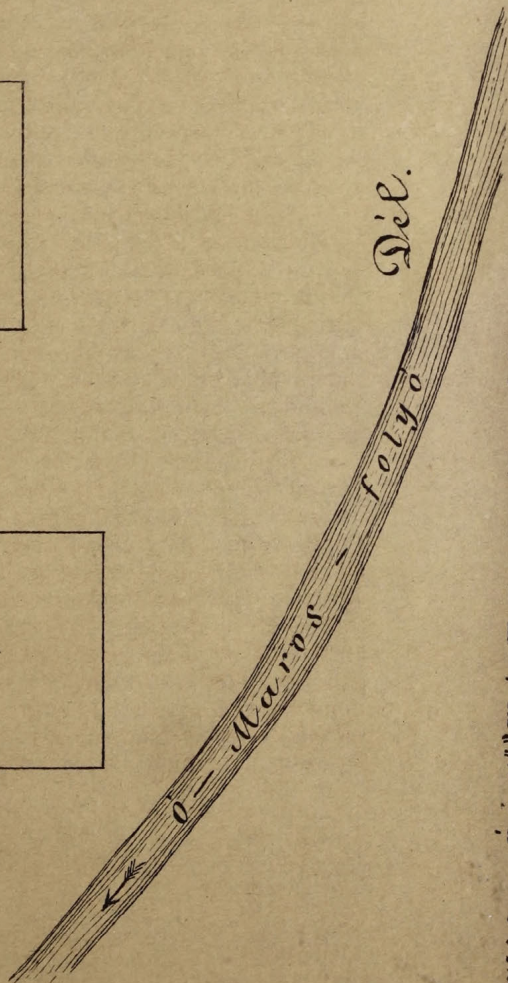
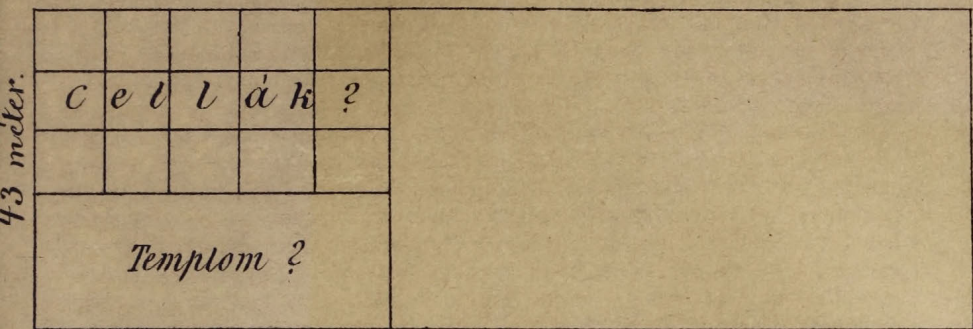
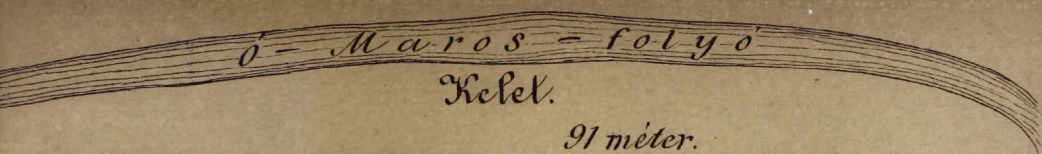
Halálozás. Fokner József honvéd-alezredest, az 1848/49. szabadságharcz egyik veteránját Temesvárt, f. évi áprilhó 23-án helyezték örök nyugalomra. Fokner előbb az osztrák hadseregben szolgált s ezredével részt vett több olaszországi ütközetben. Az 1848-iki események bekövetkeztével a honvédek sorába lépven át, az 1848/49. szabadságharczban tevékeny részt vett. Mint honvéd-alezredes a magyar seregnek és Kossuth Lajosnak Orsovára és Törökországba vonulása alkalmával a mehádiai szoros védelmét vezette. A szabadságharcz befejeztével Amerikába menekült és évek hosszú során át Baltimoreban keze munkája után élt. 1859-ben visszatérven, a temesvári első takarekpénztárnál nyert alkalmazást, a mely intézetnél az 1879. évig tetteleg szolgált és azóta nyugdíjat élvezett. Béke poraira!

A zártlyi apátóság romjainak alaprajzai

Észak.

Dyugat.

Felhívás a társulat tagjaihoz!

Tisztelettel kérjük társulatunk tagjait, hogy miután muzeumunk átalakítása végett tetemes költségre van szükségünk, sziveskedjenek hátrálékos tagdíjaikat, nem várva újabb felszólításra, O d o r Samu társulati pénztárnok urhoz (Temesvárott, megyeház.) minél előbb beküldeni.

A társulati választmány.

Előfizetési felhívás

a

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1883-ik évi folyamára.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat alapító s évdijas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 100 frt alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 5 frt évi tagdíjilletéssel, ha belépési szándékukat kijelentik Ormós Zsigmond társulati elnöknél, vagy Pontelly István főtitkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed, de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 4 frt. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1883. január 15.

Pontelly István,
főtitkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a történelmi és régészeti társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések a szerkesztő-főtitkárhoz, Temesvárott, Belváros, Szeminárium, intézendők.

A történelmi és régészeti társulat temesvári s vidéki tagjai tisztelettel felkéretnek, hogy időközben változó lakásaikat a főtitkári hivatalban (Temesvár, Belváros, Szeminárium,) a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzetek nem fognak pótoltni.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat főtitkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1877. III. évfolyam II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1878. IV. évfolyam II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1879. V. évfolyam II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1880. VI. évfolyam III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1881. VII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1882. VIII. évfolyam I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1883. IX. évfolyam I. II. III. füzet.
8. Miletz János: Gizela királyné élete. 12 iv 8-ad rétt. Ára 1 frt 20 kr.
9. Miletz János: Temes és Arad vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Ára 30 kr.
10. Miletz János: Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Ára 20 kr.
11. Miletz János: Temesvár hadászati jelentősége 4 $\frac{1}{4}$ ív. Ára 40 kr.
12. Miletz János: Torontál vármegye történelmi és régészeti emlékei. Ára 20 kr.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként jan. ápr. júl. és okt. hónapokban.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PONTELLY ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
TÁRSULAT.

IX. ÉVFOLYAM. — IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1883.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDÁBAN.

TARTALOM

Alsó-Eperjes helyfekvése. Karácsonyi Jánostól	153
Bizere és Zásty. Pesty Frigyesről	164
Ujabb délmagyarországi őstelepek. Milleker Bódogtól	167
Tárcza: Rendes havi választmányi ülés szeptember 26-án. Pontelly Istvántól .	181
Egyveleg.	187
A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat az 1882/3-ki egyesületi évben.	189

É R T E S I T Ő

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

K Ö Z L Ö N Y E.

IX. ÉVFOLYAM.

1883.

IV. FÜZET.

Aisó-Eperjes helyfekvése.

KARÁCSONYI JÁNOSTÓL.

„Eperiessum, quod inferius vocatur,
Francisci Patocii natale solum,
Mehemetes sine sudore occupavit.“
Istvánffy XVII. könyv.

E szavakkal tette híressé hazánk Liviusa Alsó-Eperjest. Méltónak tartotta följegyezni róla, hogy itt ringott bölcsője egy nevezetes férfiúnak, kora kiváló vitézének, eperjesi Patócsy Ferencznek, ki, ha erőszakos is volt, de meg volt benne a hon szerelme, megvolt benne a középkori lovasgiasság érzete, a királyné iránti mély tisztelet. Szeretném fölemlíteni tetteit, kitisztázni emlékét, melyen a nemismertség átka fekszik; de gyöngeségem szárnyát szegi törekvésemnek: csak születése helyét, csak a legelső pontot igyekszem meghatározni.

Minden szöglet föld e hazában egy-egy része történetünknek. Azért bár csak egyes helyeket ismertetek, illetőleg azok történetét tisztázom, vedd szives olvasó úgy, mintha az egészet adnám.

„Egy hajdankori vár romjaihoz viszlek, melynek porladózó falai azt kiáltják felénk: Szedjétek össze, építsétek új hajlékká a multnak rombadőlt csarnokait.“¹⁾ Egy főúr várát, bánok, főispánok ősi fészket, honunk védő sánczait keresem. Hol feküdt Eperjes? Kutassuk történetíróink műveit.

Az első történelmi lekszikon szerzője Budai Ferencz csak általánosan beszél, hogy Patócsy Alsó-Eperjesen. Arad megyében született anélkül, hogy ama hely fekvését

¹⁾ Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. I. III. 1.

bővebben meghatározná.¹⁾ De Fábían 1835-ben már az Araddal határos békésmegyei pusztára gondol, mikor azt írja, hogy „Patócsy Ferencz, Alsó-Eperjesen, Zarándmegyében született.“²⁾ Határozottan a Kigyós mellett fekvő Eperjesre magyarázza Budait Mogyoróssy János, Gyula ősz történetirója.³⁾ Legtöbbször, leghatározottabban, évek hosszú során állította ezt Békés vármegye fáradhatatlan történetirója, Haan Lajos, a békésmegyei régészegylet buzgó alelnöke, az én nagyrabecsült pártfogóm.⁴⁾ Nem kifogásolta ezt Pesty Frigyes sem a „Békésmegye hajdaná“-ról irt bírálatban.⁵⁾

Tekintélyes sor író. Akár egy is elég volna, hogy vele szembe szálljak. Hát még mily nehezen esik mindnek odamondani, hogy tévedtek. Pedig ki kell mondani; de ezt nem én mondom, hanem a történeti adatok. Nekem az egészben csak az a részem van, hogy a mennyire csak lehet, minden történeti adatot egybegyűjtök, hogy így érveim nyomosságvál álljak szemben ellenfeleim tekintélyével.⁶⁾

Mit mondanak tehát a történeti adatok? Azt, hogy az alsó-eperjesi vár, Patócsy Ferencz születéshelye, nem feküdt a Kigyós melletti békésmegyei pusztán.

Ez legyen első, a mire megfelelek. Tagadásból áll a tétel. negative, tagadólag bizonyítom. Az említett történetirók állításukat egyedül a helynévvel bizonyítják. És mai nap csakugyan oly természetesnek látszik, hogy Eperjesről van szó, hogy csodálkozni sem lehet, ha történetiróink rögtön erre gondoltak.

E bizonyíték pedig egy hely fekvésére egymaga ritkán elégséges; sőt sokszor a név hasonlósága a tévedésnek oka. Hányan gondolták a bácsbodrogmegyei Garát a Garay család ősi fészkének? Pedig az túl a Dunán, túl a Dráván. 11 mértfölddel is odább feküdt a mai Gorján helyén. Eszék közelében.⁷⁾

A név hasonlósága folytán hányan tévesztették össze

¹⁾ Polgári lexicon. Régi kiadás. III. k. 53. l.

²⁾ Fábían: Arad vármegye leírása. Buda. 1835. 24. l.

³⁾ Mogyoróssy: Gyula hajdan és most. 1858. 176. l.

⁴⁾ 1867-ben. Századok. 1867. évf. 275. és az 1870-ben kiadott Békés vármegye hajdana munkájában két helyt 105. és 170. l. 1875-ben a békésmegyei régészeti társulat évkönyvében I. k. 79. l.

⁵⁾ Századok. 1870. évf. 469 l.

⁶⁾ Különbösen hiszem és másképp egy Haan Lajosról, vagy Pesty Frigyesről nem is gondolkozhatom, hogy ha már 1870-ben közöknél állanak azon történelmi adatok, melyeket én már felhasználhatok, ők sem teszik a Patócsyák várát a békésmegyei Eperjesre.

⁷⁾ Pesty: Régi eltűnt vármegyék I. k. 1880. 232., 258. és 282. ll.

Rácz-Kevit, a régi Keve vármegyei Kövi-vel, most Kuvin-nal?¹⁾

A név hasonlatossága folytán keresték némelyek a Duna mellett fekvő Bodrog várost a Marosmenti Bodrog faluval.²⁾ Vagy, hogy közelebbről vegyünk példát, e miatt téveszti össze Rácz Károly a régi Ellés-, vagy Ellyősfalvát, most Allióst, Paulissal, a régi Pálélése helyesebben Pálülésével.³⁾ A névmagyarozattal még oly nagy tudósunk is, mint Balássy Ferencz, megbotlott. Ő ugyanis azt mondja,⁴⁾ hogy Csanádmegye régen Aradon keresztül nyult és annak északi részét magában foglalta egész Világosig, mely 1266-ban Fulgundus (Tündöklő. Világos) nevet viselt. De Balássy urat, az általunk mélyen tisztelt tudósunkat, Fejér hibás másolata⁵⁾ tévedésbe vezette. Mert eredetileg az oklevélben nem Fulgundus, hanem Fulgudus van;⁶⁾ ezt pedig magyarosan Fölgedős, vagy Fölgedősnek kell olvasni. Ez a Fölgedős a pápai tizedjegyzékben is előfordul (Felgedus vagy Folgedus) és pedig a csanádi főesperességben.⁷⁾ Következőleg szó sem lehet Világosról; mert a csanádi főesperesség a Maroson túl terült el és így Fölgedős is a Maroson túl volt.

Én azt hiszem, hogy elég ennyi a példákból; de még egyet csatolok hozzá, azt t. i. hogy Haan Lajos úr sem elégszik meg a névhasonlatossággal a biczeri apátság holfekvésére adott nézetekor.⁸⁾

Nem elég maga a puszta helynév, kivált ha a hely egységére nézve kétségeket lehet támasztani. És lehet-e vajjon kétséget támasztani a békésmegyei Eperjes és a Patócsyak Eperjes várának egysége ellen? Lehet és pedig következőképen:

1) A Patócsyak sohasem fordulnak elő, mint tősgyökeres igazi békés-, vagy zarándmegyei család. Pedig ha a békésmegyei Eperjes volt ősi birtokuk, annak kellett volna lenniök.

2) A Patócsyak mindig régi aradmegyei, Marosmenti családot képeztek.

¹⁾ U. o. 383. l. ²⁾ jegyz.

²⁾ U. o.

³⁾ A zarándi egyházmegye története. Arad 1880. 176. l.

⁴⁾ Az aradi káptalan székhelye. Magyar Sion. Szerk. Knauz N. VI. évf. 23—30 ll.

⁵⁾ Cod. Dip. IV. r. 3. v. 34—44. ll.

⁶⁾ Katona i. m. VI. k. 466. l.

⁷⁾ Csanádegyházmegyei névkönyv. 1880. 42. l.

⁸⁾ I. m. 264. l.

3) A Patócsyakra vára, Alsó-Eperjes, a régi okirat szerint Arad megyében feküdt; az a másik Eperjes pedig nem is feküdt s nem is feküdhett a régi Arad vármegyében. Lássuk az első pontot. Fővényes tudvalevőleg közel van a békésmegyei Eperjeshez; Kigyós még közelebb; 1394-ben az aradi káptalan e helységeken és ezek körül határjárást tart; de Patócsy sem a szomszédok, sem a tiltakozók között nincs.¹⁾ 1418 előtt az Erdőhegyiek, a pélyi és soklyói nemesek, pusztították Maróthy János jószágait Gerendást, Megyest, Bodzást, Kakucsot, Kétegyházát, Szentbenedeket, épen a békésmegyei Eperjes körül fekvő helységeket; de a pusztítók közt nincsenek Patócsyak; pedig ők sem voltak különbek az akkori nemeseknél; ők is éltek a más földjét, ha lehetett.²⁾ 1420-ban, mikor Maróthy Jánost Kétegyháza birtokába ígtatják, a Jánosházaiak, Varsányiak, királyi emberek; de Patócsyak nincsenek sehhol.³⁾ Patócsyakat hasztalan keresünk még a kigyósi beigtatásnál is 1456-ban.⁴⁾ 1495-ben a Czibakok pusztítják Pélyt, Corvin János birtokát; de a Patócsyokról hallgat a krónika.⁵⁾ Még 1525-ben is, Csaba határjárása alkalmával, ismeretlen a Patócsy név; pedig különben egész sereg nemes van felsorolva.⁶⁾ Hogy ezután Patócsy Ferencz egyszerre Gyula várát bírja és így leghatalmasabb békésmegyei birtokos, ez ép oly kevésbé bizonyítja az ő békésmegyei származását, mint a mily kevésbé bizonyította volna Perényi Péter megyeiségét, ha esetleg Gyulát kézrekeríti. Ez legfeljebb arra lehet indító ok, hogy őt békésmegyei férfinak tartsuk; de nem arra, hogy születés-helyét a békésmegyei Eperjesre helyezzük.

Az első ismert Patócsy, mint Haan már régen figyelmettszette a tudós világot,⁷⁾ nem Bertalan, ki csak 1492 körül kerül elő és előneve nem eperjesi, de kecskeméti vala; hanem Imre volt. Nem valami dicséretes dologért említették föl. 1418-ban Maróthy János eltiltja őt és Csura Jánost⁸⁾

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár. Budapest 1877. 57. l.

²⁾ Haan i. m. II. k. 45. 46. ll.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár. 1877. 34. l.

⁴⁾ U. o. 73. l.

⁵⁾ U. o. 113. l.

⁶⁾ Haan, i. m. II. k. 143. 45. ll.

⁷⁾ I. m. I. k. 171. l.

⁸⁾ Csura, most Ternova nevet visel. Paulis és Szabadhely közt, a Maros közelében, már 1448-ban Patócsy-birtok. L. Történelmi adattár Csanádegyházmegye hajdanához II. évf. 303. l.

Keresztúr, Iregd, Hosszúaszó és Pálülése nevű aradmegyei birtokainak pusztításától.¹⁾ Pálülése most Paulis; Hosszúaszó most Hosszúszó, Lippán túl, a Maros partján; Iregdről később szólok; Keresztúr pedig vagy a szabadhelyi határhoz tartozó keresztúri pusztán, vagy Hidegkút mellett feküdt; szóval az elfoglalt és elpusztított helységek mind a Maros mellett, annak jobb, vagy bal partján fekszenek. Ha pedig azt látjuk, hogy ugyanez oklevél tanúsága szerint az Erdőhegyiek, Pélyiek és Soklyóiak a lakóhelyük közelében és szomszédságában eső gyulai uradalmat; a tordai nemesek a velők határos Szeghalmot, Csökmöt; a Kamuthyak, Csatáryak, Dánfokiak a tőszomszéd Békést, Gyurt stb. élük és pusztítják: okvetetlenül azt kell gondolnunk és következtetnünk, hogy a Patócsyak is a velők határos lakóhelyük mellett fekvő Marothy-jószágokat rohanták meg; ebből pedig azt kell levonnunk, hogy a Patócsyak lakóhelye Aradmegyében, a Maros mentén feküdt; minthogy az elpusztított Maróthy-jószág szintén ott volt.

Máskor is mindig Aradmegyében a Maros közelében találjuk őket; 1448-ban, a csicséri határban fekvő Molnáripusztá ügyében, mint szomszédok vallomást tesznek az aradi káptalan részére.²⁾ Mikor Hunyady Jánost a Maroson túl, a Lippától nem távol eső 3 oláh kerületbe jgtatták, két Patócsy is ki volt rendelve királyi embernek;³⁾ 1506-ban a gersei Petóket egész ünnepélylyel vezetik be a Maros mellett fekvő szódi kastély és tartozékainak birtokába. Ekkor is, mint szomszéd és határos megjelenik Patócsy Péter.⁴⁾ Ennyi bizonyíték már csak elégséges a második pontnak kimutatására, hogy t. i. a Patócsyak egy száradon át mindig aradmegyei, Maros-menti család voltak.

Most következik azonban a kemény dió, azt a merész állítást megmutatni, hogy a békésmegyei Eperjes, melyből ma csak egy ugrás és Aradmegyében vagyunk, régen nem is feküdt és nem is feküdhett Aradmegyében.

Hogy nem feküdt Aradmegyében, azt egyszerűen azzal igazolom, hogy Eperjes az 1561-ki hiteles és pontos Földvár-összeírás szerint a gyulai vár tartozéka (appertinen-

¹⁾ Haan i. m. II. k. 47. l.

²⁾ Orthmayr és Szentkláray: Történelmi adattár Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez. II. évf. (1872.) 303. l.

³⁾ Teleki: Hunyadiak kora. X. k. 410. l.

⁴⁾ Nagy, Ipolyi, Véghelyi: Hazai okmánytár V. k. 401. l.

ziája) volt Pély, Bánhegyes, Bánkútával együtt úgy, hogy az bizonynyal egy a békésmegyei pusztával; ezek pedig Zarándmegyében feküdtek.¹⁾ Ez egyszersmind hatalmas argumentum a békésmegyei Eperjes ellen; mert azt bizonyítja, hogy a békésmegyei Eperjes nem is volt Patócsy-birtok; hanem Maróthy-jószág; ugyanis a Maróthyak kapcsolták javaikat Gyula várához; a Patócsyak, mint Haan Lajos úr is említi, nem.²⁾ Ugyane falu 1582-ben³⁾ és 1607-ben⁴⁾ Zarándmegyében fekszik. Sőt még azt is föl tudjuk hozni, hogy ugyanazon fejedelem, ugyanegy esztendőben, másnak adja a zaránd-, most békésmegyei Eperjest és másnak az aradmegyei Eperjes kastélyt; amazt a Szentandrásyaknak,⁵⁾ emezt a Kamuthyaknak⁶⁾ úgy, hogy szembeszökő dolog, hogy az eperjesi kastély helye a régi Patócsy-birtok, és a zaránd-, most békésmegyei Eperjes, két egymástól különböző hely. Ámde mindez még nem elég; mert mindezt Haan Lajos úr is tudta; de nem akadt fönn rajta; mert ő két falut Alsó- és Felső-Eperjest különböztet meg és a fölhozottakat, Felső-Eperjesre alkalmazván, Alsó-Eperjest mégis Békésmegyében fekvőnek vitatja.

Azt kell tehát kimutatnunk, hogy Alsó-Eperjes, a Patócsyak fészke, nem is fekühdhetett a békésmegyei Eperjes helyén; a miből önként következik, hogy a Haan Lajos úr által tett különböztetés valóságban nem létezett.

Egy érdekes oklevél 1511-ből arról tudósít bennünket, hogy a Patócsyak Eperjes birtoka, máskép Iregd nevet viselt.⁷⁾ Ez az Iregd pedig 1418-ban Aradmegyében feküdt;⁸⁾ de később is, mikor már régen elnyomta az Eperjes név Iregdet, 1602-ben,⁹⁾ és 1607-ben¹⁰⁾ az eperjesi kastély Aradmegyében létezett; de természetesen nem a mai kiterjedésű Aradban; hanem abban, mely 1689 előtt létezett. Lássuk tehát, meddig terjedt a régi Aradmegye. Hogy 1619—1744-ig Aradmegye nem terjedett feljebb Mácsánál,

¹⁾ Történelmi adattár I. évf. 328. l. Fábán i. m. 27. l.

²⁾ Haan i. m. I. k. 171. l.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár 157. l.

⁴⁾ U. o. 163. l.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Haan i. m. I. k. 171. l. Az oklevelet, ha jól tudom, a „Hazai okmánytár“ közölte.

⁷⁾ Fábán i. m. 248. l.

⁸⁾ Haan, i. m. II. k. 47. l.

⁹⁾ U. o. 211. l.

¹⁰⁾ Hazai okmánytár és Haan i. m. I. k. 171. l.

az bizonyos; azért nevezi azt Bél Mátyás „regiunkula,” azaz „vidékecské“-nek.¹⁾ De itt a török hódoltság előtti időről van szó; azért nekünk is itt kell bizonyítanunk. Kezdjük mindjárt közvetlenül a török hódoltság előtt. Biztos útmutatást ad nekünk itt Földváry öt vármegyéjéről készített összeírása. Ennek bizonyosága pedig épen kedvezőtlen Arad megye északfelé való terjedéséről. A Földváry lajstrom szerint, ez pedig pontos, így ment Arad megye határa: Nagy-Serjéntől illetőleg Pécskától keletre kezdődvén, tartott Szent-Pálnak és innen Sofronyának; Pereg, Basarága, Szionda, Tornya, Iratos mind Csanád megyében feküdtek; Ötvenes, illetőleg akkor Ötvenablakos és Sofronya, akkor Két-Sopron közt kezdődött már Zaránd vármegye határa, mely Medgyes, Bodzástól, Kevermesen. Kutason keresztül huzódott a mai Kurtics-hoz, akkor Kurtaegyházhoz és a nem messze álló Újfaluhoz. Itt volt tehát a hármashatár, a hol Csanád-, Arad- és Zaránd megye érintkezett. Tovább menve, a szentannai határban fekvő, de elpusztult Nyék és Barnót faluk megint Zaránd megyében állottak; tehát ezek alatt vonult a határ Földvár felé, mely Róbert Károly alatt még Orodban,²⁾ de 1434-ben már Zarándban³⁾ feküdt; innen pedig nem Világosnak, mert ez már 1324-ben Zarándban feküdt; hanem le Kovasinecznak. 1561-ben tehát Arad megye még Kurticsnál se vonult feljebb. De a megelőző XV. században sem; mert Kevermes, Kamarás, János háza, Lökösháza már 1418-ban Zarándban feküdtek.⁴⁾ Tehát legfeljebb eddig, nem tovább, nyulhatott Arad megye határa. Azok tehát, kik Aradot a XVI. század előtt Békésmegyével határosnak mondják, vagy még ennek egy részére is kiterjedtnek állítják, keresztül ugrottak és számításon kívül hagytak egy olyan vármegyét, mely kétszer, vagy háromszor akkora volt, mint Arad, t. i. Zarándot, mely Arad megyét folyton lefelé szorította és hatalmas váraival, virágzó családjaival túlszárnyalta.⁵⁾

Már most tehát, ha a Patócsyak Eperjes vára Arad megyében feküdt, a mint bizonyos, hogy ott feküdt,

¹⁾ Fábian i. m. 12. l.

²⁾ Zichy es. okmánytára II. k. 54. l.

³⁾ Történelmi adattár II. k.

⁴⁾ Haan: Bekésvármegye hajdana II. k. 45. 46. ll.

⁵⁾ Zarándnak 1434-ben 300, Aradnak csak 100 harezost kellett háború esetén kiállítani.

akkor helyesen állítottuk föl a harmadik pontot; mert a békésmegyei Eperjes, nem is feküdt s nem is feküdhett Aradmegyében.¹⁾

De ha valakit még eddig sem győztem volna meg eléggé, annak szolgálok még más érvel. Tudvalevőleg a Patócsyak Eperjes várát már 1551-ben elfoglalta a török;²⁾ mégis Verancsics 1558-ban, szeptember 9-én, azt írja Nádasdynak, hogy a törökök 3 kastélyt állítottak Gyula ellen: t. i. Világosvártt, Erdőhegyen és Varsándon;³⁾ az eperjesi kastélyról semmit sem szól; noha ez, ha a békésmegyei Eperjesen állott, közelebb esett Gyulához akár Világosnál, akár Erdőhegynél. Sőt tovább megyek és Oláh Miklós után azt állítom, hogy a Patócsyak Eperjes vára nem is feküdt a Körös-Maros-közben. Halljuk tehát mit ír Oláh Miklós 1536-ban (tehát a XVI. században, mikor már bizonyosan állott Alsó-Eperjes vára,) készült geográfijában: „Azon a vidéken, mely a Fekete-Körös és a Maros között terül el, a következő várak vannak: Sólomos, Lippa, Pankota, Zaránd, Kerék.“⁴⁾ No, ha Oláh fölemlíti a zarándi és keréki kis váracskákat, bizonyosan fölemlítette volna és föl is kellett volna említenie a sokkal különb alsó-eperjesi kastélyt!

Ime egyszerre azon veszem észre magam, hogy nem csak kétségeket támasztottam a békésmegyei Eperjes és a Patócsyak Eperjes várának egysége ellen; hanem egészen bebizonyítottan fölvettem tételemet, mely azt állította, hogy a történelmi adatok útmutatása szerint az alsó-eperjesi vár, Patócsy Ferencz születéshelye, nem Kigyós mellett; nem a békésmegyei Eperjes helyén állott.

No de most mit szólnak a történelmi adatok arra nézve, hogy hol feküdt Alsó-Eperjes?

Isten hozzád délibábos rónaság; Isten hozzád szülő földem; te a béke és Isten áldásának régi jó tanyája; mit keressük itt a hazát dúló hadak fészket? Nincs itt nyugvó pontja a költő képzelmenek! A távol kékelő hegyek felé tartunk; oda, hol a Maros hőmpölygeti vizét; hol a tölgyek, bükkök rengetében, a sasok helyén, fészket rakott a büszke

¹⁾ Ellenvetésül azt hozhatnák fel, hogy a megyék határai változtak; csakhogyan azon időről mutattuk ki Aradmegye határait, melyben az oklevelek Iregdet, vagy Eperjest Aradba helyezik,

²⁾ Istvánffy XVII. könyv.

³⁾ Verancsics összes munkái VII. k. 242. l.

⁴⁾ Bél: Apparatus ad historiam Hungariae. 30. l.

magyar nemes; honnan mint kis király nézett végig sűrű falvain; honnan, hajh! sokszor lángoló, szent lelkesedéssel szállott alá honát védeni; honnan máskor, hajh! honát, fáját pusztítani, kirabolni rohant orvul alá!

Már másodszer is végig vonult a török a Maros mentén; a gyönyörű sor kastély, város és helység, mely innen és túl, Erdély főfolyójának partját övezte, másodszer is érezte az örökös ellenség dúló kezét. Hol vannak fiai, kik a gazdag, szép vidéket lakták? Miért nem védik hazájukat? A Telegdyek, Jaxithok, Szokolyok, Dóczyak? A híres Csáklyák? Kihaltak, elhuzódtak. Losonczy, Patócsy ketten vannak, a kik még küzdenek; a többiek helyét németek, spanyolok pótolják. Lippán a híres, erős várban Aldana Bernát, a Nagy Kampó, parancsol. Castaldonak jó barátja; de már nem a Cidek vitézsége és bátorsága lakozott ő benne.

1552. tavaszán új veszedelem készült: Mehemet Temesvár ellen indult; Lippán Aldana félni kezdett; nem tudjuk az ő ösztönzésére, vagy saját jó szántából írta-e Castaldo azt a jeles levelet, melyben előre mentegeti magát a bekövetkezett bajok- és veszteségekért, és többek közt Aldanának nehéz állását is kifesti. Lippát megtartani ugyan bajos — írja Castaldo — „quia Solimos, Eperies et alia castella super Marusium, sunt in Turcarum potestate, ex quibus et a quibus haberi, vel impediri victualia.“ — „mert Solymos, Eperjes és más a Maros fellett álló várak a törökök hatalmában vannak, már pedig csak ezekből és ezektől szerezhetők vagy megakadályozhatók az élelmiszerek.“¹⁾ Minekünk ezen levélből a vezérek hangulatának megismerésén kívül, még az a különös hasznunk is van, hogy egyszerre megtudjuk belőle azt, hogy az előbbi 1551. évben elfoglalt Eperjes kastély ép úgy, mint Solymos, a Maros mellett feküdt és a felett uralkodott. Mint-hogy pedig Solymossal együtt egy sorban említettik, helyesen azt következtetjük, hogy valamint Solymos, úgy Eperjes is Lippa közelében feküdt és pedig a Maros tulsó partján, mint Oláh Miklós felemlített részlete mutatja.

De melyik oldalán állott Lippának, a keletin-e, vagy a nyugatin? Erre megfelel az egy Báthory Zsigmond fejedellemmel egykorú történetíró, baranyai Decsi János. Borbély

¹⁾ Történeti lapok. Szerk. K. Papp Miklós Kolozsvárott. III. évf. 508. l.

György, a diadalmas erdélyi vezér, egymásután foglalja el a törökök Temesvártól keletre eső várait és a szandzsákjaival elébe siető temesvári basát Faesádnál (most Faesét) kegyetlenül megveri. Aztán közvetlenül azt írja: „Legyőzetvén ekkép a barbárok, mikor a mieink (Faesádból) Lippa felé sietnek; az Eperjesen levő törökök, a facsádiak esetének hallottára, megfélemledvén, tüzet dobnak a tetőikre, a kastélyt fölgyújtják, maguk pedig onnan szélyel futnak.“¹⁾

Egy tekintet a térképre mindjárt megmutatja, hogy Faesétről az út a Maros mentén keletről nyugatra tart; ezen siettek az erdélyi hadak Lippa felé, hogy győzelmüket kizsákmányolják; ez útban, tehát Lippa keleti oldalán találják Eperjest, a Patócsyak várát; azt, a mit mi is soká kerestünk és most végre Lippa és Hosszúszó (Hosszúaszó) között megtaláltunk. Ez volt Eperjesnek utolsó szereplése; mert Borbély György 1595-ben széthányatta, hogy török rablóbandáknak fészkül ne szolgáljon. Ennélfogva Básta 1602-ben már csak az eperjesi kastély helyét adta a Kamuthyaknak.²⁾

Ezt felelik tehát a történelmi adatok. Lippa és Hosszúaszó, vagy Kelmák nem oly nagy távolság, hogy ne lehetne bővebb régészeti nyomozásra fölvenni; a pontot, a hegycúcsot meghatározni az archaeológiáé³⁾ és azé, a ki a vidéket ösmeri.

Rövid értekezésem végére értem. Elégségesek-e fölhozott bizonyítékaim, a kegyes olvasóra bizom; egyetlen törekvésem,

¹⁾ „Devectis in hunc modum Barbaris, dum nostri Lippam contendunt, Turcae, qui Eperjesi erant, metu eorum, quae Faeczadiensibus evenisse audiverant, igne testis iniecto, castellum inflammant ipsique ex eo profugiunt.“ Baranyai Decsi János magyar története. Kiadta Toldy F. (Magy. tört. emlékek. II. oszt. írók XVII. k.) 189. l.

²⁾ Haan i. m. 211. l.

³⁾ Archaeologiai kutatásaim alapján, mik az iménti iskolai szünetidőben a Temesvártól a Marosig terjedő vidéken levő avar sáncok, középkori magyar föld- és kővárak és a török kőrsáncok mellett, a zástyai apátság és Sólymos vára romjaira szorítózkodóan, örvendetesen konstatálhatom, hogy Alsó-Eperjes hajdani kastélya zómtornyának még elig hatalmas falmaradványaira akadtam. Ezek nyomán az alsó-eperjesi vár Lippától keletre egy mérföldnyire, a Maros balpartján elvonuló hegylancz tetején, szemben azon ponttal épült, hol a Maros jobb partján a sólymosi várát hordó hegységnek közvetlenül a mondott folyó mellett elterülő, tehát a legszélsőbb ágazata, Sólymostól negyed mérföldnyire kelet felé, végződik. A zómtornynak, mely öt oldalú, egykori magasságát ma már meg nem határozhatni. Falmaradványainak jelenlegi magassága már csak öt méternyi. A toronyromnak a nyugati oldalán volt a bemenete, mi még kivehető. Az ötoldalú torony egy-egy falának hossza nyolcz méter; annak vastagsága két és egy tized méter. Alkalmilag még bővebben fogván róla megemlékezni, egyelőre beérhetjük azon kijelentéssel, hogy Alsó-Eperjes helyekévesét sikerült tisztába hoznunk. Szerk.

eltekintve minden ellenmondás viszketegétől, az volt, hogy tisztázzam Békésmegye történetét; azt megszabadítsam egy történeti tévedéstől és annak a családnak, mely egykor a fő volt megyénkben, eredetére egy kis útmutatást, a Maros mentének leírásában egy lépést tegyek.

Két évvel ezelőtt Sólymos várának omladékain álltam. Elöttem állott a szép multú és jelenű Lippa város; távolabb igazó tájképet ígért a messzeterjedő alföldi rónaság, a régi Mokra-alja, a nagyratörő Arad várossal; a rajta csillámló ezüst vonal, a vidék életere, a Maros; a lassan lankásuló hegyek, csinos, gazdag falvakkal; keleten a drága, becses koszorú, a ménesi hegység, vidám szőlőivel. De mindez nem vonzott engem: szemeimmel le, Erdély felé, tekintettem: a sűrűn egymásra toluó, benőtt hegycúcsokon nyugodtak szemeim. Mit kerestem én ott? Tán a bulcsi apátságot, a marzsina, a monostori váracskákat, a Pósa fia, Harasztyak kastélyait? Nem! Gyöngye szemeim nem értek odáig. Csak Lippán túl, túl a hegyen pihentem szemeimmel. Oda vezetett engem a multak emléke szeliden, öntudatlanul. Most tudom, hogy mi volt ott. Egy magyar család vára, tüzehelye.

„Ó te forgó mulandóság!

Borzasztó, bús, mély csend hallgat

A falak közt mostan ott,

Hol hajdan az úri élet

S öröm mozgott és zajgott.“

Elpusztult a család; rombadőlt a vár; a mi megmaradt, azt is széthányták; már most más faj állott a kimult helyére; az elpusztult várnak nyomain sincsenek.¹⁾ Es mi magyarok most már csak zarándokolni járunk a Maros mentére! No de mért ne hódítanók meg e hazát harmadszor is? Előbb fegyverrel, most meg észszel?!

¹⁾ Kelmák mellett emlegetnek valami romokat; de annak azonossága még külön megállapítandó.*)

*) Mint az előbbi lap ²⁾ jegye alatt érintem vala, az alsó-eperjesi várkastély régi, öt oldalú donjona öt méternyi magasságban még fennáll. — Ettől különbözők a romok Kelmákon, hova, az időből kifogyván, az idej iskolai szünidőben már el nem juthattam; de el fogok oda menni, ha Isten segít, a közel jövőben. A kelmáki romokról egyébiránt Fényes Elek geográfiai szótárában (I. k. 196. l.) a következőket olvashatni: „A Maros partján van régi vára dűledéke, mely nagy részt már a Maros medrébe beszakadt, de még most is látható a kemény kőfalban egy vaskapcsokkal erősített, mély üreg, mely véstetjes fogház lehetett. Az építési anyagok összeillesztése módfelett kemény.“ Szerk.

Bizere és Zásty.

PESTY FRIGYESTŐL.

A történeti földrajz újabb időben kedvencz tárgya kezd lenni történetbuváraink munkálkodásainak, a mit valóban nagy örömmel tapasztalunk; mert alig van hazai viszonyaink közt oly kutatási irány, a melyen több történeti mesét lehetne kiirtani, mint ezen.

Örömmel értesültünk tehát arról is, hogy Rácz Károly úr a zástyi apátság hofekvéséről az „Értesítő“-ben egy értekezést fog közrebocsátani, mely a Luvárlat eddigi eredményeit felforgatván, a nevezett apátság székhelyét a Maros mentén fogja kitzüni. Az azóta megjelent értekezést elolvastam, és a nélkül, hogy a kérdés érdemébe bocsátkoznám, a valóság kiderítésére törekvő komoly buzgalom iránt elismerésemet fejezem ki.

De e méltánylásom daczára szó nélkül nem hagyhatom a szerző egy téves argumentációját, mely alkalmas arra, hogy másokat is tévedésbe ejtsen.

Azt állítja ugyan, hogy a Zásty helynév ószlávul azt jelenti, hogy Csúcs; a Csúcs szót pedig mindig Csycsnek irták mindenütt, a pápai tizedjegyzéktől kezdve egészen a 18-ik századig; még pedig következő változatosságokkal: Csycsere, Cycere és Cicere. Ezek után Rácz Károly úr még úgy vélekedik, hogy a Csicsere helynév hibás olvasásban szenvedett, mely onnan származott, mert a Cz betű úgy irtott β , hogy alakja nagyon hasonlított a nagy B betűhöz, nevezetesen ily formán: β icere. Igy aztán csodálkozik Rácz Károly, hogy minden történet- és földrajziró Pázmántól Szentkláray Jenőig bizerei apátságról beszél, midőn csicserei apátságról volna szó.

Megnyugtathatom Rácz Károly urat, hogy a feltett hibás olvasás nem fordult elő. Az általa idézett Tamás, ki 1333. évben a pápának 13 garassal adózott, nem volt csicserei, hanem bizerei plébanos, — plebanus de Byzere, a mint mult évben, midőn a vatikáni levéltárban dolgoztam, meggyőződtem.

Az idézett tétel előfordul a pápai Regestrum 59. b. lapján, és bár ki által megtekinthető, a ki Rómába vetődik.

Hazai forrásaink hozzáférhetőbbek lévén, mint a rómaiak, megjegyzem, hogy ezek Csicsért és Byzerét igen nagyon meg tudják különböztetni egymástól. Már az a tény, hogy Karánsebeshez délre hajdan Byzere nevű falu feküdt, mely a Gámón család birtoka volt, kétkedésre ébreszthette volna szerzőt, hogy a Byzere név nem fordításból keletkezett. De közelebbről érdekel bennünket egy másik Byzere, mely Lippa táján terjedett el, és egy benczés apátság székhelye volt. Erről vélekedik Rácz Károly ur, hogy neve hibásan származott reánk, és hogy ez voltaképp a csicséri apátság; ez utóbbi pedig = Zásty-val.

Kezemen igen sok eredeti oklevél fordult meg, mely szintűgy a Karánsebes alatti Byzere helységről, mint a Maros közelében létezett bizerei apátságról szól, és tudományomról ápoltt legnagyobb szerénységem mellett sem engedhetem meg azt a föltevést, hogy mindannyiszor Cycere-t kellett volna olvasnom, a hol az oklevél világosan Byzerét irt. Értekező úr senkit nem fog meggyőzni arról, hogy Byzere helyett Csicsert kell olvasni.

Midőn a csanádi káptalan az 1522. évben az aradi káptalant az Aradvármegyében fekvő Csolt falu felének birtokába igtatta, a bizerei apát is mint szomszéd képviselve volt két embere által, kiknek egyike Branko Péter Csicsérben, a másik Puskás Balázs Byzerében lakott.

E kis megjegyzés szolgáljon annak feltüntetésére, hogy a XVI. században Csicsér, Csolt, Bizere különféle helységek voltak, és hogy azokat nem szabad azonosítani, mint Rácz Károly úr teszi; szolgáljon bizonyosággul, hogy a bizerei apátság az 1514. évi pórlázadás alkalmával nem pusztult el, a mint minden történeti alap nélkül — csupán kombináció alapján — „kétségen kívüli“ ténykép állítja.

Az 1385. évben említett Miklós és az 1428. évben említett Balázs Rácz Károly szerint csicserei apátok voltak, miből szerinte bizonyos, hogy a zástyi és csicséri apátság ugyanaz volt. Ezt az állítást szintén nem lehet elfogadni, mert a nevezett apátok kétségtelenül csakis bizerei apátok voltak.

Távol legyen tőlünk fiatal íróink buzgalmát a történeti igazság szolgálatában lelohasztani; mi egy kis szuperlativust, mely bóna fideszből származik, nem túlszigoruan ítélünk meg; mégis szükségesnek tartjuk azt a figyelmeztetést, hogy ne oly

készséggel vessék magukat a kombináció karjaiba, hanem igyekezzenek meggyőződni arról, vajjon az oklevelek, a történeti adatok valóban cserben hagyták-e már a kutatót?

Adatok hiányában óvakodók legyenek olyanok állításától, minőkre a kombináló ész sincs feljogosítva. Például, midőn értekező egy négyszögű épület maradványait kiéhezhető toronynak mondja, vagy azt vitatja, hogy a zástyi apátság pallosjoggal (ius gladii) birt.

A zástyi apátság helyszínelésével csaknem úgy vagyunk, mint Attila székhelyének keresésével és megkísérlett kimutatásával. Egyik vélemény a másik fölé hullámszik, de bizonyosság még nincs. De Rác Károly értekezése érdemlegesen mégis figyelmet érdemel, a mennyiben a XVIII. század térképei Zástyt csakugyan a Maros mentén tüntetik fel. Ott azonban még névrokonnal lehet dolgunk, és így felette sokat egyedül e körülményre nem lehet építeni. Rác K. IV. Béla királynak 1261. évi oklevelére hivatkozik, melylyel az egi püspökséget birtokaiban megerősíti, ezt mondván: „Ugyancsak Tisza-Püspöki, Tisza-Zugnak nevezett rekesztékkal,¹⁾ halakkal és haltartókkal, valamint a többiekkel, a zástyi és csálai nemesek szomszédságában.“ Csála egykor nevezetes helysége volt Arad megyének, a melynek neve ma is él a csálai erdőben Arad mellett. Ha Csála IV. Béla idézett levelében csakugyan említették a zástyi birtokok kapcsában, ez oly körülmény volna, mely hatalmasan támogatná Rác Károlynak a térképi adatból meritett érvelését. De a dolog nincs úgy; mert IV. Béla azt írja, hogy az egi püspök birtokai a zástyi és balai (nem csálai) nemesek szomszédságában — in vicinitate Nobilium de Zaszt et de Bala — fekszenek.

Hozzájárul még az is, hogy az elősorolt püspöki jószágok — mint a királyi oklevél nyomban elmondja — mind Heves, Ujvár és Borsód megyében terültek el,²⁾ és így azokat Arad megyében a Maros mentén keresni nincs jogunk.

Ebből kitetszik, hogy a zástyi apátság holfekvésére vonatkozó kérdés még nincs megoldva, és hogy ez buvárainkat még tovább is fogja foglalkoztatni.³⁾

¹⁾ Az értekezés e szövege nem hű, mert az oklevél szavai ezek: „Tisza Püspöky, cum clausura Tyciae Zege (értsd: Csege) vocata, stb.“

²⁾ Fejér IV. 3. köt. 39. lap.

³⁾ Közöltük e cikket minden megjegyzés nélkül, hogy a további kutatásokra és védelemre esetleg szintén alkalmat adjunk. Szerk.

Ujabb délmagyarországi őstelepek.

MILLEKER BÓDOGTÓL.

Az „őskori“, vagy más néven „barbár“, valamint a népvándorlaskorszaki leletek, melyek nálunk szép számmal jelentkeznek, több figyelmet érdemelnek, mint gondolnók. Ezek előttünk oly időnek miveltségi állapotát tárják fel, melyből irott emlékeink nincsenek.

Jegyzeteim kivált az utolsó időben, mely az ilyfajta régiségleletekben igen gazdagnak mutatkozott, szép gyarapodásnak örvendtek. Kivált a Versecz vidékének multjára vonatkozó adatokban volt gazdag gyűjtésem. Ezen jegyzeteim nyomán van szerencsém ezennel négy érdekes, részint őskori, részint népvándorlaskorszaki leletet bemutatni, melyek nemcsak a mondott tájék, hanem egész Délmagyarország multjára némileg fényt deríteni és a szakférfiak figyelmét méltán magukra vonni hivatvák.

I. Verseczi „nagy réti“ leletek.

Versecztől nyugatra, közvetlen a moraviczai vasuti állomás előtt elterülő vidéktől kezdve, egészen Alibunárig és ezen túl, huzódik a hirhedt, rengeteg alibuuári mocsár. Eltekintve az abban kifejlődni szokott miazmák ártalmas voltától, mi miatt a körülötte lévő vidék egészségtelenné válik: az roppant pénzbeli kárt is okoz, kivált a közeli Versecznek, melyre nézve valóságos átkul tekinthető az itteni terjedelmes és „Nagy-Rét“-nek nevezett mocsár-tenger.

Miután a geologusok összhangzó véleménye szerint a versecz-alibunári mocsár eredete a történetelőtti idők azon szakába vezethető vissza, a melyben Magyarország síkságát még viz borította, mint melynek az maradványául tekintendő: sokáig azon hiedelemben valék, hogy a régi időkben ott emberek huzamosabban alig időzhettek. Ezen hitben éltem még a legutóbbi időig, mely hit annak daczára sem rendült meg bennem, hogy egy időben a Lederátá-ról Tibiszku-m-ra vezető római hadut nyomait, az itt észak-déli irányban huzódó és a „Nagy-“

és „Kis-Rét“ között vonuló, római¹⁾ sáncz mentében, kerestem. De végre mégis mást kellett tapasztalnom; és azt, amit sokáig hihetetlennek gondoltam, valóságnak elfogadnom: t. i. hogy a „Nagy-Rét“-nek egyes részei hajdan betelepítve voltak.

Taval legelőször esett tudomásomra, hogy a Versecz melletti mocsarakban régiségeket találtak. Tíz éve ugyanis, hogy egy verseczi német földmives a „Kis-Rét“-ben, Nagy-Szredistye alatt, az eke vasával egy közönséges kocsikerék agykarikájához hasonló nagyságu, tömör arany gyűrűt hozott napfényre. Ő réznek tartván azt, gyermekeinek adá játékszerül; mignem egy házaló zsidó ígéretei következtében arra figyelmessé tétetvén, a valóság megtudása után azt egy aranymivesnek eladta, ki azt szokása szerint be is olvasztotta.

Az utóbbi időben azonban a város tulajdonát képező ama része a „Nagy-Rét“-nek vonta magára méltán a régészek figyelmét, mely jelenleg a városi tervrajzban a XX. számmal van megjelölve, és a római sánczvonalon túl, a vasuttol nyugatra, ennek 413. számú órházától nem messze, — körülbelül 1500 lépésnyire, — terül el. Az ezen birtokrészt határoló lecsapoló-csatornák keleti szögletében fekszik azon pont, melynek helyén az alább leírandó leletek előfordultak. Ott 1879-ben egy verseczi földmivelő sok, különféle nagyságu edényeket, bronz- s vas-eszközöket és azonfelül még sok apró pénzt talált. Hihetőleg az afölötti boszúságában, hogy az mind „haszontalanság“, az edényeket összetörte; az érméket pedig eldobta és szétszórta. Az eszközökből egy pár darabot ugyan hazahozott; de azok, — mint mondá, — azóta mind elvesztek, mert a gyermekek játéka között eltűntek.

1881-ben a lelethely és környéke víz alatt állott. Taval pedig Seemayer Bódog, földmivelő vette bérbe a fent leírt földet, kinek napszamosai, ápril közepe táján szántás közben, sok apró érmét találtak. Ennek hire egyebek közt Rittinger Ede fülébe is eljutott, ki mint régiség-kedvelő, szorgalma által már sok becses műtárgyat szerzett magának. Ez, a mint a dolgot megtudta, oda még ápril 19-én kirándult. Minek volt is eredménye. Mert ezen alkalommal, a tervrajzunkon (I. T.)²⁾ a-val jelelt ponton, körülbelül 400 □m.-nyi szántóföldterületen elszórtan 140 db. római réz érmét, továbbá különféle edény-töredékeket, közsörükőalakú csiszolt köveket, egy bronzgyűrűt (fülbevalót?) és üveggyöngyöket találtak. Ezen szép siker által

¹⁾ Avar biz' az!

²⁾ Ezen tervrajzot Perjéssy tanár urnak köszönjük.

felbuzdítva, elhatározta magát, a kérdéses telepet még egyszer és pedig tüzetesen, munkások segélyével átkutatni. Ez április 23-án ment végbe, mely alkalommal 4—500 lépésnyire nyugatra az előbbi helytől egy másikra akadtak, mely legalább négy akkora lévén mint az első, érdekes régiségekben szintén gazdag volt. Ezen nap eredménye egy vas lándzsacsúcs, egy nagy vas csákány, három kis bronz gyűrű, néhány üveg gyöngy, 266 római réz érme és különféle örlőkő- és edénytöredékek voltak. Ezen kirándulásra e sorok írója is meg volt hívva; de nem vehetett részt benne, mert hivaltalbeli elfoglaltsága nem engedte meg neki akkor, hogy Fehértemplomról eltávozzék.

Még egy ízben április 30-án látogatván meg Rittinger ama helyet, most is régiségekre lelt. Május 3-án pedig Perjéssy Lajos, verseczi polgár-iskolai rajztanár, 5 korosabb tanítványával rándult ki a lelethelyre. Perjéssy innen, egyebek közt, körülbelül 3—400 érmét, az *a*-val jelzett pontról egy nagy, hosszukás, sötétkék üveggyöngyöt, mely világoskék száakkal van körülcavargatva, és a *b* betűvel jelölt lelethelyről egy sajátságos bronz darabot, mely már egymaga is bőven megjutalmazta a kutató fáradságát, vitt el.

A lelettárgyak, melyek a humusz felületén, vagy annak legfelsőbb rétegében, alig 0.15 m.-nyire a föld színe alatt, fordultak elő, több, kbl. 3—4 m. átmérőjű kör alakú téren voltak összpontosítva, melyek mindegyike egymástól több lépésnyire feküdt. Ezen telepek az ott heverő tömérdek cserép- és más töredékek által tűnnek azonnal szembe. Érdekes azon körülmény, hogy azon pontokon, a hol az említett leletekre akadtak, a „Nagy-Rét“ innenső részének legmélyebben fekvő vidéke vagyon, mely pontok a vízveszélynek leginkább kitévők. Tavál is a tüzetes kutatást nagyon megnehezítette vala a már 2—3 dm.-nyi mélységben felfakadó bő talajvíz.

És most nézzük magát a leletet. Az érmék, melyekből 3000-nél több találtatott, Nagy Konstantin (uralkodott 324—337) és ennek fiai: II. Konstantin- és Konstanziustól valók. Ezek, egy-két bronz érme kivételével, mind apró réz pénzek és 11 változatot mutatnak. A cseréptöredékek, melyek mindenféle nagyságu és alakú, füles és fületlen edényekre engednek következtetni, részint korongon, részint szabadkézzel készítvők; többnyire diszítés nélküliek, és legnagyobb-részt tisztán és néha csinosan is kidolgozvak. Színük vörös, kékes-szürke, de van olyan is, melynek külső felülete vörösre

égetett, míg belső része más színű. Vastagságuk is különböző. Némely darab jobb agyagmivességre mutat, melynek a klaszrikus előminták hasznára váltak. A diszitett edények közül érdekesek azok, melyeknek darabjain a bemélyített, illetőleg bekareztolt párhuzamos egyenes- és hullámvonalokból álló diszitést (II. T. 1.) megkülönböztethetni.

Az ott lelt kézi malmok töredékei, többnyire 0·4 m. átmérőjű, homoru és domboru őrlő-kövekre utalnak, és kizárólagosan vulkanikus származású, fekete, likacsos kőből (salakos bazalt?) valók. Csak egy 0·4 m. átmérőjű s 0·1 m. vastag őrlőkő fele készült a verseczi hegyekből való csillámpalából.

Ugyanott továbbá több, a kaszafenőhöz hasonló, ismeretes, esiszolt, kemény palából készült követ is találtak, melyeket talán egyéb bronzok és vas eszközök fényesítésére és élesítésére használtak. A kőtágyak közül még említésre méltó egy 0·1 m. hosszú, 0·045 m. vastag, négyszögű, a két végén négyoldalu csúcsban végződő kődarab (II. T. 2.), melynek rendeltetése előttem ismeretlen.

A gyöngyök, száma 20, — a fent leirt darabon kívül (II. T. 3.) — különféle fajtájúak; alakra nézve van közöttük golyó-, hasáb- és koczka-alaku; színre nézve: kék, zöld, vöröses, barna és fehér; anyagukat illetőleg pedig van nemes dalmatinkő; üveg- és üvegpasztából való és olyan anyagból készült gyöngy, mely idők folytán egészen elmeszesedett és most teljesen porhanyó lévén, fehér színt mutat. Előfordult ott 6 egész lapos agyagkarika (II. T. 4.) és öt olyanak töredéke is; ezek szürkére égetettek. Terracota-gyöngy (II. T. 5.), kisebb és nagyobb, 9 találtatott. Ez utóbbiakat némelyek orsógomboknak, mások megint hálónéhezékeknek tartják.

Most térjünk át a fémeszközökre. Ezek részint bronz-, részint vassból készültek. Első sorban megemlítendő 3 bronzkarika kerek huzalból (II. T. 6.), közelzáró hegyes végekkel és 3 ugyanolyan négyszögű huzalból készült (II. T. 7.); egy bronz fibulának (?) két, 0·1 m. hosszú töredéke; egy nagyon lapos, csak a külső szélén kissé vastagodó, körülbelül 0·14 m. átmérőjű bronz diszkusnak három (az egésznek majdnem egy harmadát képező) töredéke; egy érdekes 0·076 m. hosszú, tömör, ruczafej alaku bronz darab (II. T. 8.), melynek talán vallási, vagy szimbolikus czélja lehetett és Perjéssy Lajos tanár által a *b*-vel jelzett pontnál találtatott; végre egy hosszú, karsu, egyszerű tömör bronz esákány (II. T. 9.), mely azonban nem a fentnevezett helyen, hanem a XXII. számú

városi birtokrészen, az 1882. év tavaszán Kőszl Mihály, földmives által találtatott.

Vastárgyat csak kettőt találtak: egy 0.17 m. hosszú, római jellegű lándzsacsúcsot (II. T. 10.), és egy 0.2 m. hosszú csákányt (II. T. 11.).

A verseczi „nagy-réti“ telep léteztét a népvándorlás korszakába vihetni vissza. Mutatja ezt az annak maradványai közötti edénytöredékeken előforduló hullámvonalas ékítés. Ez már maga is elég bizonyíték volna leletünk korának meghatározására. Mert arra nézve ez idő szerint már több analógiát lehet felmutatni hazánk egyes vidékeiről. Ugyanis két év óta ismerünk ilyen edényeket a nagyfalusi halomról. Nógrádból, a polgárdi Somlóról és a Lipp Vilmos által felkutatott keszthelyi sírokból¹⁾; ezek mind határozottan népvándorlaskoriak. De emellett tanuskodnak az érmék is, melyek a negyedik század közepére utalnak.

Torma Károly, nagynevű archeologusunk, kivel ezen leletet élő szóval és levélben is közöltem, odanyilatkozott, hogy itt valószínűleg czölöp-építményű teleppel van dolgunk, mit főleg a köralakú lelethelyek látszanak bizonyítani, valamint azon körülmény is, hogy ott téglaleletekről, vagy egyáltalán falazatnyomokról mitsem hallani. Az igazság ezen állásában. — a min azért sincs okunk kételkedni, mert Tormának e téren való ismeretes gyakorlottsága és éles ítélete is elég biztosíték arra, — délvidekünk leleteinek sorozata egy igen fontossal gyarapodott. Eltekintve attól, hogy az itteni ősz czölöp-telep az első, mely Dácia területén felfedezett, annak azon körülmény is fölötte nagy érdeket kölcsönöz, hogy meghozhatta nekünk a bizonyítékot arra nézve is, hogy azzal kimutatható a czölöpépítményeknek, nemcsak a rómaiak korszakában való létezte, hanem a talált érmék és egyéb lelettárgyak alapján, azoknak a népvándorlás idejébe való leszármazása is.

A „nagy-réti“ őstelep temetője nyilván egy emelkedettebb helyen, közel a lelethelyhez keresendő; mert az eddigi tapasztalás szerint, a czölöpépítmények lakói halottaikat telepük környékén, a partokon szokták eltemetni.

II. A varadiai őstelep.

Fehértemplomról észak-keletnek jöve, mindjárt a Karasvölgybe való behatolásunk után, szemünkbe tűnnek

¹⁾ Arch. Értesítő, Uj Folyam, I. k. 159. és 160. II. és u. o. II. k. 143. I.

a verseczi hegycsoportnak, annak északi felét szegélyező nyujtványai, melyek kellemes benyomást gyakorolnak az utasra. Ezen hegynyujtványok legkeletibbje a Varadia fölötti „Kilia“¹⁾ nevű, meglehetősen magasságu domb. Ennek tetején nagyérdemű tudósunk Torma Károly, Böhm Lénárt választmányi tagtársunk kíséretében, még az 1881. évi délmagyarországi utja alkalmával, egy őstelepet konstatált, melyet azonban részletesen sem ő, sem pedig társa át nem kutatott.

Ezen utóbbi okból f. évi július 2-án a helyszínére kirándultam. Két napi ottlétem alatt a következőket voltam szerencsés konstatálhatni:

Varadia körülbelül 3000 román nyelvű lakost számláló község, mely az utóbbi időben a tőle délkeletre fekvő s „Arcidava“ nevű, római kasztrum statívumról levén ismeretes, házaival majdnem körülfogja a Kiliát, mely nyugatra az egyszerűen „Valje“-nak nevezett és mind a két partján házakkal szegélyezett patak által a többi hegyágazatoktól el van választva; csak keletfelé, a helység főrésze és az attól északra eső mellék rész — a Csóben (Cioben) — közt, nincsenek házak a hegy tövében építve. Északon egy völgyület különíti el a Kiliát a szomszédos hegycsúcsoktól.

Mindjárt a község felőli oldalon, ott a hol a temető felé vezető út van, barbár cseréptöredékeket vettem észre, melyek a hegy csúcsa felé mind sűrűbben tűntek fel. Az említett temető keleti részén egy árok van, mely amannak határát képezvén, 0.5—1.2 méternyi mélységű lehet. Ennek oldalai a legtöbb emléktárgyat szolgáltatják. Egy másik régiségleletekben szintén gazdag pont, a Kilia nyugati oldalán, a g. kel. templom fölött van. A hegynek a Karasfelőli oldala, hol különben a hegy meredeksége a kutatást nagyon megnehezíti, és a hol a varadiai Baich-féle kriptá van, leletekben szegényebb.

A Kiliának, mint azt leleteim bizonyítják, csak a csúcsán és a közvetlen az alatt lévő részein laktak emberek. A déli részen volt maga a telep; mert itt találtam a tűzhelyeket, melyek néhol igen terjedelmesek, — egynél 1.5 méternyi átmérőt konstatáltam — s növényi részek és földtapaszból készültek. Ezek mellett eserepeken kívül, még konyhahulladékokat is találtam. A nyugati oldalon, a g. kel. templom felett, közel a csúcsához, egy kukoriczásban a telepnek

¹⁾ „Kilia“ különben szobát, lakot jelent; a varadiaiak azt állítják, hogy a domb egy rajta tartózkodott remetének lakásáról kapta volna nevét.

témetkező helyét konstatáltam; mert itt már nem tűzhelyeket, hanem nagyobb edények — urnák — cserepein kívül, elszénesedett emberi csontokra is akadtam, mi azt is bizonyítja, hogy őslakóink halottaikat elégették, a maradványokat öblös urnákban helyezvén el.

Azt azonban, vajjon körül volt-e véve telepünk sánczczal, mint az sok más honi őstelepünknel tapasztaltatott, most már csak valószínűségkép gyanítani lehet, mert az egész domb művelés alatt áll. De feltehető az azért is, mert olyan földhányásokra akadtam, melyek, úgy látszik, hajdan egymással összekötetésben állottak és mivel a hegycsúcsot fekvésénél fogva még mai nap is stratégiai fontosságúnak lehet tekinteni. A Kilia uralkodván a vidék majdnem három negyed részét és a negyediktől is független lévén, kitűnő menhelyül és védpontul szolgálhatott őslakóinknak.

Az itt nagy számmal előforduló cseréptöredékek az agyagművelés még primitív fokára utalnak. A töredékekből következtetve, az edények valamint nagyságukra, úgy alakjukra nézve egyaránt igen különbözők. Van azok között köcsög-, fazék-, palaczk-, tál- és csészealakú; van szűknyaku és kistalpu, van nagyöblű és végre urnaalaku edény töredéke is.

Némely edényeknek űrtartalma 30 literre is tehető; míg másoké csak 0·2 liternyi lehetett.

Az edények szájszéle egyenes; lehajtott karimájút minden szorgos kutatásaim daczára sem tudtam találni.

A kihasadás és a nyak alatti rész néha ékítve is volt. Ez a disztés többnyire ujjal benyomott, vagy valamely éles eszközzel bekarczolt, párhuzamos vonalokból áll, melyek a legtöbb esetben az edényen körül futnak. Egy urnánál, annak kihasadását körülfutó csücsöksort láttam; egy másikon ismét apró, egymás mellé vont ferde vonássor látható; egy harmadik darabon pedig cizkezakos disztményt vettem észre.

Az edények nagyobb darabjainak anyaga, u. m. a halotti urna-maradványokéi, iszapolatlan agyagból áll, melybe még kavicsrészletek is kevervék; a kisebb edényekéié azonban iszapolt; és ténykép konstatálhatom azt is, hogy a Kilia őslakói keramiáikat tartósságuk és szépségük emelése céljából grafittal simították és fényesítették ki.

Túlnyomó része az edényeknek szabadkézzel volt kidolgozva, melyek némelykor 0·15 méternyi falvastagságúak. A nagyobb edényeken láthatók azok a különféle alaku és nagy-

ságu csücskök, melyek a bronz kort jellemző sajátságok közé tartoznak.

Az itt lelt bronz tárgyakról nagyon keveset mondhatunk; mivel eddig csak egy bronz leletet ismerünk, és annak a mivoltát sem vagyunk képesek tökéletesen meghatározni. A hetvenes években ugyanis, Bézsán Miklós, varadiai állami tanító tudósítása szerint, a g. kel. templom fölött, ott ahol a temetkező helyet konstataáltam, két tör-féle bronz szűrő eszéköt találtak, de melyek időközben elvesztek.

Kiliai őstelepünk a rómaiak előtti korszakból való. Igazolják azt az akkori agyagipar fejlettségének foka, az edényeken előforduló csücskök és a temetkezési mód, t. i. a halott-égetés. Ezen két utóbbi körülmény a bronz korra utal. Különben meg kell itt jegyezni, hogy a varadiai cserepek tökéletesen hasonlítanak a Fehértemplom, a Siegl-féle gőz-téglavetőnél lelt bronz kori cserepekhez. A rómaiak Dácziába benyomulván, hihetőleg felölték őstelepünket, lakóit elűzve onnan, kik azután nyilván a síkságon telepedtek meg. Ezt látszik bizonyítani azon körülmény, hogy 1880-ban, a Kilia tövében, a Baich-féle sirbolt előtt, a Csóbenre vezető kocsit készítése alkalmával, csontvázakra akadtak, melyek fejjel nyugatnak feküdtek. Valószínűleg innen került elő azon kis barbár edény is, melyet Finke János, urodalmi tisztartó, Torma Károlynak engedett át, és mely jelenleg egy másik varadiai leletű barbár régiséggel, — egy alakjából kivett, vonalékitményű bronz torkvessel, — a m. nemzeti múzeumban őriztetik.

Hogy a Kilia őslakói a római korszakban a síkságon voltak megtelepedve, mutatja még az is, hogy a hegy csúcsán, a tűzhelyek környékén, római fali és peremes téglákra akadtam, melyek minden bizonynyal római spekulának maradványai.

A Kilia hegyen különben, — keletre a mostani temetőtől, — a középkorban monostor épült, melynek szubstrukciói még most is láthatók.

III. Őstelep Podporányon.

A vilovoi lovag Stefanović, hidrotechnikus által javasolt és Versecz városa által oly melegen pártolt, azon lecsapoló csatornának, — melynek célja, a versecz-alibunárvideki mocsárvizeket a Karasba levezetni, — létrehozása céljából a magas kormánytól tavál, a nyáron kiküldött mér-

nökök által, a podporányi vidék talajának megvizsgálása alkalmával, a régészet is nyert.

Podporány, mely politikai tekintetben „kis község” és melynek lakosai szerbek, a versecz-alibunári „Nagy-Rét” és a Guzajna-patak közötti legmagasabb ponton fekszik. A kormány közegei a Stefanovié-féle javaslat ellen azon érvet hozván fel, hogy a podporányi magaslat talaja homokos lévén, s így az azon keresztül huzandó csatorna elhomokosodván, az állandó partokkal nem bírhatna: állami mérnökök küldöttek ki, kik az ottani vidéken, nevezetesen a község keleti oldalán, a temető környékén, furásokat eszközöltek, melyek alkalmával 10 méternél mélyebbre is lehatoltak. A talaj szilárdnak bizonyult; a felső televényréteg 1—1.2 m. vastag volt; arra pedig sárga agyag következett. Ezen furások alkalmával többféle cserepeket, csontdarabokat és égetett földrészleteket hoztak napfényre, melyek a földben, többnyire a televényréteg és a sárga agyag érintkezési pontján fordultak elő. Rittinger Ede, verseczi régiségkedvelő, erre figyelmessé tétetvén, 1882. decz. 27-én, egy melegebb napon, kocsin oda kirándulván, e sorok íróját is magával hívta.

Az eredmény meglepő volt. Mindjárt az özvegy Bergerné házatól néhány lépésnyire délkelet felé eszközölt furásnál a legérdekesebb régiségtárgyakra akadunk; de a vidék többi helyein is cserepeket láttunk szétheverten. Így egy ott lévő viz-ér oldalfalaiban is és a közeli temetőnek a közelmultban felhánt sirhalmi földjében.

A lelethely átmérője 150 lépés hosszúra tehető. A lelet-tárgyak legnagyobb száma cseréptöredékekből áll. Ezen őstelep cserepei szabad kézzel lévén készítve mind alakjuk —, mind anyagukra nézve többféle változatosságot mutatnak. A sokféle időm közül említésre méltó a korsó- és a csésze-alak; a tálalakú edények azonban túlsúlyban látszanak lenni. Az anyag részint iszapolatlan, részint iszapolt agyag; az ezen utóbbi anyagból készült kisebb, csészealakú edények néha irlával is ki vannak simítva és kifényesítve. A színek között a vörös és a fekete az uralkodók. Nagyságuk is különböző volt: u. i. némely cseréptöredékek 20 liternyi urnákra is engedtek következtetni. A legtöbb edény büttyökkel ékesített, melyek azok kihasosadásán kisebb-nagyobb számban szimmetriailag vannak elhelyezve; edényfül kevés konstatáltatott, és ezek is kicsinyek voltak. Érdekes azonban a nagyobb edények ezirázata. Ez párhuzamos vonalokból áll, melyek vagy az

edény-hasa körül, vagy pedig annak talpától fölfelé futnak; vagy pontokból konstruált, melyek mindig két, szalagot képező vonás között elhelyezve, arra részint benyomvák, részint azon vontatvák. Ilyen eziféle ellátott edényeket Délmagyarországon eddig tudtommal csak két helyt találtak, t. i. Ó-Bébán és Macedonián, Torontálvármegyében, mely két lelethelyről társulati muzeumunkban is több tárgy őriztetik. Hasonló ékitményű edénytöredékeket láttam a dévai muzeumban is; ezeket Hunyad megye több helyéről Torma Zsófia kisasszony gyűjtötte össze.

A podporányi őstelep tűzhelyei. — közülök rövid idő alatt hármat konstatálhattam, — közönségesen ismert jelleggel bírván, azok leírására bővebben nem terjeszkedem ki. Környékükön konyhahulladékokra is akadtam. A fentemlített furás körül, hol egy tűzhely volt, egy kisebb és egy nagyobb kőmagot (nukleuszt) is találtunk. Ezek képezik említett kirándulásunknak eredményét. A podporányi őstelep mindenesetre még tüzetesebb átkutatást igényel, annál is inkább, mivel nekropolisának hofekvése eddig még nincsen felfedezve.

IV. Karánsebesvidéki bronz lelet.

Alig egy éve, hogy közlönyünk hasábjában a Kis-Zsámon lelt, érdekes bronzokat ismerttettem. Akkor nem sejtettem, hogy oly hamar jussak ismét azon szerencsés helyzetbe, hogy délmagyarországi tekintélyes bronz leleteinket egy újabbnak — és eddig ismeretlennek leírásával gazdagíthassam: annál kevésbbé reméltem ezt, mivel a bronz leletek nálunk igen gyérek, mert eddig csak a borjasit¹⁾ és a kis-zsámit²⁾ ismerjük.

Folyó évi február hóban, a Karánsebesen tartott országos vásáron, egy verseczi szerb rézműves egy egész prehisztorikus bronzleletet, ócska réznek tartván azt, cserélt be. A nevezett rézműves előtt azonban gyanúsnak tűnván fel a tárgyak fényes patinájuk és anyaguk miatt, az utóbbi mivoltának kitudása céljából eszközölt „vizsgálatai“ alkalmával nem csekély pusztítást vitt véghez ama tárgyakban; így egyebek közt néhány darabot egész a vörös izzásig hevített, az apróbbak közül pedig sokat összetört.

A tárgyaknak rézvoltát azonban csakhamar felismervén,

¹⁾ Archaeol. Értesítő. XIV. kt. 158. és 159. l.; rajzát l. u. o. XXI. tábla.

²⁾ Tört. és rég. Értesítő. VIII. évf. 172—174. ll.; rajzát l. u. o. I—III. tábla.

azokat beváltandó, a Neukomm Bálintfiai czégü rézmű-
árúsokhoz vitte. kik a lelet régiségét sejtván, azt a vételáron
— 2 frt 40 kron — Rittinger Ede. terményárúsnak
átengedték. Ennek gyűjteményében láttam én a leletet, melynél
minden körülmény oda mutat, hogy az még a jelen év elején
Karánsebesen, vagy ennek közvetlen környékén találtatott.

Jelen leletünk több tekintetből ébreszti föl figyelmünket;
mert daczára hogy csak 4 kilogrammot nyom, nem kevesebb
mint 172 darabból áll, melyek gyönyörűen vannak patinázva.
Igaz ugyan, hogy a lelet egyes példányai majdnem kivétel
nélkül össze-vissza töredezvék, azonban éppen ez teszi azoknak
egyik főérdekességét.

A karánsebesi leletben a különféle czélú tárgyak nagy-
változatosságban fordulnak elő. Azokból megtanuljuk, hogy
minő szerszámaik voltak őslakóinknak a háztartásban, a föld-
művesség és az ipar körében, s hogy milyen fegyverekkel
védték magukat ellenségeik ellen és a férfiak és a nők mivel
ékesítették fel magukat és ruhájukat.

A háztartás- és az ipar szükséges eszközei között a
kés, a vésű és a fűrész fordul elő leletünkben. A kést
(III. T. 1.) annak két töredéke képviseli. Az egyik egy kés-
pengének a hegye; a másik egy másodiknak a töve és mar-
kolata, mely utóbbi keskenyülő nyélbe való lemezből áll,
melyet annak czélszerűbb megerősíthetése czéljából egy helyütt
átlyukasztottak.

Vésű 11 darab van a leletben, — melyek mindnyája
szintén töredék. A keskeny vésűt (III. T. 2.) egy szép
hengeralakú tömör példány képviseli; míg a többi tíz darab
mind üres vésűk (III. T. 3.) maradványa. Ezek pedig vagy
fülesek és diszitményesek; vagy fületlenek és minden czifrázat
nélküliek.

A fűrészlemezek (III. T. 4.) a leletnek nem éppen
jelentéktelen tárgyait képezik. Ezeknek a száma nem kevesebb
a 19-nél. Szélességük 1—2 dm. között változik. A lemezeknek
mind a két széle fogasan kicsipkézett, csak egy darabnak
töredékein vettem észre, hogy az csak az egyik szélén van
csipkésen fogakkal ellátva. Az utóbbiak vagy igen finomak,
vagy — mint a széles lemezeknél — nagyobbak is. A fűrészeknél
is tapasztalható, hogy lemezők mindkét vége nyélbe való jobb
megerősíthetésök végett, lyukakkal van ellátva.

A szerszámokhoz sorakozik még egy kis cső is, mely
két csatornában ágazik ki, és valószínűleg valamely fújtató

készülék tartozéka (III. T. 5.) volt. Ehhez hasonló, de három ággal bíró cső találtatott 1861-ben Neudorf-on, Felső-Fehérmegyében, Erdélyben¹⁾. Némely afrikai néptörzs ilyen fújtató-csőveket még manapság is használ, a vas előállítására²⁾. A karánsebesi leletben egy edény töredéke (III. T. 6.) is volt. Ezen edényt, mely csészealakú, papírvastagságú pléhből verték ki; a csésze keskeny alpból fölfelé ki-kiszélesedve és a szája kerülete körül nyakat képezve összeszorul; a karimája pedig kissé le van hajlítva. Czifrázata nincsen, szájnílása kb. 0.13 m. Hazai leleteink között több azzal analog darabot mutatunk fel.

A földmivelés körében használt szerszámokból főleg a sarló (III. T. 8.) tűnik fel nagyobb számban. Ez 14-szer kerül elő leletünk tárgyai közt. Ezen sarlók nagyrészt azonnemből valók, melyek nyélbe való lemezzel bírnak: csak az egyik tövén van a nyélhez való megerősíthetése végett egy kis csücsök. Azonban a sarlók között is egyetlenegy példányt sem találunk ép állapotban.

A fegyverek: kardok és lándzsacsücsökből állanak. A kardok a kétélű és liliumlevélalakú, ismeretes fajtából valók. Azok egy töredéke egy pengének a közepéből való (III. T. 10.), melynek 4 cm.-nyi szélessége erős és nehéz kardra utal; míg a másik penge, melynek a szélessége 3 cm.-nyi való, s melyből egy töredéket a közepéből és annak egész hegyét birjuk, gyengébb- és könnyebbnek látszik. A lándzsacsücsök (III. T. 9.) — két töredék által képviselve — köpüsek és karcsu formájuk. Mindegyiknek a köpűjén egy, már az öntés alkalmával készült lyuk van, hogy valamely szög segítségével a nyélhez lehessen azt erősíteni.

Feltűnő a karánsebesi tárgyak közt az ékszeres sokasága és változatossága. Így pl. van azokból 21 töredékünk, melyek majdnem mindmegannyi karperecz- és fülbevalónak a maradványai. Az előbbieket (IV. T. 1.) vagy huzalból, vagy lemezből készítvék. Van közöttük kerek és négyélű huzalból készült; némelyike azoknak egyenes, bekarcsolt vonalú czifrázattal díszített, és valamennyie tompa nyílt végű; továbbá van köztük sima egyszerű és szintén egyenes vonalakkal ékesített, keskenyedő, nyílt végekkel bíró lemezes karperecz. Két lemezes karperecz kifelé domborodik és rovátkos díszít-

¹⁾ C. Gooss: Chronik der archaol. Funde, Siebenbürgens, 41. l. — Rajzát l. Archiv für siebenb. Landeskunde, Uj Folyam, XIII. k. III. f. X. tábla. 9a és 9b. alatt.

²⁾ V. ö. Baer: Der vorgeschichtliche Mensch, 375 l.

ménnyel és nyílt végekkel bir. Azok egyike tekeresbe, a másika pedig tompa ékitménybe végződik. A fülbevalók (IV. T. 2.) többnyire kerek, bekarczott vonal-diszitményű huzalból alkotvák, melyek hasonlóképen több változatosságot mutatnak fel.

A ruhadiszítésre vonatkozó tárgyak csoportjából igen sokra akadunk. Ezek között első helyen két füles gomb (IV. T. 3.) említendő. Azután van 6 darab, két helyütt átlukasztott, vékony lemezből készített, domboru boglárka (IV. T. 4.) Ezeket nyilván ékességül varták fel a ruhákra, — vagy lószerszámokra is. Ilyeneket hazánkban más helyeken is, nagy számmal találtak; így p. 1846-ban, Tolcsván, a világhírű Tokajh eg y e n 345 dbot¹⁾ stb. Egy hetedik boglárka azonban csak egy lyukkal bir — és pedig a közepén —, míg a nyolczadik példánynak nincsen lyuka, de van domboru közepén púpjá. Érdekes két gombféle, valószínűleg disztárgy, melyek két, — széleiken négy helyen összekötött, — kerek lemezből állanak, és a mai ólomgombokhoz (plombékhez) (IV. T. 5.) hasonlók.

A disztárgyakhoz tartozik nyilván leletünknek azon darabja is (IV. T. 6.), mely egy, 1 cm. átmérőjü karikához illesztett, levélalakú lemezből áll. Ezen, ép darabon kívül még egy ilyennek töredékét is megtalálták. Alig szenved kétséget, hogy mind a kettő esü ng ö -disz volt.

Az ezen leletben előfordult, kisebb-nagyobb ö nt ö r ö g ö k (V. T. 1.) száma 15.

A többi tárgy, — körülbelül 70 darab, — dirib-darabra összezúzott, alaktalan töredékek, nagyobbbrészt lemez- és huzalrészecskék. De van ezek közt is némely fontos példány. A lemeztöredékek, melyeknek rendeltetését kicsinységüknél fogva most már nem lehet meghatározni, többnyire párhuzamosan egymás mellett haladó, közben-közben köröket képező, pontozott vonalokból álló diszítésük (V. T. 2.) által figyelemre méltók. Van a leletben négy czifrázatos pántdarab is (V. T. 3.). Más három töredék megint a pántok és lemezek varratát (Nieten) (V. T. 4.) mutatja nekünk. Tíz darab, 3—4 cm. hosszú lemez pedig — nem tudni mi okból — csövekké van összekuszálva (V. T. 5.). Végül megemlítendő még 7 darab huzaltekeres is (V. 5. 6.). A többi tárgyak alaktalan töredékecskék, vagy olyan tárgyak, melyeknek rendeltetését nem ismerjük (V. T. 7.).

Leletünk, mint látni, nem tartozik a „nagy kincsek“ közé.

¹⁾ Archaeol. Közlemények. I. kt. 193. l.

De ránk nézve még is fölötte nagy becsesel bír az; mert eltekintve attól, hogy az eddig csak a harmadik nagyobb délmagyarországi bronz lelet, melyet részletesen ismerünk, abban több, déli vidékünkön addig ismeretlen műtárgy-faját konstatálhattunk. Ezek közt ritkák az ólomgombokhoz (plombék) hasonló ruhadiszdarabok és a már fentemlített fujtató-eső.

Alig fogunk csalódní, ha kimondjuk, hogy itt is, öntőműhely maradványaival van dolgunk; mert a nagy számmal előforduló öntörögök és a különféle töredékek csak beolvasztás végett lehettek együvégyűjtve; de az egyik-másik tárgyon észrevehető öntővarrányok, kivált pedig a fujtató eső is azt tanusítják. A karánsebesi lelet tehát újabb bizonyíték arra nézve, hogy Délmagyarország őslakói saját bronz iparral bírtak.

Még egy kérdést kellene megfejtenem: t. i. leletünk korát. Tárgyaink csínossága arra mutat, hogy a karánsebesi lelet nem a bronz kor kezdetéről való. Az egyes darabok formája, diszitési módja és a készítés technikai foka csak azt a feltevést engedik meg, hogy az a bronz kornak úgynevezett „virágzási korá“-ból való. — azon időből t. i., midőn — mint azt az utóbbi időben hazánkban előfordult leletekből következtethetni, — a bronz eszközöket a vas használata egyik-másik irányban már kiszorította, vagyis midőn a bronz főuralmát már a vassal osztotta meg. Ezen végső korból látszanak származni legtöbb jelentékenyebb honi bronz leleteink¹⁾.

* * *

Soraimat befejezván, legyen szabad e helyütt köszönetemet is kifejezni nevezetesen Bézsán Miklós, varadiai áll. el. tanító, Perjéssy Lajos, verseczi polgári iskolai rajztanár, Pontelly István, főtitkárunk, Rittinger Ede, verseczi terményárús és ifj. Schescherko Antal, podporányi földbirtokos uraknak, kik előzőekenységük, szíves utbaigazításuk és kalauzolásuk által kutatásaimban nagy segítségemre voltak.

¹⁾ Archaeol. Értesítő. Új Folyam. II. k. 299. l.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése, 1883. évi, szeptemberhó 26-án.

Elnök: Ormós Zsigmond főispán ur.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rác Atanáz alelnök, Pontelly István főtitkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztáros, Ardelean György, dr. Benedek Albert, Déschán Achil, Folly Emil, Horvát Pius, Korbonics János, Stancsa Gyula, Steiner Ferencz, Stippel Fábian és Traila György; mint vendégek Baráth Ákos és Stumpfoll Ede urak; azután középiskolai ifjak tetemes számban.

Elnök ur ő méltósága a legszívvelésebben üdvözölvén az egybegyűlt tagokat és vendégeket, a gyűlést megnyitja.

A jegyzőkönyv hitelesítése már a mult közgyűlésen megtörténvén: Pontelly István főtitkár ur adja elő következő jelentést:

Tisztelt választmány!

Üdvözlöm önöket — hosszab szünetelésünk után — szellemi küzdő terünk ismét megnyitlt pályafutásánál.

A palésztrára hajdan kilépett görög a közelismerés polgári eszerágáért versenyzett: s mi a tudományos küzdelem porondjára lépünk, hogy munkánk szerény sikerének virágát a szeretett haza oltárára tegyük.

Annak üdve, annak java:
Szívünk, lelkünk dobbanata.

A szellemi verseny nemes tornájára azért minden, kivált délmagyarországi tudománykedvelő férfit, különösen a hazafias fiatalságot meghívjuk, hogy velünk vállvetve, magasb czélok elérésére egyesüljön.

Az imént mult iskolai szünidőben a magam működése, tisztelt választmány! az avarok hajdani dicsőségét mutató egyik utvonaltra, a temesvár-marosi sánczvonatra szoritkozott, melynek Temesvártól a piskii, ugynevezett Felsőerdőig terjedő szakaszát letérképezve, a mult közgyűlésen már bemutattam vala; míg a mondott sánczvonalt folytatagos része, a Felsőerdőtől a Maroson túli végével szemközt levő,

aradmegyei Szabad helyig, idei kutatásaim és felméréseim tárgyát képezte.

A letűnt hatalmas nemzet nagyszerű emlékműveivel, fájdalom, a törpe utódok mit sem gondolván, azoknak magánbirtokokba átment részeit, minél közelebb érünk a Maroshoz, évenként az ekétől annál jobban nivelliroztatni tapasztaljuk, elannyira, hogy egyikét esztendő múltán, — kivéve tán a fel nem szántandó erdőket, — az avar sánczoknak nyomát sem fogjuk többé a szántóföldeken megtalálhatni.

Emiatt kell azokat legalább chartografiailag megörökítenünk.

A felsőerdő-marosparti sánczszakasz térképét azért akkép szándékom a jövő közgyűlésre elkészítenem, mint az idein az, a temesvár-felsőerdőivel történt.

Archeologiai érintett kirándulásom alkalmával azonban, tisztelt választmány, örvedetesen győződtem meg, hogy a roppant terjedelmű népvándorláskori sáncz- és erődművek mellett, csupán az általam átvizsgált vonalon, annyi középi- és ujkori vármű marad még feldolgozásra, hogy e tekintetben szintén több évig lesz tevékenységünk igénybe véve.

Térképezésül az utolsó csoportbeliek közül különös figyelmébe ajánlom a tisztelt választmánynak a Szécsány község közepén fekvő, óriási három körsánczczal kerített impozans földvárat; azután az általam felmért máslaki, ellyősi (állyosi) s a Szécsfalutól jobbra és balra eső marosparti magaslatokon elterülő és egy-egy sánczczal körülvett török erődműveket.

Kellemesen fogja a tisztelt választmányt érínthetni azon közlésem is, hogy az egykori aradmegyei Alsó-Eperjes várkastélya ötszögű zömörnyának még emeletnyi magasságban és roppant maszsziv falakkal fenálló rommaradványát, az Aradmegyében, a Maros jobbparti hegylánczon emelkedő Sólymos várával szemközt, a temesmegyei és Marosbalparti hegyláncz tetején, de az átellenes Sólymostól még félmértföldnyire keletre, Erdély felé, — az erdők sűrű cserjéi rengetegei között, felkerestem és felmértem.

Innen átrándultam aztán Sólymosra, hogy megtekintsem hazánk hajdan egyik, legremekebb és szédítő magasságban épült várának még ma is átívelő természeti szépségekben és műépítészeti maradványokban tündöklő romjait: hol az egykori stílszerű berendezés magasztos nyomai; az ősi donjon és a fegyvertári buzogánytorony impozans, csónka emlékei; a hidnak a mélységből setéten felmeredő tömboszlopai; a lovagterem és a többi mellékszobák loggiás ablakainak gyönyörű töredékei; a gátközzel (Zwinger) egyetemben: önkényt Vajda-Hunyad elragadó, tündéri vidékére, és az „Ezeregyéjszaka regéibe” illő bűvös ragyogású várára, hogy ne mondjam, egy és ugyanazon mesteri kéz dicső alkotásaira emlékeztetének.

Megtekintettem a zástyai apátság romjait is.

Kutatásaim ezen eredményeiről azonban bővebben értekezni jelen tésen kimért körén kívül esvén, azokról, a tisztelt választmány engedelmével, egy külön fölolvasásban, más alkalommal fogok kimerítőn szólani.

Ezek után áttérek, tisztelt választmány, annak megemlítésére, hogy régiségi és egyéb műtárgyaink gyarapodására, kilátásaink sokat ígérőleg biztatják az idén is — muzeumunkat.

Igy elsőbben is ő méltósága, közfiszteletű elnökünk, imént tett külföldi utjából hazatérve, már eddig is több és a jövő gyűlések egyikén bemutatandó műtárgyat szolgáltatott kezemhez. Nem különben B o l e s z n y Antal, orsovai plébános és dr. Keszler Karoly, sopronyi középiskolai tanár urak régiségi tárgyakat és számos érmeket küldtek be; három délmagyarországi festő olajfestményeket készít képtárunk számára; sőt középiskolai ifjaink közül is többen adtak már be, egyebek között, metanasztajász edényeket és római pénzeket.

Kiváló köszönettel kell itt még kiemelnem, hogy tekintetes V a r j a s s y Árpád társ. titkár, S t e i n e r Ferencz gyógyszerész és S t u m p f o l l Ede ipariskolai tanár urak, a mult közgyűlési költségek némely kiadási tételeit, saját tárczájukból fődözni sziveskedének.

Az előadottak kapcsán, tisztelt választmány, eljuttottam Délma gyarország egyetlen ezüstpépitményü területe némely lelettárgyainak bemutatására, melyek

A) A régiségtár

gyűjtelékei sorozatába tartoznak; de Verseez városa tulajdonát képezik.

Ezen régiségi tárgyak, tisztelt választmány, csupán egy rész azon számos, egyéb példányok közül, melyeket az ugynevezett verseezi „N a g y r é t” tavában találtak, és melyekről ma Milleker Bódog t. tagtársunk kimerítő értekezését lesz szerencsénk meghallgathatni.

De előterjesztem azokat azért is, mert arra alkalmasabb időt alig találhatok vala a mai napnál, midőn a délvidékünkön és általán a Dáczia területén első ízben lelt ezüstpépitményü telepről és lelettárgyairól körülményes és szakavatott értesülést nyerhetünk.

A mondott ezüstpépitményü nép többirányú iparfejlettségi fokát képviselik:

- 1) Annak itt szemlélhető keramikája töredék példányai.
- 2) Az orsógombok.
- 3) Az örlő- és köszörűkő-részletek.
- 4) A bronz tárgyak.
- 5) A különféle gyöngyök és
- 6) Az azok korát meghatározó 4-ik századi pénzek.

Hanem mindezekre nézve a róluk ma tárgyaló fölolvasásból fogunk bő felvilágosítást nyerni.

B) A pénz- és bankógyűjtemény.

I. Barbár érme:

Egy Agrison (Aradvármegyében) talált szép fentartású ezüst pénz, az ugynevezett kelta nemből, mely előlapján, az ismeretes hármasonatu diadémel ékített, jobbra néző fejalakat; hátlapján pedig balfelé haladó lovast mutat. — Adományozója dr. Breuer Armin főorvos ur.

II. Egyiptomi pénz:

IX. Ptolomeus (I. Sándor, 116—81 Kr. e.) réz érméje. Előlapján a király elefántbőrrel fedett feje. Hátlapján a villámon álló sas, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ körirattal. — Ő fia VII. Ptolomeus Evergétész, máskép Fűszkosz, azaz a „pohos“-nak és Kleopatrának, mely uttöbbit időközben amannak uralkodott bátyja, VIII. Ptolomeus Szóter Deusz, máskép Lathurus (a farkastej) megölt. — Ajándékozta Friedmann Feliksz, gimnáziumi VI. o. tanuló.

III. Római érmék:

1) Egy Szauféja plebejus-családi, ezüst dénár. — Avers felén szárnyas-sisaku Pallaszfej, mögötötte X. betűvel. — Revers oldalán kétfogatu harczi szekeret hajtó Viktória, a képesoport alatt két sorban vésett:

L. Sauf. (eia.)

Róma.

felirattal. — Adományozója Ruttner István gyógyszerész ur Csenén.

2) Traján császár (98—117) másodnagyságu réz érméje. — Előlapján a császár sugárkoszorus feje. Körirata: Imp. Trajano Optimo Aug. Germ. Dac. P. M. Tr. P. Cos. VI. P. P. — Hátlapján balra álló női alak kiterjesztett jobb kézzel; baljában bőségszarut tartva. Körirata: Senatus Populusque Romanus. Az áreán a nőalaktól elválasztott S. C. sigla.

Ezen Optimo czimzetű pénzeket a 114-ik év óta kezdték a rómaiak veretni. — Adta Magyar István, üvegesmester ur, Budapesten.

3) Valerián császár (253—260) silány érczkeverékű, ezüst dénára. Avers felén a császár sugárkoszorus fejalakja Imp. C. P. Lic. Valerianus P. F. Aug. körirattal. Avers oldalán a szerencse istenasszonya jobbában kaduceussal; baljában bőségszaruval és ballába mellett augurbottal. Eckelben nincs meg. — Ajándékozta, mint vimináciumi leletet, Stancsich Árpád, I. évi joghallgató ur.

IV. Magyar pénzek:

Rudolf királynak (1576—1608)

1) Egy 1587-diki; és

2) Egy 1590-dik évi, kis ezüst pénze. — Továbbá:

III. Ferdinand királynak (1629—1657)

3) Egy 1630-diki; és

4) Egy 1647-dik évi, ugyanolyan ezüst pénze.

Ezen érméket a janovai erdőben, állítólag római (?) falazat mellett találta és behozta Kiritzza Izidor segédjegyző ur.

V. Osztrák pénzek.

1) I. Lipót (1657—1705) 1664-iki, ezüst 15 krosa. — Adta Éder Ferencz, vendéglős ur, Temesvárott.

2) Ugyanannak 1692-diki ezüst, 6 krosa. — Ajándékozta Hajnal Imre, magánzó ur, Vingán.

3) II. József olvashatatlan évszámu ezüst tizese. — Sonnenschein Tivadar, gimnáziumi VI. o. tanuló, ajándéka.

VI. Francia és olasz pénzek.

1) XIV. Lajos (1643—1715) 1660-dik évi, ezüst tizese. — Ajándékozta Dobján László, állami népiskolai tanító ur.

2) Egy 1768-iki szavojai réz kvatró. — Moldovai lelet.

VII. Bankópénzek.

1) Egy 1806-iki 5 frtos, Wiener Stadt Banko Zettel.

2) Egy 1800-iki, ugyanolyan 1 forintos bankó.

3. Egy 1848-iki tiz forintos.

4. Ugyanazon évi 5 forintos — és

5. Ugyanolyan (de évszám nélküli) két forintos magyar királyi papírpénzek. — Továbbá

6) Egy 2 pengő forintos.

7) Egy 1 forintos — és

8) Két darab 30 krajczáros Kossuth-bankók. — Végül:

9) Egy török kis papírpénz.

Mindezeket Emmer Ferencz kereskedő ur ajándékozta.

C) A könyvtár.

Ezt illetőleg van szerencsém bemutatni a cs. és kir. belvederi képtárnak 140 darab nagy negyedréti, aczélmetszetű képmását; az eredeti festményeknek 1845-ben nyomtatott, és a Belvedert aczélmetszetű mellékleteken feltüntető jegyzékönyvével együtt.

Ezen öt önálló kötetet képező mű nagyságos dr. Parlagi Márton cs. és kir. törzsorvos ur nagylelkű ajándéka.

S így az előadottakban jelentésemet a tisztelt választmány szives figyelmébe ajánlom.

* * *

A főtitkár jelentésének, — mely szivesen megéltjeneztetett, — felolvasása után:

Odor Samu egyesületi pénztáros adott pontos kimutatást a társulat vagyoni mérlegéről, melyből kitűnt, hogy 3733 frt 44 krnyi

tartalék-alap mellett, 30 frt 36 krnyi pénztári készlet áll a társulat rendelkezésére, folyó kiadásai fedezésére.

Helyeslőleg tudomásul vétetik és egyuttal elhatároztatik, hogy az egyesület azon 9 tagja, kik a társulat közlönyét rendszeren járattják ugyan, de a fizetésre a több ízben postai megbizással is történt felszólítást következetesen visszautasítják, törvényes kereset alá vétessenek.

* * *

Ezután felolvastatott Pesty Frigyes urnak, ily czimü rövid értekezése: „Bizere és Zásty.“ — Ebben szerző a Bizere és Zásty név azonosságát Rác Károly ur ellenében, tagadásba veszi; és a zástyi apátság holfekvését, — a Rác Károly úr által idézett IV. Béla király 1261-iki oklevelének hibás olvasása konstataálásával, — további kutatások feladatának jelenti ki.

A gyűlés e tárgyban bevárandónak vélte Rác Károly urnak netáni újabb érvekkel megerősíthető védelmének beérkezését és Pesty Frigyes urnak a beküldött dolgozatért köszönetét fejezi ki.

Milleker Bódog urnak „Ujabb délmagyarországi őstelepek“ czimü tanulmánya, az idő előrehaladta miatt, már nem kerülhetett ugyan felolvasásra; de az a már nyomtatás alatt levő és néhány nap alatt megjelenő „Értesítőben“ fog közöltetni.

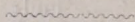
* * *

Elolvastatott még a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1893-ik évi augusztushó 2-án kelt átirata, melyben az a muzeumunkban őrzött Mithra-reliefet kéri átengedtetni, mely kívánságnak nem ugyan a kívánt módon, de akként fog elég tételni, hogy a minket megkeresett társulat azzal megelégedjék.

* * *

Miután még muzeumunk megadományozói: dr. Parlagi Márton, Boleszny Antal, dr. Breuer Armin, Ruttner István, dr. Keszler Károly, Emmer Ferencz, Kiritz Izidor, Magyar István, Éder Ferencz, Hajnal Imre és Stancsich Árpád uraknak; úgy Friedmann Félix és Sonnenschein Tivadar gimnáziumi tanulóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott; és ngos dr. Bódy Antal makói prépost-plebános ur egyhangulag taggá választatott:

a gyűlés lelkes éljenzések között befejeztetett.

Egyveleg.

A fehértemplomi városi muzeum az 1877. évi, szept. 13-án tartott városi közgyűlésen a városi képviselő-testület által megalapítottán, kivált az utóbbi időben szép gyarapodásnak indult. Mert, míg az, az 1881. évi tavaszig csak 748 tárgygyal szaporodott; addig az azutáni gazdagodás 3216 darabra rug; s így jelenleg — 6 évi fenállás után — a nevezett muzeumban 3964 különféle tárgy van, melyek a következő osztályokra oszlanak: „Barbár“ régiségek (223); római régiségek (148); fegyverek és szerszámok (81); különféle későbbi régiségek (80); érmék és fémerek (1912); papírpénz (92); könyvek, képek s okiratok (1412); és végre természettudományi tárgyak (116). Ezen szép haladás a városi képviselőtestület nagylelkűségének, mely a helyiség- és a butorokról gondoskodott; a tanács gyámolításának; de főleg az intézet örének, Milleker Bódog, közs. néptanító ur fáradozásainak tulajdonítandó, ki a tárgyakat gyűjtötte és a muzeumot nemcsak czélszerűen berendezte; hanem a közönség számára is hozzáférhetővé tette. Milleker ur azonban épen a napokban Verseczen választatván meg néptanítónak, míg ezen városnak csak gratulálhatunk a szerencsés akvizíció miatt; addig önkényt merül fel agyunkban a gondolat: ki fogja vajjon a lelkes buzgó és szorgalmas Milleker után a fehértemplomi muzeum ügyét oly lelkiismeretesen tovább gondozni és gyarapítani? Videant!

Ritka kőkori lelettárgyra akadtak az imént a fehértemplomi határ „Schiffamt“ nevű dülőjén. Egy árokban ugyanis, mintegy két méternyi mélységre a föld alatt, jó fentartásu kőeket találtak, melynek mesterségesen átfurt lyuka tizedfél szantiméter hosszú és negyedfél szantiméter széles. A lelettárgy, mely kemény anyagból (u. n. líd-, azaz próbakőből) készült, tudunkkal az ilyen mű régészeti leleteknek az elseje Fehértemplomon. Nem volna érdektelen a nevezett lelethelyen, mely, úgy látszik, valamely telephely lehetett, ásatásokat eszközölni, (Hát csak rajta! Szerk.) mi által valószínűleg egyéb szép régiségi tárgyak is napvilágra kerülhetnének muzeumunk számára.

Egy másik, nem kevésbé érdekes tárgy, a jelen évi aug. 14-én, Grebenácson, Temes vármegyében, a Karas-folyóból került elő. Ez egy vízözön előtti mamút felső állkapcsának része, melynek harminczkét szantiméter az átmérője, s amely két darab pompás fentartásu és tizenegy szantiméter vastag zápfoggal bir. A lelettárgy érdekes mellékdarabja lehetne a fehértemplomi muzeumban őrzött koloszszásis felső mamút czombcsontnak; de az jelenleg még magán tulajdon levén, valószínűleg az említett intézett számára meg fog szereztethetni. B—m L—t.

Néhai Szende Béla családi sirboltjára Szendefalván, augusztus 18-án helyezték el a szabadelvű párt bronz koszoruját. A

sírbolt szép virágokkal izlésesen fel volt díszítve. A koszorúk szalagjait kiaggatták és a sírbolt tetején a fekete kereszt fölé kitűzték Szeged város választóinak követválasztási zászlaját, melyet múlt évben a temetés alkalmával egy küldöttség hozott Szendefalvára. Két oldalt kitűzték a sírbolt falaira az Aradról tegnap névtelenül érkezett babérkoszorút, továbbá a Lugosról jött koszorukat és az elhunyt gyermekeinek gyönyörű koszoruját, melynek szalagján e felirat áll: „Felejthetlen jó apánknaak.“ Az ünnepélyre eljöttek: Graef lovassági tábornok; Hilt és Benkő honvédezedések; Patyánszky főispán; Suttágh tanfelügyelő; három egyén a központi honvédegylettől; végre a szabad- elvű párt küldöttsége és nagyszámu közönség. A király tiszteletére Lugoson tartott isteni tiszteletek miatt a lugosiak csak 11 óra után érkeztek meg. Az ünnepély 12 óra tájban Szathmáry Miklós képviselő beszédével kezdődött, mely könyekre indította a jelenvoltakat, kik az emelkedett szellemű beszédet állva és kalaplevéve hallgatták végig. — Szathmáry beszéde után a menet a családtagokkal, kik csaknem teljes számban jelentek meg, a sírbolt felé tartott. Itt gróf Bissingen Ernő országgyűlési képviselő bucsuzott el az elhunyttól. Ezután főtiszte- lendő Rostaházy úr tartott szónoklatot, melyben az elhunyt érdemeit méltatta. Végre Vidovits plébanos végezte az egyházi szertartásokat, melyekkel az ünnepély véget ért.

Kubini leletek. A fehértemplomi városi muzeum Kubin vidékéről két érdekes régiségtárggyal gyarapodott. Az egyik egy ezüst, ezírfázatos, valószínűleg egyházi szertartásoknál használt, kis edény, melynek belső fenekén tömör ezüst galamb ül.¹⁾ Ez 1882-ben, Kubinban találtatván, Jungen József, fehértemplomi ékszerész által lett a nevezett intézetnek ajándékozva. — A másik egy középkori pecsénymó, mely sárgarézből készülvén és felfűzésre alkalmas lévén, ezímerpajzsos és körirattal bir, mely utóbbi azonban még kibetűzetlen.²⁾ Ennek ajándékozója König Miklós, fehértemplomi vendéglős.

M—r B—g.

Temesvár városa részéről a délmagyarországi mu- zeum-egylet számára felajánlott 5000 frtot a miniszter megerősítvén, annak 500 frtnyi első évi részlete az 1884-diki városi költségvetésben már benn fog foglaltatni.

Jaszenovai sírlelet. Folyó évi aug. hó 16-án Jaszenován, a helység szélén, 1-6 méternyi mélységben, a sárga agyagrétegben, egy félig elporlott emberi csontvázat leltek, melynek lábánál egy kbl. 0-11 m. magas, fületlen agyagböggre fordult elő. Ez utóbbi a jaszenovai jegyző által a fehértemplomi szalgabiróságnak lett beszolgáltatva.

M—r B—g.

¹⁾ Hasonló edény a nemzeti muzeumban is őriztetik. Ennek lelethelye Ka- rassova.

²⁾ Kérjük minél előbb a megoldást.

Szerk.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat az 1882/3-ki egyesületi évben.

I. A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent-István-rend kis- és a Lipót-rend középkeresztése, Temes-vármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja, a magyar tud. Akadémia levelező tagja stb., Temesvárott.

Alelnök:

Rác Atanáz, kir. tanácsos, Temes-vármegye alispánja, Temesvárott.

Főtittkár:

Pontelly István, főgimnáziumi tanár, Temesvárott.

Titkár:

Varjassy Árpád, építész, ipariskolai igazgató, Temesvárott.

Ügyész:

Dr. Niamesny Gyula, ügyvéd, Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temes-vármegye főszámvevője, Temesvárott.

B) Igazgató választmány.

- Ardeleán** György, ügyvéd és Temesvár sz. kir. város alügyésze, Temesvárott.
Barácz József, kir. tanácsos, nyugalm. magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Dr. Benedek Albert, kir. főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Bilszky Ferencz, főesperes és lelkész, Oraviczán, Krassó-Szörény-vármegyében.
5 **Boleszny** Antal, lelkész és író, O-Orsován, Krassó-Szörény-vármegyében.
Böhm Lénárt, gazdász és író, Fehértemplom, Temes-vármegyében.
Dr. Breuer Armin, megyei főorvos, Temesvárott.
Déschán Achil, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temes-vármegye főjegyzője, Temesvárott.
10 **Dobó** Miklós, esanádi apát-kanonok, Temesvárott.
Folly Emil, cz. kanonok, pápai kamarás és püspöki szertartó, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök és főgimnáziumi igazgató, Temesvárott.
Kasics Károly, plebánus, Nagy-Öszön, Torontál-vármegyében.
Korbonics János, esperes és nyugalmazott főgimnáziumi tanár, Temesvárott.
15 **Dr. Laky** Mátyás, kir. főreáliskolai igazgató, Temesvárott.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Temesvárott.
Miletz János, kir. főreáliskolai tanár, Budapesten.
Dr. Ortay Tivadar, a m. tud. Akadémia lev. tagja, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, a magyar tudom. Akadémia rendes és több tudos társaság tagja, Budapesten.
20 **Róth** Nándor, kir. járásbíró, Zentán, Bács-Bodrog-vármegyében.
Dr. Szentkláray Jenő, lelkész és a m. tud. Akadémia lev. tagja, Török-Becsén, Torontál-vármegyében.
Tokody Odön, plebánus, Uj-Pécsen, Torontál-vármegyében.
Varga Ferencz, lelkész és író, Kisteleken, Csongrád-vármegyében.
Vargics Imre, földbirtokos és országgy. képviselő, Szinyérszegen, Temes-vármegyében.

II. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapító tagok.

- Báró Baics Milos, nagybirtokos, Váradján, Temes-vármegyében.
Bay Ilona, földbirtokos, háromszorosan alapító tag, Debreczenben.
Bonnaz Sándor, esanádi püspök, belső titkos tanácsos sat. Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, Temesvárott.
5 Dr. Coda Sándor, néhai temes-vármegyei főorvos, Temesvárott. † 1875, decz. 27.
Derera Israel, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
Dobrán János, néhai birtokos, Lukareczen. † 1873, decz. 26.
Dr. Haynald Lajos, bibornok-érsek, belső titkos tanácsos sat., Kalocsán.
Gróf Karácsonyi Guido, nagybirtokos, Budapesten.
10 **Korbonics** János, l. választmány.
Kümmer Henrik János, l. sz. apát-kanonok, kir. tanácsos, sat., Kalocsán.
Ormós Zsigmond, l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, es. k. főtörzsorvos, Temesvárott.
Scharmann Sámuel, néhai váltóüzleti tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov. 17.
15 Dr. Schlauch Lőrincz, b. t. tanácsos, megyés püspök, a sz. László társulat elnöke, sat., kétszeresen alapító tag, Szathmárótt.
Vargics Imre, l. választmány.
Weisz Sándor, néhai nagykereskedő, Temesvárott. † 1881, okt. 8.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, országgy. képviselő, Uj-Aradon.

B) Tiszteletbeli tagok.

- Fiorelli József, muzeumi igazgató, Rómában.
Dr. Fraknoi Vilmos, nagyváradi l. sz. apát-kanonok, a magy. tudom. Akadémia főtitkára, Budapesten.
Göndöcs Benedek, apát-plebános, a békésmegyei régészeti és közmívelődési egyesület elnöke, Gyulán, Békés-vármegyében.
Ipolyi Arnold, b. t. tanácsos, megyés püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a magy. tud. Akadémia igazgató rendes és számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, sat., Besztercebányán, Zólyom-vármegyében.
5 Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos és egyetemi tanár, Budapesten.
Ódor Samu, l. tisztikar.
Pulszky Ferencz, a m. tud. Akadémia rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai műgyűjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Salamonfai Rátky Emil, es. k. udv. kam. levéltáros, Bécsben.
Dr. Rómer Flóris Ferencz, l. sz. apát-kanonok, a m. tudom. Akadémia tagja, Nagyváradon.
Trefort Agoston, magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

C) Évdíjas tagok.

A) Magyarország.

Temesvár.

- Ardeleán** György, l. választmány.
Aldor Imre, kir. főreáliskolai tanár és lapszerkesztő.
Ardényi Pál, nyugalmazott magy. kir. kincstári ügyész.
Dr. Baksa Lajos, ügyvéd.
5 **Barách** József, l. választmány.
Dr. **Benedek** Albert, l. választmány.
Micsinyei és beniezi Beniczky Sándor, temesmegyei főpéntárnok.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő.
10 Bessenyei Ferencz, köz- és váltó-ügyvéd.
Dr. Bécsi Gedeon, városi kórház-igazgató.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Bogma István, városi tanácsos.
Dr. **Bréner** Armin, l. választmány.
15 Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.

- Demkó József, lukarecki birtokos.
Déshán Achil, l. választmány.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, l. választmány.
- 20 Dollenez József, esanádi kanonok.
Doroghi Ignác, kir. főreáliskolai tanár.
Folly Emil, l. választmány.
Förk Gusztáv, könyvsajtó-tulajdonos.
Franyó Károly, mérnök.
- 25 Fromberg Róbert, Temes-Béga-vizszabályozási mérnök.
Dr. Gettmann József, esanádi prépost-kanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hidegkuty József, t. szolgabíró.
Horváth Pius, l. választmány.
- 30 Hudra János, kegyesrendi főgimnáziumi tanár.
Jaeger Adám, esanádi kanonok.
Jakabffy Pál, kir. törvényszéki bíró.
Jilk János, es. és k. katonai plebános.
Kakujay Károly, másod-tanfelügyelő.
- 35 Kapdebó Ferencz, megyei aljegyző.
Karácsonyi István, józsefvárosi plebános.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
Koltor László, mérnök.
- 40 Kramár Béla, ág. hitv. főesperes és az egyesült protestans egyházak főlelkésze.
Dr. Kramp János, teológiai tanár.
Dr. **Laky** Mátyás, l. választmány.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztosító-társulat igazgatója.
Löwinger János, banküzleti tájajdonos.
- 45 Löwy Miklós, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, főrabbi.
Magyar Salamon Dávid, könyvsajtó-tulajdonos és papirkereskedő.
Marx Antal, l. választmány.
Mály István, kir. törv. elnök.
- 50 Menezzer Armin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Morvay Akos, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, sz. kir. temesvárvárosi alügyész.
Nagy Lajos, temes-vármegyei árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi főjegyző.
- 55 Neubaer Ferencz, állami lotto-hivatalnok.
Németh József, felszentelt püspök, esanádi nagyprépost.
Dr. **Niamešny** Gyula, l. tisztikar.
Novák Péter, temes-vármegyei számvevő, földbirtokos.
Peres György, sz. k. temesvár-városi főszámvevő.
- 60 Dr. Petrusz József, ügyvéd.
Pontelly István, l. tisztikar.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Radnay Károly, temes-vármegyei árvaszéki előadó.
Rác Atanáz, l. tisztikar.
- 65 Dr. Reiner József, főorvos.
Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Reitz László, temes-vármegyei, árvaszéki könyvvezető.
Schiller Ignác Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schleiffelder János, állatorvos és birtokos.
- 70 Schopf Antal, pénzügyi tanácsos.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Somogyi Gyula, t. szolgabíró-segéd.
Stancsa Gyula, kir. főreáliskolai tanár.
Steiner Ferencz, gyógyszerész.
- 75 Dr. Spéth Károly, esanádi kanonok, temesvári, szemináriumi rector.
Stippl Fábán, sz. k. temesvár-városi közgyám.
Strasser Albert, a keresk. és iparkamara titkára.
Szócs Lajos, temes-vármegyei főispáni titkár.
Tárczay István, gyógyszerész.

- 80 A „Társas kör.”
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Tokody Ödön, l. választmány.
Török János, temesvár-városi polgármester.
Trailla György, g. kath. lelkész.
- 85 Tüzkövy István, kir. tanácsos, m. kir. pénzügyi igazgató.
Uy Kálmán, megyei árvaszéki ülnök.
Varga Honorius, háztulajdonos.
Varjassy Arpád, l. tisztikar.
Várnay Ernő, ügyvéd.
- 90 Vogel István, földbirtokos és ügyvéd.
Vozáry János, kir. aljárásbíró.
Wälder János, kir. főrealiskolai tanár.
Weninger János, lapszerkesztő.
Wimmer József, nyugalmazott kir. pénzügyigazgatósági titkár.

~~~~~

Arad-vármegye.

- Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, u. p. Gyorok.
Draesay Zsigmond, árvaszéki ülnök, Aradon.
Hunyady János, plebános, Arad-Szent-Mártonban.
lfj. Mittelman Ferencz, szeszgyár-tulajdonos, Aradon.
- 5 Orody Nándor, jegyző, Glogovácson.
Dr. Varjassy Gyula, törzsorvos, Aradon.
Varjassy József, ügyvéd, Aradon.
Varjassy Lajos, városi aljegyző, Aradon.

Bács-Bodrog-vármegye.

- Bergmann Ágost, főgimnáziumi tanár, Zomboron.
Radics György, főgimnáziumi igazgató, Zomboron.
Dr. Róth Nándor, kir. járásbíró, Zentán.

Baranya-vármegye.

- Kossuthányi Ignác, jogakadémiai tanár, Pécssett.
Malcssek Gusztáv, kir. tanácsos, nyugalm. m. k. kincst. jószágigazgató, Német-Bolyon.

Békés-vármegye.

- Kleblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyulán.

Borsód-vármegye.

- Báró Radvánszky Béla, nagybirtokos és országgyűlési képviselő. Sajó-Kazán,
u. p. Vadna.

Csanád-vármegye.

- Dr. Bódy Antal, prépost, Maroson-túli főesperes és plebános, Makón.

Csongrád-vármegye.

- Bertalan Alajos, kegyesrendi főgimnáziumi tanár, Szegeden.
Kovács Albert, gyógyszerész, Szegeden.
Máderlik Antal, segédlelkész, Szegeden.
Pálffy Antal, háztulajdonos, Szegeden.
- 5 Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, l. választmány.

Krassó-Szörény-vármegye.

- Bilszky** Ferencz, I. választmány.
Billmann Márton, főgimnáziumi igazgató, Lugoson.
Gr. Bissingen Nándor, nagybirtokos, Jámon.
Boleszny Antal, I. választmány.
5 Brosteanu Péter, bányatiszt, Resiezán.
Dr. Csabatáry Endre, m. k. fürdőorvos, a Herkulesfürdőn.
Jakabffy Miklós, birtokos, Zaguzsényen, u. p. Karánsebes.
Kellermann József, polgár-iskolai rajztanár, Oraviezán.
Prepeliczay Gyula, birtokos és m. k. fürdőfelügyelő a Herkulesfürdőn.
10 Veldin Vilmos, mérnök, O-Gradenán.

Marmaros-vármegye.

- Janky Károly, kegyesrendi házfőnök és főgimnáziumi igazgató, Marmaros-Szigeten.

Mosony-vármegye.

- Ivánfi Ede, kegyesrendi gimnáziumi tanár, Magyar-Óvárótt.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun-vármegye.

- Abafi-Aigner Lajos, kiadó-könyvkereskedő, Budapesten.
Dr. Despinitz Péter, kir. táblai bíró, Budapesten.
Dragonesku Döme, m. k. pénzügyminiszteriumi titkár, Budapesten.
Dr. Hampel József, a nemzeti muzeum régiségárának őre, Budapesten.
5 Izsipy Géza, keresked. ügynök, Károly-körút, Budapesten.
Kiss József, költő s a magyar-francia bizt.-társ. hivatalnok, Budapesten.
Miletz János, I. választmány.
Rudnai Nikolics Sándor, birtokos és országgy. képviselő, Budapesten.
Pesty Frigyes, I. választmány.
10 Scheffer Antal, hírlapíró, Budapesten.
Stetina Imre, katonai kurátus a 16. számú helyőrségi kórháznál, Budapesten.
Dr. Wolafka Nándor, hittanulmányi felügyelő és egyet. h. tanár, Budapesten.

Pozsony-vármegye.

- Nizsnik Ernő, a gr. Pálffy-urod. pénztárnoka, Pozsonyban.
Dr. **Ortvay** Tivadar, I. választmány.

Somogy-vármegye.

- Dr. Sterba János, lelkész, Lakócsán.

Sopron-vármegye.

- Borkátai Szabó József, nyugalmazott főgimnáziumi tanár, Sopronban.
Dr. Keszler Károly, főgimnáziumi tanár, Sopronban.

Temes-vármegye.

- Árvay Mór, plebános, Német-Szent-Péteren.
Barray Kajetan, polgármester, Fehértemplomon.
Böhm Lénárt, I. választmány.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Fehértemplomon.
5 Csapó Elek, kir. járásbíró, Kubinban.
Czvetkovics Sándor, városi tanácsos, Verseczen.
Demeter György, ügyvéd, Verseczen.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Verseczen.
Faragó István, tisztartó, Kalácsán, u. p. Orezfalva.
10 Fodor Péter, birtokos, Parácson.
Frohmann Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgy. képviselő, Fűskuton.

- Dr. Gerich Gyula, járásorvos, Máslakon.
A gimnáziumi ifjusági „Önképző-kör“, Fehértemplomon.
- 15 Gózszy Matyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Haymann Gusztáv, járásorvos, Fehértemplomon.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Verseczen.
Henny Sebestyén, esperes-plebános, Nagy-Zsámon.
Jakabffy Aladár, gyógyszerész, Máslakon. (Blumenthal).
- 20 Kapdebő Gergely, szolgabíró, Lippán.
Kadies György, kir. alügyész, Fehértemplomon.
Kertay Sándor, jegyző, Murányon.
Krinitzky Ferencz, plebános, Piskin. (Bruckenuau).
Krisofszky József, tisztartó, Klopodián.
- 25 Kádár József, ügyvéd, Verseczen.
Kelety János, szolgabíró, Fehértemplomon.
Kiss Ferencz, kir. bírósági végrehajtó, Vingán.
Klevertay Lajos, tanácsos, Verseczen.
Kornis Géza, ügyvéd, Csákován.
- 30 Kovachich Gyula, szolgabíró, Vingán.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Verseczen.
Láng Károly, jegyző, Hernyákován, u. p. Rékas.
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistyén.
Meskó Béla, jogtudor, és sz. k. temesvár-városi árvaszéki jegyző, Mehalán.
- 35 Mihajlovits Adám, járásbíró, Buziáson.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Verseczen.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Aradon.
Milleker Bódog, elemi néptanító, Verseczen.
Nagy Pál, plebános, Knézen.
- 40 Neustadt Vilmos, polgáriskolai tanár, Verseczen.
Novák István, kir. járásbíró, végrehajtó, Rékason.
Novakovits Emil, ügyvéd, Verseczen.
Ifj. Ormós Zsigmond, birtokos és országgyűlési képviselő, Petrovoszellón, u. p. Rékas.
- Oseczky János, plebános, Szt.-Andráson.
- 45 Pescha Szvetozár, ügyvéd, Verseczen.
Pollak Adolf, földbirtokos, Uj-Aradon.
Raác Pál, jegyző, Monostoron, u. p. Vinga.
Rieger Bálint, birtokos, Kudriczon.
Schlemmer József, tanácsos, Verseczen.
- 50 Schurits Nándor, kereskedő, Verseczen.
Sternberg József, kereskedő, Verseczen.
Dr. Szmolay Vilmos, járásorvos, Vingán.
Szőlőssy István, főügyész, Fehértemplomon.
Takács Manó, birtokos, Vingán.
- 55 Ternajgó Cézár, gyógyszerész, Uj-Aradon.
Turesányi Rezső, jegyző, Klopodián.
Vannay, Gusztáv, ügyvéd, Lippán.
Véber Agoston, es. és k. udvari káplán és plebános, Szakálházán.

Torontál-vármegye.

- Ambrus József, lelkész, Kis-Oroszin.
Andrássy Mihály, megyei könyvvezető, Nagy-Beeskereken.
Antal József, ügyvéd, Török-Becsén.
Babits János, a Csekonits-uradalom ügyésze, Zsombolyán.
- 5 Bielek Vilmos, ügyvéd, Nagy-Beeskereken.
Dániel János, birtokos, Elleméren.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Beeskereken.
Dr. Engelsz János, esperes-plebános, Német-Czernyán.
Fleischer Samu, mérnök, Gyűlvészen, u. p. Uj-Pécska.
- 10 Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hertelendy József, torontáli főispán, Nagy-Beeskereken.
Kasics Károly, I. választmány.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Beeskereken.
Kulifay Lajos, polgármester, Nagy-Beeskereken.

- 15 Dr. Littahorszky Károly, ez. prépost, torontáli főesperes és plebános, Nagy-Kikindán.
Nédits János, városi kapitány, N.-Beeskereken.
Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos, N.-Beeskereken.
Poroszkay Béla, megyei főügyész, Nagy-Beeskereken.
Rónay Jenő, megyei alügyész, N.-Beeskereken.
- 20 Gr. Roggendorfi Aladár, nagybirtokos, Roggendorfon.
Rosen Pál, plebános, Kis-Komlóson. (Ostern).
Schaeffer Antal, pápai kamarás, apát és esperes-plebános, Nagy-Beeskereken.
Schreyer Domonkos, birtokos, Nagy-Szent-Miklóson.
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Beeskereken.
- 25 Steingassner Kálmán, kir. főmérnök, Török-Becsén.
Dr. **Szentkláray** Jenő, I. választmány.
Tallian Béla, alispán, Nagy-Beeskereken.
Dr. Tószögi Aladár, orvos, Török-Becsén.
Várnay Imre, ügyvéd, Zombolyán.
- 30 Vuchetich József, megyei aljegyző, Nagy-Beeskereken.

Ung-vármegye.

Temeselyi Dézy Ferencz, birtokos, Ungvárott.

Vas-vármegye.

Rezsöffy György, főgimnáziumi tanár, a vasmegyei régészeti egylet titkára, Szombathelyen.

B) Ausztria.

Preyer János, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztriában.

C) Románia.

Gróf Sztáray István, es. és k. alkonzul, Szörénytoronyon. (Turn-Severin).

D) Statisztikai kimutatás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapító tag	18, illetőleg	21
B) Tiszteletbeli tag		10

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár sz. k. város területén	94
Arad- vármegyében	8
Bács-Bodrog „	3
Baranya „	2
Békés „	1
Borsód „	1
Csanád „	1
Csongrád „	6
Krassó-Szörény-vármegyében	10
Marmaros „	1
Mosony „	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun-vármegyében	12
Pozsony-vármegyében	2
Somogy „	1
Sopron „	2
Temes „	58
Torontál „	30
Ung „	1
Vas „	1
b) Ausztria	1
c) Romania	1

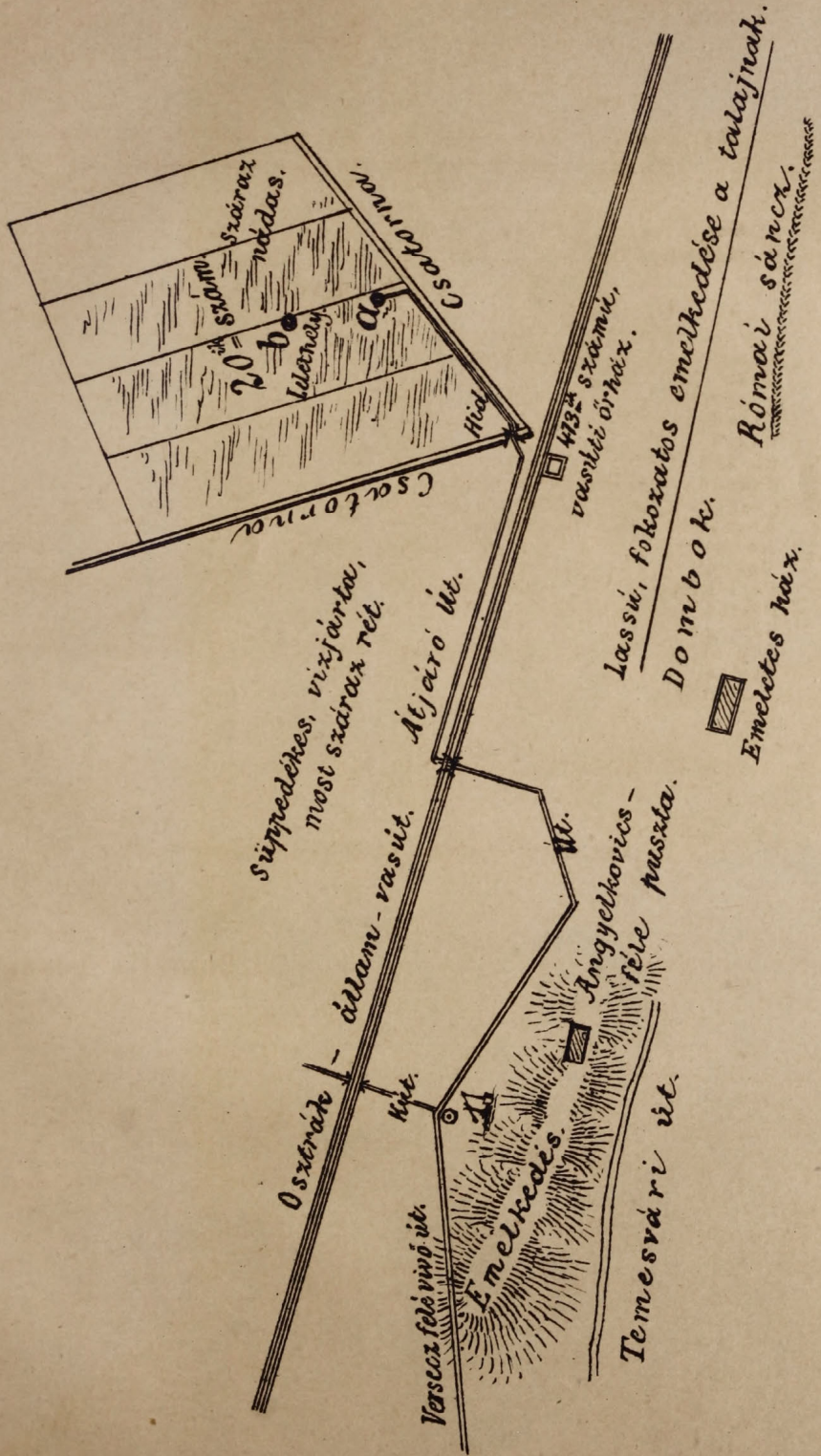
Összesen 268

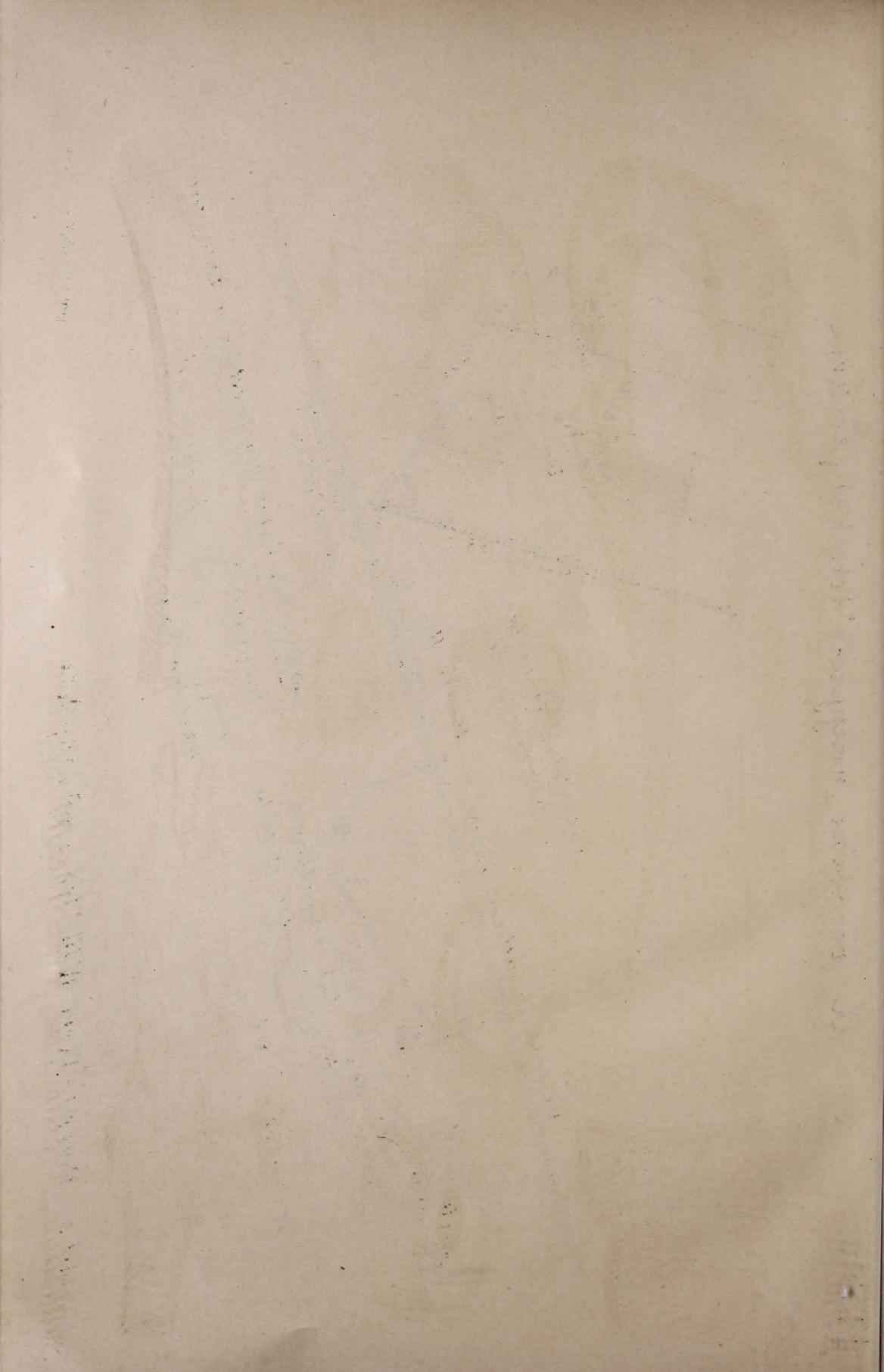
tagja van a társulatnak az 1882/3-diki, egyesületi évben.

Pontelly István,
főtitkár.

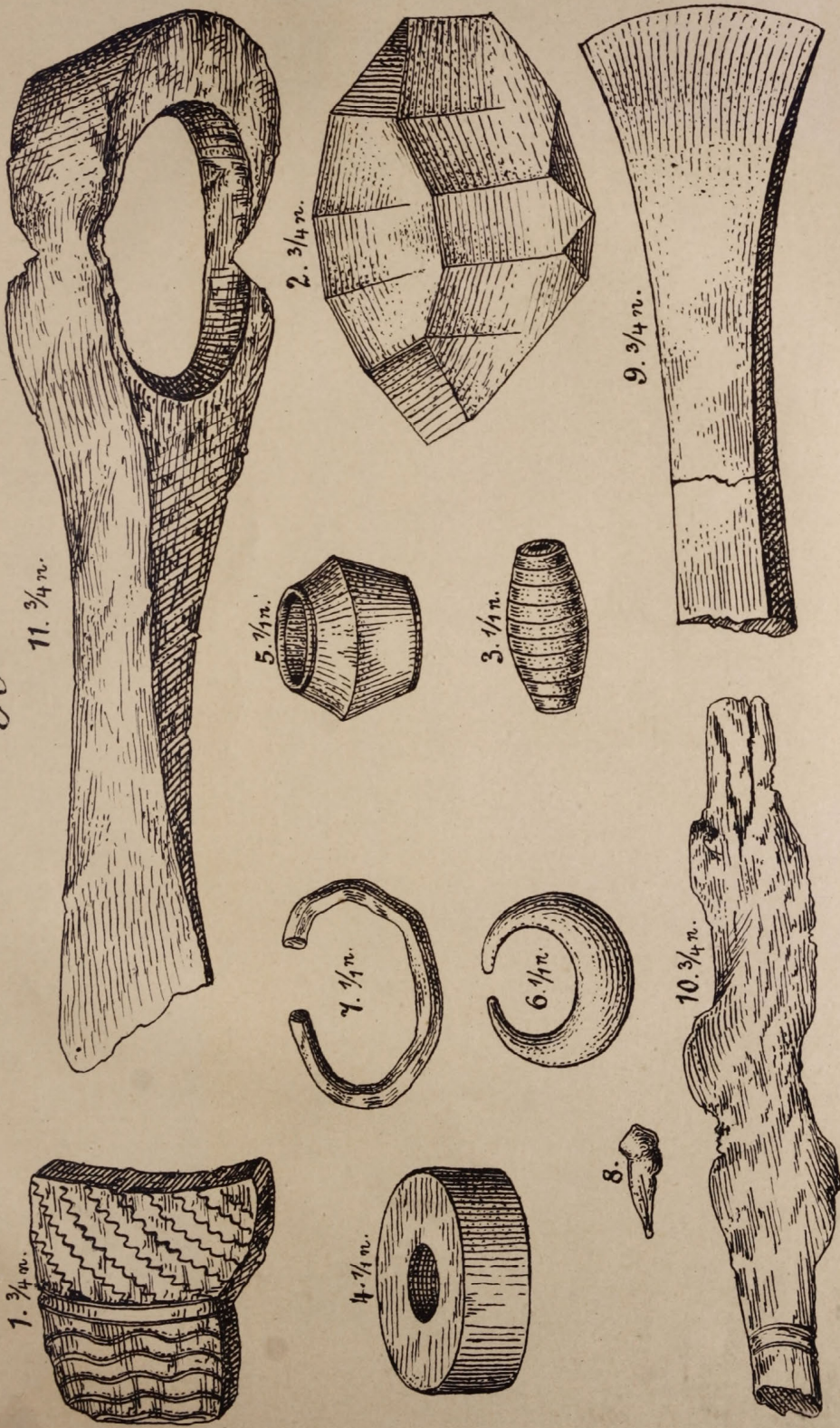
A verseczi „nagy-réti” lelethely térképe.

II. Tábla.

A versceci „nagy-réti” leletek.

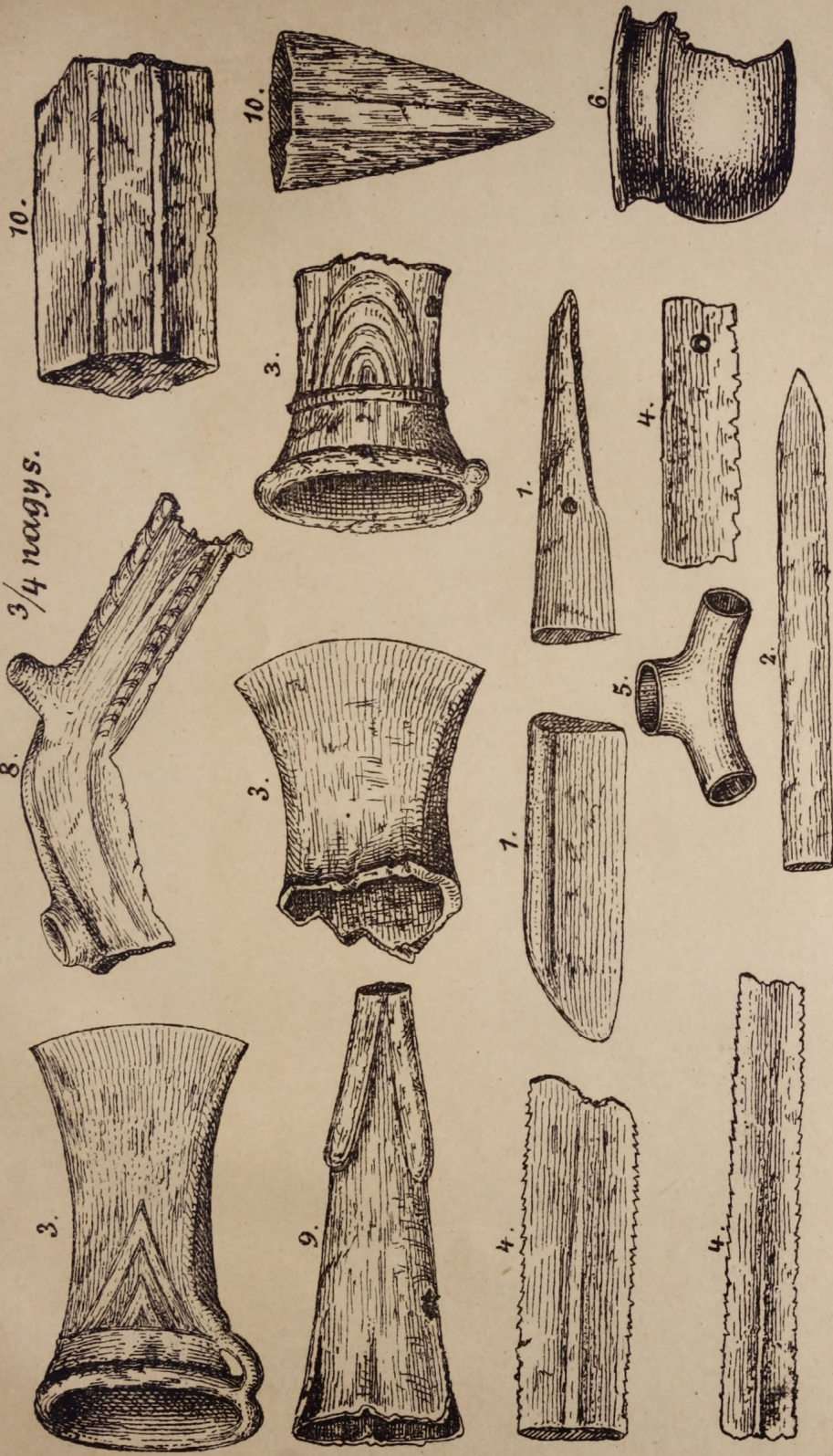

Melleklet az „Értesítő” IX évf. IV. füzet 170 és 171. lapjához.

3/4 nagys.

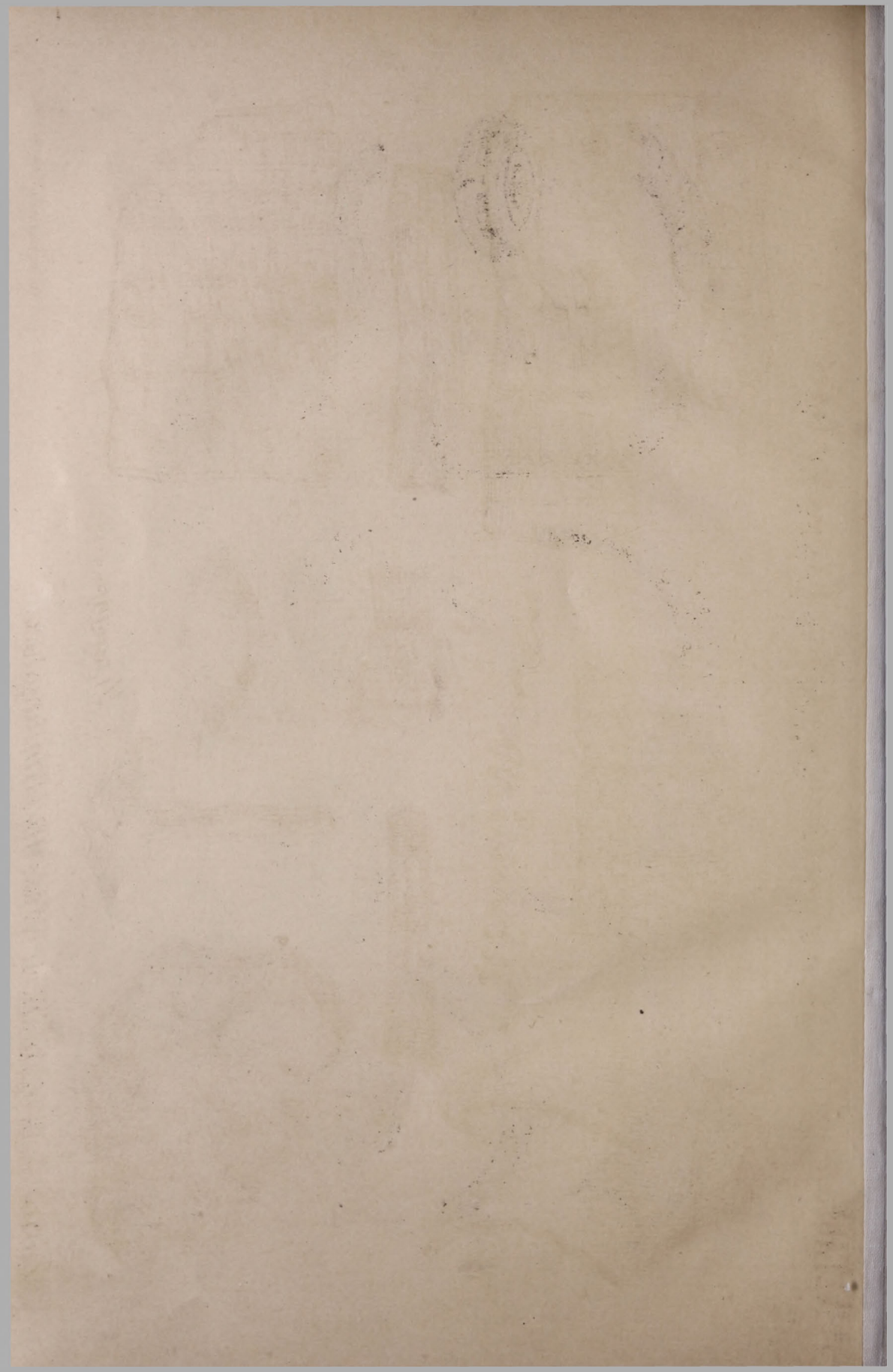

IV. Tábla.

Karánsebes - vidéki bronzok lelet.

1/4 nagys.

1/1 nagys.

